

TERTULLIANUS'
CITATEN UIT DE
EVANGELIËN
EN DE
OUD-LATIJSCH
BIJBELVERTALINGEN

DOOR

G. J. D. AALDERS

TERTULLIANUS' CITATEN
UIT DE EVANGELIËN
EN DE
OUD-LATIJSCH
BIJBELVERTALINGEN

THE UNIVERSITY OF AMSTERDAM
LIBRARY

7

AAN MIJN OUDERS
AAN MIJN VROUW

INHOUD

	Blz.
HOOFDSTUK I - INLEIDING	1
§ 1 - Itala.	1
§ 2 - Plaats en tijd van ontstaan van de oud-Latijnsche vertalingen	2
§ 3 - Samenvatting van het voorafgaande en bepaling van het te verrichten onderzoek	3
HOOFDSTUK II - TERTULLIANUS' BIJBEL-CITATEN IN HET ALGEMEEN	5
§ 1 - Stand van 't onderzoek	5
§ 2 - De gronden voor de in § 1 genoemde meeningen	7
§ 3 - Het citeeren in de Oudheid	18
HOOFDSTUK III - VERGELIJKING VAN TERTULLIANUS' CITATEN UIT MATTHEUS EN MARCUS MET DE MSS <i>k, e, b, g₁</i> EN <i>q</i>	21
§ 1 - Voorafgaande opmerkingen.	21
§ 2 - Het materiaal	26
HOOFDSTUK IV - BESPREKING VAN HET MATERIAAL (MATTH. EN MARC.)	89
§ 1 - Mattheus en Marcus	89
§ 2 - Overzicht	98
§ 3 - Conclusies	115
HOOFDSTUK V - VERGELIJKING VAN TERTULLIANUS' CITATEN UIT JOHANNES MET DE MSS <i>e, b, q</i> EN <i>ff₂</i>	118
§ 1 - Voorafgaande opmerkingen.	118
§ 2 - Het materiaal	122
HOOFDSTUK VI - BESPREKING VAN HET MATERIAAL (JOH.)	171
§ 1 - Johannes.	171
§ 2 - Overzicht	183
§ 3 - Conclusies	192
SUMMARY AND CONCLUSIONS	197
ADDENDA (Hoofdst. V, § 2)	201

I - INLEIDING

§ 1 - ITALA

Het onderzoek van de oudste Latijnsche bijbelvertalingen voert aanstonds tot problemen, voor den philoloog niet minder belangrijk dan voor den theoloog. Waar en wanneer zijn deze vertalingen ontstaan? Moeten we een oorspronkelijke veelheid van vertalingen aannemen of uitgaan van één die de basis werd van de andere?

Als HIERONYMUS zijn beroemde vertaling geeft, waarmee een vast punt is bereikt in de geschiedenis der Latijnsche bijbelvertalingen, dan ligt daarachter reeds een ontwikkeling van vele jaren.

De vertalingen vóór HIERONYMUS duidt men gewoonlijk aan met den naam ITALA, hetgeen, zooals JACQUIER¹ opmerkt onnauwkeurig is. De naam is afkomstig uit een bekende en veel besproken plaats in AUGUSTINUS' De doctr. Christ. II, 22: *in ipsis autem interpretationibus Itala ceteris praeferatur, nam est verborum tenacior cum perspicuitate sententiae . . .*

Het is hier niet de plaats om in den breede op deze woorden in te gaan. Men heeft conjecturen gemaakt, verklaringen gegeven, waarvan één der voornaamste en merkwaardigste is die van BURKITT²: de ITALA zou niets anders zijn dan de VULGATA van HIERONYMUS. Deze opvatting echter vond naast aanhangers evenveel bestrijders.

PAUL MONCEAUX³ zegt: „A notre avis, c'est la version biblique, révisée probablement sous la direction de Saint-Ambroise ou sous ses yeux, qui était employé couramment à la fin du IVe siècle, dans ce qu'on appelait alors spécialement „l'Italie", c'est à dire la région de Milan et la Cisalpine". Daar zou AUGUSTINUS deze

¹ E. JACQUIER, Le Nouveau Testament dans l'Eglise chrétienne ² II (1913) pg. 117.

² F. C. BURKITT, The Old Latin and the Itala, Cambridge 1896 pg. 55—65.

³ Histoire de la litt. latine chrétienne (Collection Payot) 1924 pg. 9.

vertaling hebben leeren kennen en vandaar uit zou hij haar geïmporteerd hebben in Afrika.

Hoe het ook zij, uit AUGUSTINUS' woorden blijkt, dat hij met „ITALA” één speciale vertaling op het oog had, en daarom kunnen we de vóór-Hieronymiaansche vertalingen beter aanduiden met: *oud-Latijnsche vertalingen*¹.

§ 2 – PLAATS EN TIJD VAN ONTSTAAN VAN DE OUD-LATIJSCH-SCHE VERTALINGEN

Algemeen neemt men aan dat de eerste Latijnsche bijbelvertalingen grootendeels in Afrika zijn ontstaan. Zoo oordeelt b.v. MONCEAUX² en ook reeds MOMMSEN³. Doch laatstgenoemde merkt op dat de taalkundige gronden die er voor worden aangevoerd niet zeker zijn, daar men bijna nooit kan aantoonen dat het taalverschijnsel in kwestie tot Afrika beperkt is. En in de onlangs verschenen Groninger dissertatie van P. W. HOOGTERP⁴ wordt in denzelfden zin gesproken van de taal van den Afrikaanschen codex Bobiensis.

Dit is echter wel zeker: er bestaat onderscheid tusschen de vertalingen uit Afrika en die uit Europa⁵. AUGUSTINUS zegt Retr. 1, 21, 3 met betrekking tot een betwiste bijbelplaats: sic habuisse codices plurimos, verum tamen AFROS postea didicimus.

Wanneer zijn de Afrikaansche vertalingen ontstaan? Nog steeds loopen de meeningen daarover zeer uiteen.

SABATIER wilde voor het ontstaan ervan teruggaan tot op den Apostolischen tijd. A. VON HARNACK⁶ voert bewijzen aan voor zijn meening dat er omstreeks het einde van de tweede eeuw reeds Latijnsche bijbelvertalingen waren. De belangrijkste getuige hiervoor blijft voor hem TERTULLIANUS, die één of meer Latijnsche vertalingen gebruikt zou hebben bij zijn Schriftcitaten. TH. ZAHN⁷

¹ Zie ook: Bericht über die lat. Bibelübersetzungen van P. CORSSEN, Jahresbericht 1899 bd. 101, waarin een overzicht gegeven wordt over de kwestie.

² Histoire littéraire de l'Afrique chrétienne I 1901 pg. 106.

³ Röm. Gesch. V, 657—658.

⁴ Etude sur la langue du codex Bobiensis (k) des Evangiles 1930 pg. 239.

⁵ Zie: FR. STUMMER, Einführung in die lat. Bibel. Paderborn 1928. pg. 55 en 56.

⁶ Gesch. d. altchristl. Litt. II, 1 pg. 297 vlgg.

⁷ Gesch. d. N. T. lichen Kanons I pg. 51 vlgg.

daarentegen tracht het bewijs te leveren dat er \pm 200 en in de eerste 20 jaar daarna nog geen schriftelijke Latijnsche bijbelvertaling was. SCHANZ—KRÜGER, stelt het ontstaan van deze in de 2de helft der 2de eeuw ¹. P. DE LABRIOLLE ² in den loop der 2de eeuw. MANGENOT, *Patrie et date de la première version latine du N. T.* 1911, pg. 30 ³, omstreeks 210—220. FR. STUMMER ⁴ merkt op, dat er in Afrika tegen het midden der 2de eeuw sporen van Latijnsche bijbelteksten gevonden worden en komt tot de conclusie dat men bewijzen kan, dat tegen het einde van deze eeuw zulke teksten bestonden. En om geen anderen te noemen: E. JACQUIER ⁵ komt tot de conclusie dat er \pm 180 een Latijnsche vertaling bestond van de brieven van Paulus; hij grondt dit op een getuigenis, dat ook door VON HARNACK t.a.p. als bewijs wordt aangevoerd, n.l. de *Acta Martyrum Scillitanorum*.

Twaalf Christenen uit Scillium werden in het jaar 180 ter dood gebracht. Bij het verhoor voor den proconsul vraagt deze: *Quae sunt res in capsula vestra?* Geantwoord werd: *Libri et epistulae Pauli viri iusti*. JACQUIER, VON HARNACK en ook CORSEN ⁶ nemen aan dat dit vertalingen waren, daar de bewoners van Scillium zeker geen Grieksch kenden. Zij zijn echter van meening dat in de geschiedenis van den Latijnschen bijbel TERTULLIANUS de belangrijkste getuige is.

§ 3 - SAMENVATTING VAN HET VOORAFGAANDE EN BEPALING VAN HET TE VERRICHTEN ONDERZOEK

Samenvattend kunnen we, na het bovenstaande concludeeren dat het volgende als vaststaand is aan te nemen:

1. De Latijnsche bijbelvertalingen uit Afrika en Europa zijn onderling verschillend ⁷.
2. De eerste Latijnsche bijbelvertalingen zijn omstreeks 200 in Afrika ontstaan.

Daar TERTULLIANUS' bijbelcitaten als een belangrijke factor

¹ *Gesch. der röm. Litt.*, 3, 1922, pg. 446.

² *Histoire de la litt. latine chrét.* 1924 pg. 65.

³ Bij JACQUIER, *Le N. T. dans l'église chrét II* pg. 132.

⁴ *Einführung* pg. 8—15. ⁵ a.h.w. pg. 133.

⁶ *BURSIAN'S Jahresbericht 1899* (101) pg. 9 vlg.

⁷ Zie ook: H. VON SODEN, *Das lat. N. T. in Afrika zur Zeit Cyprians 1909* pg. 360.

mogen worden beschouwd in het onderzoek van de geschiedenis der Latijnsche bijbelvertaling, wil deze arbeid een bescheiden bijdrage leveren tot de kennis van diens bijbel en wel in 't bijzonder van zijn Evangeliën, waarbij we TERT's LUCAS-citaten echter, om de later te noemen redenen, buiten beschouwing laten. De citaten uit de drie overige Evangeliën zullen worden vergeleken met enkele oud-Latijnsche bijbelvertalingen.

II - TERTULLIANUS' BIJBEL-CITATEN IN HET ALGEMEEN

§ 1 - STAND VAN 'T ONDERZOEK

Vóór men tot het onderzoek van TERTULLIANUS' Schriftcitaten overgaat is het volgens CORSSSEN¹ noodig de strijdvraag te beantwoorden of deze schrijver, wiens vele geschriften vol zijn van grootere en kleinere citaten uit de H. S. en wiens eigen woorden vaak zóó met deze citaten zijn saamgeweven, dat ze bijna niet meer als citaten beschouwd kunnen worden, onder den invloed staat van één of meer Latijnsche vertalingen, of zelf onmiddellijk uit het Grieksch heeft vertaald. Juister echter lijkt het mij, eerst een onderzoek in te stellen naar TERT's bijbelcitaten, rekening houdend met de genoemde mogelijkheden en dan eerst te trachten de gestelde vraag te beantwoorden. Toch zal het niet ondienstig zijn, om, vóór het onderzoek naar TERT's citaten uit de evv., na te gaan hoe van verschillende zijden deze vraag is beantwoord, waarmede dan tevens de huidige stand van de kwestie wordt aangegeven.

H. RÖNSCH², die alle door TERT uit het N. T. geciteerde plaatsen uit diens werken verzameld heeft, verklaart dat TERT ongetwijfeld citeert naar een bij de Afrikaansche, en wel speciaal bij de Carthaagsche Christenen in gebruik zijnde en misschien wel lang voor hem ontstane vertaling.

ZAHN in zijn: *Gesch. des N. T. lichen Kanons I*, 51 vlgg. en evenzoo in zijn: *Die Urausgabe der Apostelgeschichte des Lukas* (1916), is de tegenovergestelde meening toegedaan. In laatstgenoemd werk zegt hij pg. 23 vlg. dat TERT geen getuige is voor een Latijnsch N. T. „Nicht nur seine Erwägungen über verschiedene

¹ Bericht über die lat. Bibelübers. pg. 13.

² Das N. T. Tertullians, Leipzig 1871 pg. 43.

Dolmetschungen griechischer Bibelworte, sondern auch der Tatbestand seiner Schriftzitate beweist, dass er noch dem Zeitalter der mündlichen Dolmetschung angehört”

KRÜGER¹, in de bewerking van het bekende werk van SCHANZ, is van oordeel dat TERT wel degelijk een Latijnsche bijbelvertaling bezigde, al moet hij toegeven dat TERT mede door zijn kennis van het Grieksch de Latijnsche bijbeltekst vrij behandelde.

A. VON HARNACK² komt tot de conclusie „dass dem Tertullian — mindestens für eine beträchtliche Anzahl biblischer Bücher — bereits lateinische Übersetzungen vorgelegen haben und er sie ausgeschieden hat”.

P. CAPELLE³ die een onderzoek instelde naar de Psalmenvertalingen in Afrika neemt op grond van zijn onderzoekingen aan, dat TERT een Latijnsche vertaling van de Psalmen, ja zelfs meerdere, gekend en gebruikt heeft. Bovendien voert hij een aantal door TERT geciteerde bijbelteksten aan, niet aan de Psalmen ontleend, die volgens hem er op wijzen dat TERT een geschreven Latijnsche bijbelvertaling gebruikt heeft⁴.

HERM. VON SODEN⁵ zegt: „Dass TERT grundsätzlich den griechischen Text zu Grund legt und ins Lateinische überträgt, wird dadurch erwiesen, dass diese Übertragung keineswegs immer gleich ausfällt”.

HANS VON SODEN⁶ daarentegen spreekt zelfs uit dat men niet meer bestrijdt dat TERT een Latijnsche vertaling gebruikt heeft. ZAHN's oordeel kan hij niet anders verklaren dan uit een vooropgezette meening.

FR. STUMMER⁷ vindt dat er bij TERT duidelijke sporen aanwezig zijn die wijzen op Latijnsche bijbelteksten.

H. J. VOGELS⁸ meent te kunnen vaststellen dat TERT een Latijnsche Apokalypse-tekst gebruikt heeft, doch hij wijst er tevens

¹ Gesch. der röm. Litt., 3. 1922, pg. 446.

² Gesch. der altchirstl. Litt. II, 2 1904 pg. 300 vlgg.

³ Le psautier latin en Afrique 1913. ⁴ a.h.w. pg. 5.

⁵ Die Schriften des N. T. pg. 1612.

⁶ Das lat. N. T. in Afrika zur Zeit Cyprians 1909 pg. 5 en; Der lat. Paulustext bei Marcion und Tertullian (Festschrift Jülicher) 1927 pg. 240 A1

⁷ Einführung in die lat. Bibel 1928, pg. 11.

⁸ Untersuchungen zur Geschichte der lat. Apokalypse-übersetzung 1920, pg. 126.

op dat de vrije manier waarop hij deze aanwendt ons tot voorzichtigheid maant bij de waardeering en het gebruik maken van zijn citaten en toespelingen. We moeten ons goed voor oogen stellen, dat TERT zeer vertrouwd was met den origineelen tekst van het N. T.

P. DE LABRIOLLE¹ komt op grond van een tiental plaatsen bij TERT tot de volgende conclusies, die hij herhaalt in zijn: *Histoire de la litt. lat. chrét.* 1924, pg. 65, dat TERT, 1° gewoonlijk zijn citaten zelf vertaalde naar het Grieksch origineel en 2° dat hij voor zich had Latijnsche vertalingen, niet dat ze voor hem onmisbaar waren, maar om zijn nieuwsgierigheid in dezen te bevredigen.

Tenslotte moge ik nog verwijzen naar A. JÜLICHER² en E. NESTLE³, die beiden de kwestie onbeslist laten. Zie ook F. G. KENYON, *Handbook to the textual criticism of the N. T.*² 1912, pg. 254.

Uit het bovenstaande mag dus wel de gevolgtrekking gemaakt worden dat de kwestie of TERT al dan niet een Latijnsche bijbelvertaling gekend en gebruikt heeft nog niet een zóó uitgemaakte zaak is dat hernieuwd onderzoek overbodig en nutteloos werk zou zijn.

§ 2 — DE GRONDEN VOOR DE IN § 1 GENOEMDE MEENINGEN

In de vorige § zijn slechts de eindconclusies weergegeven van de voornaamste in deze materie ter zake kundigen. Het zal niet ondienstig zijn afzonderlijk nog eens de verschillende plaatsen bij TERT na te gaan die min of meer houvast bieden aan de vermelde opvattingen en als bewijsplaatsen daarvoor door sommigen worden aangevoerd.

P. CAPELLE⁴ geeft een zestal plaatsen uit TERT, die hij, behalve éen hem door P. CORSSEN⁵ uit ZIMMER⁶ aan de hand gedaan, zonder er lang naar te zoeken, heeft gevonden.

1. Marc. 5, 3 (Gal. 3, 26): *omnes enim filii estis fidei* (Gr.: πάντες γὰρ υἱοὶ θεοῦ ἐστε διὰ τῆς πίστεως . . .).

¹ Bulletin d'ancienne litt. et d'archéologie chrét. 1914, pg. 210—213.

² Einleitung in das N. T.⁵, pg. 562.

³ Einführung³, 1909, pg. 135.

⁴ Le texte du psautier lat. en Afr., pg. 5.

⁵ Jahresbericht, 1899 (101), pg. 14. ⁶ Theol. Studien, 1889, pg. 339.

Volgens ZIMMER, CORSEN en CAPELLE blijkt hieruit dat TERT een Latijnsche vertaling vóór zich gehad heeft. Immers alle Grieksche mss. bieden *υιοι θεου. filii . . . fidei* is een dittographie van den Latijnschen copiïst, die *fidei* zet in plaats van *dei*.

Nu is door VON HARNACK¹ aangetoond dat TERT in zijn 5de bk tegen Marcion diens Apostolicum in Latijnsche vertaling vóór zich had en dat hij den tekst van zijn *tegenstander* citeert, zonder den katholieken tekst te raadplegen.

VON HARNACK voert o.a. onze plaats aan als bewijs dat TERT Marcion in Latijnsche vertaling vóór zich had. Uit het verband is vrij duidelijk dat TERT hier den tekst van zijn tegenstander geeft. Het is CAPELLE dus ontgaan dat men deze plaats niet als bewijs kan laten gelden dat TERT een *katholieke* Latijnsche bijbelvertaling gebruikt en gekend heeft.

2. Marc. 4, 39 (Dan. 7, 14): — et *universae nationes*, — quas promiserat ei in psalmo pater: postula de me et dabo tibi *gentes*

Volgens CAPELLE zou een directe vertaling uit het Grieksch ook *nationes* geleverd hebben, wegens de vergelijking met Dan. 7, 14.

TERT citeert Dan. 7, 14 nog Marc. 3, 7 waar ook *nationes* staat; Ps. 2, 8 komt nog voor: Marc. 3, 20; 4, 25 en 5, 17, waar hij eveneens *gentes* heeft.

Op beide plaatsen staat in het Grieksch: *εθνη*; door BURKITT² is aangetoond dat de tekst van Dan. door TERT gebruikt een vorm van de LXX is, die hier *εθνη* heeft in tegenstelling met den tekst van THEODOTION.

Toch moeten we voorzichtig zijn met een conclusie als die van CAPELLE, gegrond op één of twee plaatsen, omdat 1° TERT *gentes* en *nationes* als vertaling van *εθνη* door elkaar gebruikt (cf. Ps. 2, 1, waar TERT naast: *tumultuatae sunt gentes*, Marc. 4, 42 *tum. sunt nationes* heeft), en 2° omdat hij wel zóó vrij tegenover zijn bijbeltekst staat dat hij zich door een vertaling niet laat dwingen een bepaald woord over te nemen, indien dat in zijn betoog niet past.

3. Marc. 5, 9 (Ps. 71, 17—19 : et *benedicentur in illo universae*

¹ Marcion: das Evangelium vom fremden Gott, Leipzig 1921, pg. 42* vlgg.

² The Old Latin and the Itala (Texts and Studies IV, 3), pg. 25.

gentes. in Salomone nulla *natio* benedicitur, in Christo vero omnes.

Volgens CAPELLE is dit hetzelfde geval als het vorige. Inderdaad! Het zegt zelfs nog minder. Immers: even te voren citeert TERT Ps. 71, 11: et servient ei omnes *nationes*. (Gr.: ἔθνη); dan volgt de plaats in kwestie waar staat: *gentes* (Gr.: φυλαί), waarop hij zelf weer verder gaat: in Sal. nulla *natio* b. Het gaat toch niet aan, aldus te redeneeren: TERT las in zijn vertaling *gentes*, want indien hij direct uit het Grieksch vertaald had, zou hij hier *nationes* gezet hebben, gezien het volgende *natio*. Zonder bezwaar had hij toch ook *nulla gens* kunnen laten volgen of: *universae nationes* kunnen schrijven. Trouwens men zou hier evengoed omgekeerd kunnen redeneeren: Ps. 71, 11 las hij in het Grieksch: ἔθνη, dat hij vertaalt door: *nationes*. Vs. 17 vond hij: φυλαί, wat hij weer geeft door: *gentes*.

4. Scorp. 7 (Prov. 9, 2 : *Sophia iugulavit filios suos*. *Sophia, sapientia* est. sapienter utique iugulavit.

Als TERT direct vertaalde uit het Grieksch, waarom dan meteen niet *sapientia iugulavit* gezet, vraagt CAPELLE en met hem STUMMER¹. Het Grieksche woord wordt door TERT vertaald door: *sophia* (Marc. 2, 2 en Hermog. 45 (Rom. 11, 33) en Prax. 19 (1 Cor. 1, 23)) en meestal door *sapientia*. Op al deze plaatsen wordt er geen verklaring bijgevoegd. Dat zou voor de lezers ook niet noodig geweest zijn. Dat TERT *sophia* in zijn vertaling zou gevonden hebben heeft dit tegen zich dat de oudste Latijnsche bijbelvertalingen een afkeer hebben van graecismen (Zie o.a. KOFFMANE, Gesch. d. Kirchenlateins I, pg. 7). TERT laat hier het Grieksche woord onvertaald omdat hier de gepersonifieerde Wijsheid is bedoeld. De Statenvertaling zet hier dan ook terecht een hoofdletter.

5. Marc. 4, 40 (Matth. 27, 9): Et acceperunt triginta argentea pretium adpretiati vel *honorati*.

CAPELLE verwijst naar de noot van KROYMANN in diens editie: „vel *honorati* addidit TERT dubitans, ut videtur, an recte interpretetur versio latina verba τοῦ τετιμημένου”. RÖNSCH² merkt op dat *vel honorati* een glosseem is dat afkomstig is van den schrij-

¹ Einführung in d. lat. Bibel, 1928, pg. 12.

² Das N. T. Tert, pg. 629.

ver zelf en niet van afschrijvers, en in zooverre instructief is als het de „Wortlaut” van de vert. gebruikelijk in TERT's kerk documenteert. STUMMER¹ voert deze plaats ook aan als bewijs voor de bovengenoemde meening. ZAHN² daarentegen en met hem ook P. DE LABRIOLLE³ voeren deze woorden aan tot staving van hun opvatting dat TERT doorgaans zelf uit het Grieksch vertaalt. „An der Hand seines griechischen Textes reflektirt er über die beste Übersetzung und gibt gelegentlich vor oder nachher das griechische Wort selbst”, zegt ZAHN. Het komt mij voor dat deze plaats één van de meest steekhoudende bewijsplaatsen is voor CAPELLE's opvatting. Ik verwijs nog naar Res. 20: . . . triginta argenteis *adpretiatus* a proditore.

6. Marc. 4, 11 (Ps. 77, 2): cum similitudines obicit, cum quaestiones refutat, de septuagesimo <septimo> venit psalmo: *aperiam*, inquit, *in parabolam os meum*, id est similitudinem; *eloquar problemata*, id est edisseram quaestiones⁴.

In een noot merkt CAPELLE op dat dit voorbeeld bewijst dat H. VON SODEN, das Lat. N. T. in Afrika, pg. 190, gelijk heeft als hij zegt dat TERT, die zoowel *parabola* als *similitudo* gebruikt, zeker *similitudo* in zijn tekst las. Doch gesteld dat VON SODEN gelijk heeft met zijn bewering dat het voorkomen van *parabola* naast *similitudo* bij TERT er op zou wijzen dat hij wel het laatste in zijn Latijnsche bijbel las, dan is tevens daardoor de bewijskracht aan deze plaats ontnomen voor een Latijnsche vertaling die TERT gebruikt zou hebben.

Voor het eerste gedeelte van dezen tekst geeft v. HARNACK⁵ m.i. de juiste verklaring. Uit het verband blijkt dat TERT zijn tegenstander wil toonen dat JEZUS' manier om „similitudines” te geven te zamen met het woord O. T.-isch is. Daarom citeert hij Ps. 77, 2: *aperiam in parabolam os meum, id est similitudinem*.

Dus, zegt v. HARNACK: „bot ihm sein Text (nl. die van Marcion!) den Spruch Luk. 5, 36 nicht *ἔλεγε δὲ καὶ παραβολήν*, maar „dicebat autem et similitudinem”; sonst hätte er selbst das

¹ Einführung, pg. 12.

² Gesch. d. N. T. lich. Kanons I, 1, pg. 54.

³ Bullet. d'ancienne litt. et d'arch. lat. chrét. 1914, pg. 210—213.

⁴ STUMMER, Einführung, pg. 12. ⁵ Marcion, 1921, pg. 162*.

Wort „parabola” beibehalten, das er ja so oft braucht, und sich den Beweis ersparen können”.

We willen thans nog een drietal plaatsen bespreken, door RÖNSCH¹ en VON SODEN² genoemd.

1. Marc. 2, 9: in primis tenendum quod Graeca scriptura signavit, adflatum nominans, (cf. Gen. 2, 7) non spiritum. quidam enim de Graeco interpretantes non recogitata differentia nec curata proprietate verborum pro adflatu spiritum ponunt.

RÖNSCH vermeldt deze plaats om aan te toonen dat er reeds in TERT's tijd in de Afrikaansche kerk verscheidene, misschien vele Latijnsche Schriftvertalingen waren. Voor VON SODEN is het een bewijspplaats dat TERT Latijnsche bijbelvertalingen gekend heeft, in tegenstelling met ZAHN³, die het tegendeel er uit leest.

P. DE LABRIOLLE voert de woorden aan ten gunste van zijn pg. 7 vermelde conclusies. Dat TERT zelf een Latijnsche vertaling gebruikt zou hebben, ligt hier niet in.

2. Prax. 5: ratio . . . hanc Graeci *λόγον* dicunt, quo vocabulo etiam sermonem appellamus, ideoque iam in usu est nostrorum per simplicitatem interpretationis sermonem dicere in primordio apud deum fuisse, cum magis rationem competat.

RÖNSCH, It. u. Vulg., pg. 4, verwijst naar deze plaats, na gezegd te hebben dat er in TERT's tijd één vertaling moet geweest zijn die meer dan alle andere in gebruik was, hoewel ze in TERT's oogen niet altijd genade vond. v. SODEN staat hier weer tegenover ZAHN, evenals bij Marc. 2, 9. Hij zegt⁴: „Hier bezeichnet *interpretatio* doch offenbar nicht eine geschriebene Version, sondern die Thätigkeit des Übersetzens, und *nostrum* im Gegensatz zu *Graeci* die lateinisch redenden und predigenden Christen. Tertullian selbst gebraucht regelmäszig *sermo* . . . Obwohl er *ratio* in Jo 1, 1 passender findet, vermeidet er es, weil das ein Verstosz gegen die bis zu einem gewissen Grad erforderliche *simplicitas interpretationis* wäre”. DE LABRIOLLE ziet in onze plaats een bewijs voor zijn standpunt.

Ten gunste van *schriftelijke* vertalingen lijkt mij deze passage

¹ Itala und Vulgata², 1875, pg. 2 en 4.

² Lat. Paulustext bei Marc. und Tert., pg. 240 A 1. Ook door STUMMER, pg. 13 genoemd.

³ Gesch. d. N. T. I. Kan., pg. 53 A 1.

⁴ a. h. w., pg. 55 A 1.

weinig te zeggen, daar een vertaling van het Grieksche *λόγος* wel algemeen verbreid geweest zal zijn vóór het ontstaan van de Latijnsche bijbelvertalingen.

3. Monog. 11: Sciamus plane non sic esse in Graeco authentico, quomodo *in usum exiit* per duarum syllabarum ant callidam aut simplicem eversionem: si autem dormierit vir eius; quasi de futuro sonet (1 Cor. 7, 39).

RIGALTUS¹: „In authentico suo illo legisse videtur „*ἐὰν κοιμᾶται*”, si dormiat, si mortuus sit, maritus scilicet, antequam uxor ad fidem vocaretur. Ut ex illo „*ἐὰν κοιμᾶται*” per eversionem duarum syllabarum factum sit „*ἐὰν κοιμηθῆ*”, si dormierit, si mortuus fuerit”. ZAHN² oordeelt dat hier geen sprake is van een Grieksche variant: TERT beroept zich, naar zijn meening, op den Griekschen tekst in zijn geheel, die niet de zin bevat die de Latijnsche vertalingen tot uitdrukking brengen; *Eversio* is volgens hem en STUMMER³ gelijk aan *mala versio*, een verkeerde vertaling. Geheel bevredigend is deze verklaring echter niet.

Tenslotte zij nog gewezen op een aantal plaatsen, door P. DE LABRIOLLE genoemd in zijn reeds enkele malen geciteerde artikel: Tertullien-a-t-il connu une version latine de la Bible⁴, waarvan Prax. 5; Marc. 2, 9; Marc. 4, 40 reeds besproken zijn.

1. Marc. 4, 1: Opus . . . Antithesis cognominatum . . . qua duo deos dividens, proinde diversos ut alterum alterius instrumenti *vel, quod magis usui est dicere, testamenti*.

Door RÖNSCH⁵ is deze plaats eveneens geciteerd als bewijs voor zijn bovengenoemde meening (pg. 11). Als argument voor één van beide opvattingen schijnen mij deze woorden in het geheel niets te zeggen. Immers een woord als *testamentum* staat buiten de schriftelijke bijbelvertalingen aangezien dit woord zeer zeker opgekomen is vóór hun ontstaan.

2. Marc. 5, 4: Haec sunt enim duo testamenta, *sive duae ostensiones, sicut invenimus interpretatum*.

Ook hier staan DE LABRIOLLE en RÖNSCH tegenover elkaar. Voor katholieke bijbelvertalingen zijn deze woorden m.i. geen

¹ bij OEHLER t.p.

² Gesch. d. N. T. I. Kan., pg. 55 A 1.

³ Einführung, pg. 13 A 1.

⁴ Bulletin d'ancienne litt. et d'arch. chrét., pg. 210—213 (1914).

⁵ It. und Vulg., pg. 4.

bewijs; *Ostensio* las TERT in Marcion's Apostolicum. Voor VON HARNACK¹ en VON SODEN² is deze plaats één van de zekere bewijzen dat TERT Marcion's Apost. in Latijnsche vertaling gebruikte.

3. Marc. 4, 14 (Luc. 6, 20) beati mendici — sic enim exigit interpretatio vocabuli quod in Graeco est — quoniam illorum est dei regnum.

H. VON SODEN³ behandelt in een noot deze plaats uitvoerig; hij geeft allereerst de meening van ZAHN⁴, die zich erop beroept als bewijs voor directe vertaling uit het Grieksch; vervolgens die van VON HARNACK, die zegt dat TERT een Latijnschen tekst vóór zich had die niet *mendicus*, maar *pauper* bood, zooals alle Latijnsche getuigen. Daar hij zich echter aan wil sluiten bij de in het verband geciteerde plaatsen uit het O. T., waar *mendicus* staat, gebruikt TERT dit nu ook. Had hij zelf vrij vertaald, dan zou hij zich niet verantwoord hebben over zijn vertaling. Volgens VON SODEN staat de zaak zóó, dat MARCION (in de Latijnsche vertaling die TERT vóór zich had) *mendicus* las en TERT deze vertaling zou rechtvaardigen „als die in der Tat zutreffende Übersetzung”, omdat hij opmerkt dat *mendicus* in de verder aangehaalde talrijke plaatsen van het O. T. steeds de vertaling van *πρωχός* is, terwijl *pauper* voor *πένης* staat. TERT zou dus geen grond hebben om een voor hem liggende vertaling *pauper* te vervangen door *mendicus*, daar alle O. T.-citaten hem evengoed de argumentatie voor *pauper* boden.

M.i. heeft VON SODEN met zijn eerste opmerking, dat TERT bij MARCION *mendicus* vond, gelijk. Doch de redeneering die hij daaraan vastknoopt, als zou TERT deze vertaling billijken als de goede vertaling omdat hij opmerkt dat in de volgende O. T.-citaten óók *mendicus* voor *πρωχός* staat, is, dunkt me, louter hypothese.

Even goed zou men aldus kunnen redeneeren: TERT leest in MARCION's Lucasevangelie *mendicus*. Dat woord neemt hij precies zoo over, met opzet, om geen verandering in diens woorden aan te brengen. Hij wil zijn tegenstander laten zien dat de leer van het

¹ Marcion 1921, pg. 50*.

² Lat. Paulustext, pg. 238.

³ Lat. Paulustext, pg. 328 A 1.

⁴ Gesch. d. N. T. I. Kanons I, pg. 51 A 2.

N. T. dezelfde is als van het O. T., dat dezelfde gedachte van de zaligspreking, besloten in *beati mendici* ook voorkomt in het door MARCION verworpen O. T.¹ Op het woord *mendicus* (*πωχός*) komt het hem hier aan. Daarom billijkt hij opzettelijk deze vertaling van *πωχός*, omdat *πωχός* ook voorkomt in de uit het O. T. geciteerde teksten, die hij hem voorhoudt om hem te laten zien dat daar de *πωχοί* ook door GOD beschermd worden. En nu plaatst TERT dus ook in deze citaten MARCION's vertaling van *πωχός* n.l. *mendicus*. (Ps. 81, 3—4; Ps. 71, 4 en 12—14; Ps. 9, 18—19; Ps. 112, 5—8; 1 Reg. 2, 8; Es. 3, 14—15; Es. 10, 1—2). In de Vulg is op deze plaatsen de vertaling van *πωχός* niet constant. We vinden daar *pauper* en *egenus*. Dat TERT op deze plaats alleen zoo veel malen *mendicus* gebruikt, terwijl hij dit woord buiten het 4de boek tegen MARCION niet heeft, lijkt me uit het bovenstaande alleen afdoende te verklaren. Concordans-onderzoek² levert op, dat TERT op de plaatsen die hij uit 't N. T. citeert gebruikt: *pauper* (14×); *egenus* (5×); *egens* (1×); *mendicus* (4×), waarvan 2× Marc. 4, 14, 1× Marc. 4, 15 en 1× Marc. 5, 14: *mendica elementa* (Gal. 4, 9).

4. Marc. 5, 17: . . . in dispensationem adimpletionis temporum — ut ita dixerim, *sicut verbum illud in Graeco sonat* — recapitulare id est ad initium redigere vel ab initio recensere.

VON SODEN³ zegt hiervan: „Tertullian fand recapitulare in *MI* (d. i. de Lat. Paulustekst van MARCION) und erklärt es als wörtliche Nachbildung des Griechischen (*ἀνακεφαλαίωσασθαι*), um es dann mit zwei gelaüfigen Wörtern zu umschreiben“, en voegt er aan toe: „Genau so zitiert und umschreibt er die ebenso wörtliche, aber andere Übersetzung seiner katholischen Bibel Monog 5: *ad caput, id est ad initium, reciprocare* und nimmt die Stelle im Fortgang mit *ad initium revocare* und *ad initium recolligere* wieder auf“.

5. Pud. 4: inprimis quod moechiam et fornicationem nominamus, *usus expostulat*. habet et fides quorundam nominum familiaritatem. ita in omni opusculo *usum custodimus*.

¹ Zie ook: P. CAPELLE, Le texte du psautier lat. en Afr., pg. 12 A 4.

² Nagegaan zijn de plaatsen waar N. T. *πωχός* heeft in BRUDER, Concordantiae.

³ Der lat. Paulustext, pg. 238.

Of hieruit iets valt af te leiden voor een bepaalde opvatting van de wijze waarop TERT de H. S. citeert, is de vraag.

6. Marc. 2, 24: In *Graeco sono* paenitentiae nomen non ex delicti confessione sed ex animi demutatione compositum est.

Deze woorden bewijzen slechts dat TERT op de hoogte was met den Griekschen tekst, hetgeen niemand zal tegenspreken.

7. Marc. 3, 24 (Phil. 3, 20): Hierusalem quam et apostolus matrem nostram sursum designat, et *politeuma nostrum, id est municipatum*, in caelis esse pronuntians.

Deze tekst citeert TERT ook nog Cor 13 en Marc 5, 20: noster municipatus in caelis. CYPRIANUS en Vulg hebben: *conversatio* voor *πολιτευμα*. Volgens VON SODEN¹ heeft MARCION *municipatus* (zie Marc 5, 20) en las TERT in zijn Latijnsche bijbelvert. *politeuma*, volgens Marc 3, 24. *Municipatus* in Cor 13 zou dan vrije omschrijving van TERT zijn. Hoewel dit geenszins overtuigend is, is het evengoed bezwaarlijk, deze plaats aan te voeren voor de opvatting van DE LABRIOLLE.

Uit het voorafgaande blijkt duidelijk dat het aanvoeren van enkele losse plaatsen uit TERT's geschriften ons geen stap dichter bij de oplossing brengt in zake de kwestie of TERT een Latijnschen bijbel gebruikt heeft. Het geheele materiaal dient te worden onderzocht. Generaliseeren op grond van enkele plaatsen is in het algemeen en zeker bij een schrijver als TERT hoogstgevaarlijk. Bovendien is het zelfs zeer wel mogelijk dat het probleem bij de afzonderlijke bijbelboeken telkens weer anders staat.

In aansluiting aan het bovenstaande zij hier eenigszins uitvoerig stilgestaan bij het onderzoek van P. CAPELLE, in zijn reeds meermalen genoemde: *Le texte du psautier latin en Afrique 1913*, voorzoover dit TERT betreft. In het kort geef ik zijn conclusies weer.

I. 1. TERT heeft 60 citaten uit de Psalmen gemeenschappelijk met CYPR, waarvan 32 woordcitaten gelijk met CY tgo de andere getuigen.

Conclusie: de teksten van CY en TERT zijn verwant. TERT heeft waarschijnlijk gebruik gemaakt van een Latijnsche vertaling.

¹ Der lat. Paulustext, pg. 252.

2. TERT heeft 15 woordcitaten gelijk met Afrikaansche getuigen tgo CY.
Conclusie: TERT heeft waarschijnlijk een Latijnsche vertaling gebruikt. Er waren echter blijkbaar verschillende vormen van Lat. vertalingen.
 3. TERT heeft 22 woordcitaten gelijk met Afrikaansche getuigen, waar CY ontbreekt.
Eindconclusie: Bij \pm 130 citaten heeft TERT er 69 gelijk met Afrik. getuigen. Het bestaan van één of liever meer schriftelijke Latijnsche vertalingen is een waarschijnlijke hypothese (pg. 11).
- II. 1. In 16 citaten staat TERT alleen. Waarschijnlijk is het gebruik van verloren vertalingen.
2. In 42 citaten vertaalt TERT vrij of direct uit het Grieksch.
Conclusie: Onder deze gevallen bevinden zich zeker een aantal waarin woorden gebruikt zijn die behoort hebben tot een Latijnsche bijbel, Vele van deze vrije vertalingen („tertullianismes”, zooals CAPELLE zegt, pag. 14), komen op rekening van het citeeren uit het hoofd of het zelf direct-vertalen uit het Grieksch. Doch dit verhindert niet, om aan te nemen dat TERT in de meeste gevallen een Latijnsche vertaling gebruikte, die hij dan blijkbaar uit het hoofd citeerde.
- III. Tenslotte behandelt CAPELLE verschillende passages die door TERT meermalen worden aangehaald (pg. 15—19).
1. In 9 gevallen citeert hij verschillende malen in dezelfde bewoordingen.
 2. In 13 gevallen laten de varianten zich verklaren of door corruptie van den tekst of door onachtzaam citeeren.
 3. 13 gevallen worden genoemd waar de verschillen belangrijker zijn. Hoewel deze laatste feiten niet ontkend kunnen worden, is het bewijs van het gebruik van een geschreven Latijnsche vertaling geleverd voor het meerendeel der citaten (pg. 19).

Het ligt niet in mijn bedoeling de gevolgtrekkingen, waartoe CAPELLE gekomen is op grond van zijn onderzoek, dat door H. J.

VOGELS¹ „eine glänzende Beweisführung” genoemd is, te bestrijden. Ik ben er wel degelijk van overtuigd dat een korte samenvatting, als bovengegeven, zonder het bewijsmateriaal, niet geheel recht doet aan het onderzoek. Maar toch geven de hypothesen van CAPELLE aanleiding tot meer dan één vraag, zonder dat ik daarom ZAHN's opvattingen, die door CAPELLE bestreden worden, zou willen huldigen.

Ik geloof dat er twee bezwaren bestaan. Ten eerste: De schrijver merkt op dat de teksten, waaraan TERT en CY hun citaten ontleenen, verwant zijn, doch dat TERT in veel andere gevallen weer tegenover CY staat, maar gelijk is aan andere Afrikaansche getuigen. De conclusie is dus dat TERT *meer dan één* Latijnsche vertaling gebruikt moet hebben. (Immers als men op grond van TERT's citaten tot de gevolgtrekking komt dat er in dien tijd verschillende Latijnsche vertalingen waren, dan moet TERT die gebruikt hebben. Dat volgt er noodwendig uit). Dat er in Afrika verscheidene vormen van Latijnsche bijbelvertalingen waren, wil ik niet bestrijden², doch dat één man één en hetzelfde bijbelboek, nu eens naar deze, dan weer naar die vertaling citeert, is toch wel vreemd.

In de tweede plaats heeft het toch ongetwijfeld zijn bezwaren om als getuigen voor deze vertalingen schrijvers aan te voeren die leven in een periode van ± 200 tot ± 500 . Als we aannemen dat er in TERT's dagen reeds verscheidene schriftelijke Latijnsche bijbelvertalingen waren, dan beteekent dat toch niet dat men in één Christengemeente, zooals die van CARTHAGO, deze vertalingen door en naast elkaar gebruikte. Tenminste van hetzelfde bijbelboek. Natuurlijk is het heel goed mogelijk, dat men een bijbelvertaling had, waarvan de verschillende gedeelten niet van denzelfden vertaler waren. Terecht zegt ZAHN³: „Man hat die grosze Mannigfaltigkeit der Bibelcitate bei Tertullian durch die Annahme erklären wollen, dasz er mehrere lateinische Versionen nebeneinander benutzt habe. Dem gegenüber soll nicht lange

¹ Untersuchungen zur Gesch. der lat. Apokalypseübersetzung 1920, pg. 124.

² Cf. ook August, De doct. Christ. II, 11: „Ut enim cuique primis fidei temporibus in manus venit codex graecus, et aliquantulum facultatis sibi utriusque linguae habere videbatur ausus est interpretari”.

³ Gesch. d. N. T. I. Kan., pg. 54, 55.

davon geredet werden, wie unwahrscheinlich es sei, dasz in einer Gemeinde wie Karthago in so früher Zeit eine Mehrheit von Versionen entstanden und gleichzeitig in Gebrauch gewesen sei, und dasz ein des Griechischen vollkommen mächtiger Schriftsteller nicht eine dieser Versionen als die beste vor den anderen bevorzugt, sondern ohne Wahl und Überlegung bald diese, bald jene Version aufgeschlagen haben sollte”.

Ook in het kerkelijk gebruik zal wel één vertaling het meest op den voorgrond getreden zijn. Wijzen de Schriftcitaten van Cy niet in deze richting?

Ongetwijfeld is ook de hooge prijs van het materiaal een factor waarmee dient rekening te worden gehouden in dit verband. De aanschaffing en het laten beschrijven van papyrusrollen was zeer kostbaar ¹. In kleine plaatsen was er bijna geen aankomen aan.

Zoo zegt **HIERON.** ep. 11, 1: „cartae exiguitas indicium solitudinis est”.

Dit maakt dus het bezit van meer dan één vertaling van één en hetzelfde Schriftgedeelte, tenminste voor particulieren, onwaarschijnlijk.

Met betrekking tot den Apokalypse-tekst, door **TERT** gebruikt, laat **H. J. VOGELS** ², die in zijn onderzoek ook dezen schrijver heeft betrokken, zich zeer voorzichtig uit, als hij zegt: „Scheint die Tatsache, dasz **TERT** einen lateinischen Apokalypsetext benutzt damit (d. i. het voorafgaand onderzoek) genügend festzustehen, so legt doch die Freie Art, wie er ihn verwendet, uns grösste Zurückhaltung bei der Wertung und Verwertung seiner Zitate und Anspielungen auf”.

Een onderzoek naar **TERT**'s citaten uit de Evangeliën zal, gezien de boven weergegeven meeningen en conclusies, derhalve geen nuttelooze en overbodige arbeid zijn.

§ 3 – HET CITEEREN IN DE OUDHEID

Een belangrijke vraag, in verband met de bestudeering van **TERT**'s bijbelcitaten, is *hoe* men in de Oudheid citeerde en wel

¹ **TH. BIRT**, Kritik und Hermeneutik³ (1913), pg. 279.

² **Unters. zur Gesch. der lat. Apokal. übers.** 1920, pg. 126.

in 't bijzonder hoe de Chr. schrijvers in dit opzicht de H. S. behandelden. Helaas ontbreekt nog steeds een geschiedenis van het citaat in de Oudheid, door NORDEN ¹ „dringend erwünscht” genoemd. TH. BIRT ² wijst op het vrije citeeren door PLUTARCHUS, CICERO en SENECA. Slechts de grammatici citeerden serieuzer, omdat het tot hun beroep behoorde, de teksten te bestudeeren en op de afzonderlijke woorden goed acht te geven. Bij de Chr. schrijvers vinden we over het algemeen niet het streven om precies en woordelijk de woorden van de H. S. aan te halen. A. RESCH ³ wijst op de afwijkingen en tekstverschillen die in het bijzonder bij de Evangeliën-citaten van de Patristische auteurs optreden, b.v. CLEMENS ALEX., ORIGENES, HIPPOLYTUS. Doch hij merkt op dat niet alle tekstverschillen te wijten zijn aan slordig of slecht citeeren en zegt (pg. 55): . . . je vollständiger man die patristischen Evangeliencitate einesteils unter sich, andernteils mit den ältesten Codices und Versionen in Vergleichung bringt desto sicherer die Überzeugung von dem Wert der patristischen Evangeliencitate für die Erforschung der ältesten Textgestalten herauswächst”.

Op nauwkeurigheid der citaten kan men volgens HOLTZMANN ⁴ rekenen:

- 1°. indien de schrijver blijkbaar een vóór hem liggend handschrift benut, weshalve de patristische commentaren de veiligste diensten bewijzen;
- 2°. indien hij een lange plaats aanhaalt, die hij wel niet gemakkelijk uit het hoofd kon weergeven;
- 3°. indien hij een lezing uitdrukkelijk aangeeft en bespreekt;
- 4°. indien op den woordelijken inhoud bijzonder de nadruk gelegd wordt;
- 5°. indien de gebezigde lezing niet goed overeenstemt met de dogmatiek of de opvattingen van den betreffenden schrijver;
- 6°. indien de schrijver zich in zijn citaten gelijk blijft.

E. JACQUIER ⁵ wijst er op dat de kerkelijke schrijvers weinig nauwkeurig citeerden en dat, voorzoover het de Evv. betreft, de

¹ Ant. Kunstprosa I³, pg. 90 A I.

² a.h.w., pg. 29 vlgg.

³ Agrapha, Texte u. Unters. V 4 (1889), pg. 4 vlgg.

⁴ bij RESCH, a.h.w., pg. 6.

⁵ Le Nouveau Testament dans l'Eglise chrét. I³, 1911, pg. 10 vlgg.

parallelplaatsen bij de drie Synoptici elkaar beïnvloedden bij het citeeren. Het spreekt van zelf dat we bij aanhalingen uit het hoofd dikwijls moeilijk of in het geheel niet kunnen zeggen welk van de Synoptische Evv. de schrijver citeert. Zoo ook bij TERT. Hoe de gnostici omsprongen met de H. S., ten einde hun leer op te bouwen op den grondslag van het O. T. en het N. T., daarop vestigt C. SCHMIDT¹ de aandacht. Doch tegen zulk een handelwijze kwamen de Chr. schrijvers, o.a. TERT², met kracht op. In tegenstelling met CY citeert TERT over het algemeen zeer vrij, zoodat het dikwijls niet uit te maken is of we met een citaat te doen hebben, of met een reminiscentie aan een tekst of tekstgedeelte. Voorzeker een bewijs dat hij met de H. S. zeer goed bekend en volkomen vertrouwd was. „Jeder aufmerksame Leser Tertullian's", zegt RÖNSCH³, „wird notwendig den Eindruck empfangen, dass er einen solchen Schriftsteller vor sich hat, der in den Schriften Alten und Neuen Testamentes, kanonischer und apokryphischer Ordnung nicht nur ausgezeichnet orientirt, sondern auch in Folge langjährigen Studiums und klaren Durchdenkens auf das innigste mit denselben vertraut gewesen sein muss. Bei ihm nimmt das, was er sagen will, ungesucht und von selbst die biblische Form an und reiht sich gleichsam unbewusst in die Kategorie der Citate aus den heiligen Urkunden ein". Dat het onderzoek naar den door TERT gebruikten tekst hierdoor ten zeerste bemoeilijkt wordt, spreekt van zelf.

¹ Gnostische Schriften. Texte und Unters. VIII (1892), pg. 550.

² Praescr. 17. 37 o.a..

³ Das N. T. Tert, pg. 32 vlg.

III – VERGELIJKING VAN TERT'S CITATEN UIT MATTHEUS EN MARCUS MET DE MSS. *k*, *e*, *b*, *g* EN *q*.

§ 1 – VOORAFGAANDE OPMERKINGEN

In het volgend onderzoek worden TERT's citaten uit *Matth.* en *Marc.* vergeleken met enkele mss. van Afrikaanschen en Europeeschen oorsprong, nl.:

1. *Codex Bobiensis* (*k*), ed. WORDSWORTH, Old Latin Biblical texts II, Oxford 1886. Door SANDAY¹ en H. VON SODEN² is aangetoond de overeenstemming van dit ms. met de CY-citaten, terwijl er tevens overeenkomst blijkt tusschen *k*, CY en *e*. Ongetwijfeld kunnen we *k* beschouwen als een representant van de in Afrika ontstane Latijnsche bijbelvertalingen.
2. *Codex Palatinus* (*e*). Gebruikt is de tekst, zooals deze door H. VON SODEN werd afgedrukt bij de reconstructie van zijn Latijnsch N. T. in Afrika. Doch er is rekening mede gehouden dat VON SODEN dikwijls de lezingen, van dit hs. vervangt door z.i. „Afrikaansche”. Uit het critisch apparaat zijn de eigenlijke lezingen van *e* weer hersteld. Hoewel dus ten volle overtuigd van de bezwaren tegen een „Afrikaansch”-Latijnsch N. T. in den zin van VON SODEN en zooals door hem „gereconstrueerd” en geheel instemmend met de daarop door H. J. VOGELS³ geleverde critiek, meen ik toch VON SODEN's editie voor mijn doel te kunnen gebruiken.
Op de overeenkomst met CY en *k* is gewezen. Alleen staat *e* veel dichter bij de Europeesche vertalingen dan *k*.
3. *Codex Veronensis* (*b*), ed. BUCHANAN, Old Latin Biblical texts

¹ OLBT II, pg. XLII.

² Das lat. N. T. in Afrika, pg. 111.

³ Zur „afrikanischen” Evangelienübersetzung. Bibl. Zeitschrift 12 (1914) pg. 251 vlgg.

- VI, Oxford 1911. Deze codex wordt gerangschikt onder de z.g. Europeesche vertalingen¹. Volgens JACQUIER stemmen de citaten van TERT vaak overeen met *b*².
4. *Codex Sangermanensis I* (*g*₁), ed. WORDSWORTH, Old Latin Biblical texts I, Oxford 1883. Alleen Matth. is oud-Latijnsche tekst³.
5. *Codex Monacensis (q)*, ed. WHITE, Old Latin Biblical texts III, Oxford 1888. Door Dr. HORT in zijn Introduction gerangschikt onder de z.g. Italische tekst. Zie OLB T III, pg. XXI, wat betreft verhouding tot andere mss.

Bij de in Europa ontstane oud-Lat. vertalingen maakt men onderscheid tusschen *Europeeschen* en *Italischen* tekst. In het vervolg wordt bij dit onderzoek de term „*Europeesch*” echter gebruikt voor de *gezamenlijke* in Europa ontstane bijbelvertalingen, tegenover „*Afrikaansch*”, waarmee de in Afrika ontstane worden aangeduid, omdat er tusschen deze twee groepen een groot verschil bestaat en de verschillen tusschen de Europeesche vertalingen onderling voor ons onderzoek van minder belang zijn.

In dit verband is het dienstig nog een enkele opmerking te maken over den veel gebruikten term „*Africitas*”, zooals deze door HANS VON SODEN⁴ gebezigd wordt. In vroegere jaren gebruikte men dezen term om aan te geven de taalkundige bijzonderheden van het in Afrika gesproken en geschreven Latijn, dus een *Afrikaansch Latijn*. K. SITTL⁵ wijdde daar een geheele studie aan, doch herriep later zijn standpunt⁶. Tegenwoordig heeft dit „*Afrikaansch-Latijn*” afgedaan. In de nieuwe bewerking van de Latein. Grammatik van STOLZ—SCHMALZ⁷ wordt ervan gezegd: „*Von einem afrikanischen Latein, das unter Wölfflins Aegide in den ersten Bänden des ALL spukt, redet man heute nicht mehr, höchstens von einem afrikanischen Stil, der nach Norden Kunstprosa II 596, nichts ist als „der griechische Asianismus (Manierismus) im lateinischen Gewande*””. Wanneer dan ook bij dit onderzoek ge-

¹ E. JACQUIER, Le N. T. II, (1913), pg. 151. ² a.h.w., pg. 150.

³ JACQUIER, a.h.w., pg. 140. ⁴ Das lat. N. T. in Afr.

⁵ Die lokalen Verschiedenheiten der lateinischen Sprache mit besonderer Berücksichtigung des afrikanischen Lateins, 1882.

⁶ Jahresberichte, 68 (1891). ⁷ 5e dr. 1928, pg. 817.

sproken wordt van *Africitas*, dan beteekent dit: niet Afrikaansch Latijn, maar: de kenmerken van de Afrikaansche Latijnsche bijbelvertalingen, in vergelijking met andere vertalingen. Als b.v. de Afrikaansche vertalingen *lógos* weergeven door *sermo*, terwijl de Europeesche *verbum* hebben, dan kunnen we dit *Africitas* noemen; er wordt daarmede echter niet gezegd dat *sermo* een specifiek Afrikaansch woord is.

De citaten van TERT zijn door mij niet zonder meer ontleend aan het bekende, onmisbare werk van RÖNSCH¹, doch zelfstandig nagegaan en alle, voorzoover mogelijk gecontroleerd met de nieuwste edities.

Niet alle plaatsen die RÖNSCH geeft zijn opgenomen, doch slechts die, welke kennelijk citaten of toespelingen zijn. Ook hier zij er nogmaals op gewezen, wat pg. 20 is opgemerkt, dat het dikwijls dubieus is welk Evangelium door TERT geciteerd wordt, wanneer het parallelplaatsen betreft in de Synoptische Evangeliën. Het is haast overbodig te zeggen dat bij de vergelijking van TERT's Schriftcitaten de nadruk moet vallen op de *woorden* en niet op constructies, plaatsing van de woorden, conjuncties en dgl., omdat onze schrijver veelal zijn aanhalingen invlecht in zijn betoog (pg. 20). Ook HANS VON SODEN wijst hierop².

Ter vergemakkelijking is de Grieksche tekst (ed. Nestle) bijgevoegd. De tekst van TERT is ontleend aan de edities van REIFFERSCHEID—WISSOWA en KROYMANN, in het Corpus Script. Eccl. Lat. 20 en 47, FR. OEHLER, Leipzig 1853—1854; terwijl APOL is geciteerd naar de ed. van G. RAUSCHEN, Bonn 1912, ADV NAT naar J. G. PH. BORLEFFS, Leiden 1929 en PRAESCR naar ed. van P. DE LABRIOLLE, Parijs 1907 (Textes et Documents). De gebruikte afkortingen van TERT's geschriften zullen wel zonder meer duidelijk zijn.

Bij het afdrukken van den tekst van de in bovengenoemde edities gepubliceerde Latijnsche bijbelvertt., is niet naar volledige tekst-critische behandeling gestreefd. Zoo weinig mogelijk veranderingen werden er in aangebracht. Alleen waar we klaarblijkelijk met

¹ Das N. T. Tertullians, Leipzig 1871. Voor bezwaren tegen het werk van RÖNSCH zie men AMAN, Berl. Philol. Woch.schr. 18 Juli 1914, 910.

² Der lat. Paulustext, pg. 242.

fouten te doen hebben, is de tekst gewijzigd. Deze wijzigingen laten wij, voorzoover niet opgenomen bij het materiaal zelf, hier volgen.

*k**Matth.*

3, 9	deus	in pl. v.	di
4, 6	si filius dei es ;	ms om si	
„	manda-	in pl. v.	— d
	vit		
„	offendas	„	— t
5, 9	pacifici	„	patifici
5, 10	persecutio-	„	— e
	nem		
5, 15	sed	„	set
5, 26	novissimum	„	nobissi-
			mum
5, 28	eam	„	ean
„	iam	„	sam
5, 39	alteram	„	aterram
5, 45	pluit	„	fuit
„	iustos	„	iuseos
6, 10	veniat	„	veniad
6, 13	sed	„	set
6, 24	nemo	„	ne
7, 2	quocumque	„	quicum-
			que
7, 3	oculo	„	oculos
„	trabem	„	travem
7, 5	expelle	„	expellere
7, 15	cavete	„	caute
„	pseudo	„	seculo
„	vestitum	„	vestitu
8, 12	ploratio	„	oratio
9, 6	dimittere	„	dimitte
10, 5	ne	„	nec
10, 18	stabitis	„	stabitin

10, 21	fratrem	in pl. v.	eratrem
10, 23	civitate	„	civitatem
„	in altera	„	in — m
„	fuerint	„	— it
„	civitates	„	— m
„	israel ;	ms si	israel
10, 31	passeribus	in pl. v.	passaribus
10, 34	sed	„	perdit
10, 39	perdet	„	perdit
11, 11	baptizatore	„	baptidia-
			tore

11, 19	vorax	„	verax
„	vinarius	„	vinaria
12, 18	in quo	„	in que
13, 34	Iesus	„	de
„	ad	„	at

*b**Matth.*

Inp aats van — v — in indic. en coni. pf. heeft codex Veron. steeds: — b —. Dit is gewijzigd in — v —.

*e**Matth.*

16, 1	sadducaei	in pl. v.	sadducei
16, 17	revelavit	„	— bit
18, 8	illum	„	— d
22, 37	tota	„	tote
23, 27	similes	„	similis

*g₁**Matth.*

3, 2	paeniten-	in pl. v.	peniten-
	tiam		tiam
3, 3	clamantis	„	clamantes

3, 8	paeniten-	in pl. v.	peniten-
	tiam		tiam
3, 12	in manu	„	in — m
„	permun-	„	— avit
	dabit		

4, 4 sed	in pl. v.	set	10, 28 animam	in pl. v.	anima
4, 10 scriptum	„	scribturn	autem		autem
5, 6 sitiunt	„	siciunt	12, 48 quae	„	que
6, 33 praestabun- tur	„	presta- buntur	13, 34 ad	„	a
7, 3 fratris	„	fratres	15, 8 est	„	es
7, 12 faciant	„	fatiant	15, 14 praestat	„	prestat
9, 6 dimittendi	„	demit- tendi	16, 1 sadducaei	„	sadducei
9, 17 neque	„	nequae	16, 17 revelavit	„	revelabit
10, 5 abieritis	„	habieritis	16, 18 ecclesiam	„	eccleriam
10, 16 columbae	„	columbe	16, 19 regni cae- lorum	„	regni ce- lorum
10, 18 praesides	„	presides	„ quaecum- que(bis)	„	quecum- que
10, 21 adficiunt	„	adficiunt	„ soluta in	„	sol. in
10, 28 gehennam	„	gehennem	caelis		celis
10, 32 confessus	„	cumfessus	19, 3 temptantes	„	taemtan- tes
11, 27 nisi pater	„	nisi pa- trem	19, 5 duo	„	due
12, 19 neque	„	nequae	19, 14 prohibere	„	proibere
„ contendet	„	contendit	22, 21 caesaris	„	cesaris
13, 34 sine para- bolis	„	s. para- bulis	caesari		cesari
16, 24 abneget	„	abenegit	22, 37 mente	„	menente
<i>q</i>			33, 37 missi sunt	„	misi sunt
<i>Matth.</i>			24, 35 transient	„	transsient
3, 2 paeniten- tiam	in pl. v.	peniten- tiam	25, 41 praeparatus	„	praepa- ratu
3, 9 praeferre	„	preferre	26, 38 anima mea	„	— m — m
5, 12 caelis	„	celis	„ usque	„	usquae
7, 15 attendite	„	atendite	27, 9 acceperunt	„	accipe- runt
1, 23 in civitate ista	„	in — m — m	27, 51 in duas	„	in duabus partes
„ in altera	„	in — m	„ fissae sunt	„	fisse sunt
10, 24 consumma- bitis	„	consuma- bitis	<i>Marc.</i>		
			14, 13 aquae	in pl. v.	aque

§ 2 - HET MATERIAAL

MATTH.	TERT	Gr.	k	b	g ₁	q
1, 1	<i>Liber geniturae</i> Jesu Christi filii David, filii Abraham. Carn 22	<i>Βίβλος γενέσεως</i> <i>Ἰησοῦ Χριστοῦ υἱοῦ</i> <i>Δαυεὶδ υἱοῦ Ἀβρα-</i> <i>άμ.</i>	<i>Liber generalis</i> fili David, fili Abrahamae.	—	<i>Liber generationis</i> Jesu Christi, filii David, filii Abraham.	als g ₁ fili fili
1, 16	Jacob <i>generavit</i> Joseph, virum Mariae, <i>ex qua</i> <i>nascitur</i> Chris- tus. Carn 20	<i>Ἰακώβ δὲ ἐγέννησεν</i> <i>τὸν Ἰωσήφ τὸν</i> <i>ἄνδρα Μαρίας, ἐξ</i> <i>ἧς ἐγεννήθη Ἰη-</i> <i>σοῦς ὁ λεγόμενος</i> <i>Χριστός.</i>	et Jacob <i>genuit</i> Jo- sef, cui despon- sata virgo Maria <i>genuit Jesum</i> Christum.	Jacob antem <i>genuit</i> Joseph cui desponsata erat virgo Ma- ria; virgo Maria autem <i>genuit</i> . . . qui <i>dicitur</i> Christus.	Jacob autem <i>genuit</i> Joseph cui desponsata virgo Maria <i>ge-</i> <i>nuit Jesum</i> qui <i>vocatur</i> Christus.	als g ₁ .
1, 20	<i>Nam</i> quod <i>in ea</i> <i>natum</i> est de spi- ritu sancto est. Carn 20	<i>τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ</i> <i>γεννηθὲν ἐκ Πνευ-</i> <i>ματός ἐστιν ἁγίου.</i>	. . . quod <i>enim in</i> <i>illa natum fuerit</i> de spiritu est sancto.	quod <i>enim ex ea</i> <i>nascetur</i> de spi- ritu sancto est.	quod <i>enim ex ea</i> <i>nascetur</i> als b.	. . . <i>in ea nascetur</i> . . . als b en g ₁ .
1, 23	Ecce virgo <i>conci-</i> <i>piet in utero et</i> <i>pariet</i> filium. Carn 21 <i>vocabitur</i> Prax 27 (vocabitis Iud 9 doch citaat uit Jes.).	<i>ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν</i> <i>γαστρὶ ἔξει καὶ</i> <i>τέξεται υἱόν . . .</i> <i>καὶ καλέσουσιν . . .</i>	Ecce virgo <i>preg-</i> <i>nas erit et pariet</i> filium . . . <i>vocabunt.</i>	Ecce virgo <i>in ute-</i> <i>ro concipiet et</i> <i>pariet</i> filium . . . <i>vocabunt.</i>	als b. <i>vocabunt.</i>	Ecce virgo <i>in ute-</i> <i>ro habebit et pa-</i> <i>riet</i> filium . . . <i>vocabunt.</i>

ΜΑΤΘ.	ΤΕΡΤ	Gr.	k	b	g ₁	q
3, 2	<i>Paenitentiam initote . . . iam enim salus nationibus adpropinquavit</i> Paen 2 (Marc 2, 24 ver- kl. v. paeniten- tia).	μετανοείτε ἡγγικεν γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.	. . . <i>paenitemini, adpropinquavit enim regnum caelorum.</i>	<i>paenitentiam agite</i> als k.	als b.	als b en g ₁ .
3, 3	vox . . . clamavit in eremo: <i>parate vias domini.</i> Marc 5, 3 (In Marc 4, 33 uit Jesaias gec. <i>deserto en viam</i>).	φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ· ἐτοιμάσατε τὴν ὁδὸν κυρίου . . .	vox clamantis in eremo: <i>parate viam domini.</i> ms. eremos parata.	vox clamantis in deserto: als k.	als b.	als b en g ₁ .
3, 6	<i>tinguebantur, confitentes delicta sua.</i> Bapt 20	. . . ἐβαπτίζοντο . . . ἐξομολογούμενοι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν.	. . . <i>baptizabantur</i> . . . <i>confitentes peccata sua.</i>	. . . <i>baptizabantur</i> . . . <i>confitentes peccata sua.</i>	⁵ . . . <i>confitentes peccata sua;</i> ⁶ et <i>baptizantur . . .</i>	. . . <i>baptizabantur</i> . . . <i>confitentes peccata sua.</i>
3, 7	. . . <i>genimina viperarum . . .</i> An 21 (2×), Herm 12	. . . γεννήματα ἐχιδνῶν <i>progenies viperarum . . .</i>	. . . <i>progenies viperarum.</i>	als b.	als b en g ₁ .
3, 8	<i>facite dignos paenitentiae fructus.</i> Pud 10 cf An 21 Herm 12 } fructus An 21 } tum.	ποιήσατε οὖν καρπὸν ἄξιον τῆς μετανοίας	<i>facite itaque fructum dignum paenitentiae.</i>	<i>facite ergo fructum dignum paenitentiae.</i>	als b.	als b en g ₁ .

MATTH.	TERT	Gr.	k	b	g ₁	g
3, 9	<i>et ne dixeritis, patrem habemus Abraham; potest enim deus de lapidibus istis filios suscitare Abrahæ.</i> Pud 10	καὶ μὴ δόξητε λέγειν ἐν ἑαυτοῖς· πατέρα ἔχομεν τον Ἀβραάμ. λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι δύναται ὁ θεὸς ἐκ τῶν λίθων τούτων εγεῖραι τέκνα τῷ Ἀβραάμ.	<i>et non putaveritis intra vos dicere patrem habemus Abraham, dico autem vobis quia potens est deus de lapidibus istis excitare filios Abrahæ.</i>	<i>et nolite praeferre vos, dicentes: patrem habemus Abraham. Dico enim vobis quoniam potens est deus ex lapidibus istis suscitare filios Abrahæ.</i>	als b. ... potest deus de ...	als b. ... dicentes intra vos Abrahæ.
3, 10	<i>securis ad radicem arboris posita est. Cast 6 Cor 13: caudicem.</i>	ἤδη δὲ ἡ ἀξίνη πρὸς τὴν ῥίζαν τῶν δένδρων κεῖται.	... securis*) ad radicem malorum posita est. *) ms. saecuris.	... securis*) ad radices arborum posita est. *) ms. secur	als b.	als b en g ₁ .
3, 12	<i>Palam in manu (portat ad) purgandam aream suam. ... paleae ... massa frumentii in horrea.</i> Praescr 3 cf. ook Fug 1.	οὐδὲ τὸ πτύον ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ, καὶ διακαθαριεῖ τὴν ἄλωνα αὐτοῦ, καὶ συνάξει τὸν σῖτον αὐτοῦ εἰς τὴν ἀποθήκην, τὸ δὲ ἄχυρον κατακαύσει πυρὶ ἀσβέστῳ.	—	... habet ventilabrum in manu sua et permundabit*) aream suam. ... triticum in horreo suo ... paleas. *) ms. — vit.	habens ventilabrum in manu sua et permundabit aream suam. ... triticum in horreum suum ... paleas.	als b en g ₁ triticum in horreum ... paleas.
4, 3	<i>Si tu es filius dei, dic, ut lapides isti panes fiant.</i> Prax 1; Prax 2; cf. f. dei es	εἰ υἱὸς εἶ τοῦ θεοῦ, εἰπεῖ ἵνα οἱ λίθοι οὗτοι ἄρτοι γένωνται.	... si filius dei es <dic> ut lapides isti panes fiant.	... si filius dei es, dic ut lapides isti panes fiant.	als b.	—

MATTH.	TERT	Gr.	k	b	g ₁	q
4, 4	non in pane vivet homo, sed in dei verbo. Res 61	οὐκ ἐπ' ἄρτω μόνω ζήσεται ὁ ἄνθρωπος, ἀλλ' ἐπὶ παντὶ ῥήματι ἐκπορευομένῳ διὰ στόματος θεοῦ.	. . . non in pane solo vivit homo.	. . . non in pane tantum vivet homo sed in omni verbo dei.	als b.	—
4, 6	Si tu es filius dei, <i>deice te hinc</i> ; scriptum est enim, <i>quod mandavit angelis suis super te . . . ut te manibus suis tollant necubi ad lapidem pedem tuum offendas.</i> Prax 1	εἰ υἱὸς εἶ τοῦ θεοῦ, βάλε σεαυτὸν κάτω· γέγραπται γὰρ ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελείται περὶ σοῦ καὶ ἐπὶ χειρῶν ἀροῦσιν σε, μήποτε προσκόψῃς πρὸς λίθον τὸν πόδα σου.	. . . si filius dei es, <i>mitte te deorsum</i> ; scriptum est enim <i>quia</i> angelis suis mandavit <i>de te</i> ut <i>super manus te tollant ne forte</i> offendas ad lapidem <pedem> tuum	. . . si filius dei es, <i>mitte te deorsum</i> ; scriptum est enim, <i>quod</i> angelis suis mandavit <i>de te</i> ut <i>in manibus tollant te ne forte</i> offendas ad lapidem pedem tuum.	als b . . . <i>quoniam . . .</i> . . . tollant . . . als b. a lapide.	—
4, 10	<i>recede</i> Satana, (scandalum mihi es) scriptum est dominum deum tuum adorabis et illi soli servies. Scorp 10 cf. Matth. 16, 23	ὑπάγε, σατανᾶ· γέγραπται γάρ· κύριον τὸν θεὸν σου προσκυνήσεις καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις.	<i>vade</i> Satanas, scriptum est dominum deum tuum adorabis et illi soli servies.	<i>vade retro me</i> Satanas, scriptum est enim: dominum deum tuum adorabis et illi soli servies.	<i>vade retro</i> satanas . . . als b.	—

ΜΑΤΘ.	TERT	Gr.	k	b	g ₁	q
5, 3	<i>beati pauperes spiritu, illorum est enim regnum caelorum.</i> Pat 11 <i>Felices itaque pauperes, quia illorum est r. c.</i> Fug 12 <i>Felices egenos . . .</i> Idol 12 <i>Beati mendici, quoniam illorum est r. c.</i> Marc 4, 14 (2×) cf. Luc. 6, 20	Μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι ὅτι αὐτῶν ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.	<i>Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est r. c.</i>	als k.	als k en b.	als k, b, en g ₁ .
5, 4	<i>Felices . . . lugentes.</i> Cor 13 <i>beati flentes atque lugentes.</i> Pat 11	μακάριοι οἱ πενθοῦντες . . .	<i>beati plangentes . .</i>	<i>beati qui lugent . .</i>	als b (ibi vs. 5).	<i>beati qui lugunt</i>
5, 5	<i>beati mites.</i> Pat 11	μακάριοι οἱ πραεῖς . .	<i>beati mites . . .</i>	<i>beati mites . . .</i>	<i>beati mansueti . . .</i> (ibi vs. 4).	als g ₁ .
5, 6	<i>Beatos . . . esurientes et sitiennes . . .</i> Iei 15	μακάριοι οἱ πεινῶντες καὶ διψῶντες . . .	<i>beati sitiennes et esurientes . . .</i>	<i>beati qui esuriunt et sitiunt . . .</i>	als b.	als b en g ₁ .

ΜΑΤΘ.	TERT	Gr.	h	b	g ₁	q
5, 9	<p><i>beati enim pacifici.</i> Pud 5 <i>pacificos . . .</i> (titulo) <i>felicitationis</i> (notat et) <i>filios dei</i> (nuncupat). Pat 11</p>	<p>μακάριοι οἱ εἰρηνοποιοὶ ὅτι υἱοὶ θεοῦ κληθήσονται· A.l.: αὐτοὶ υἱοὶ.</p>	<p><i>beati pacifici,</i> quoniam ipsi <i>fili dei</i> vocabuntur.</p>	<p><i>beati pacifici,</i> quoniam filii dei vocabuntur.</p>	als b.	als b en g ₁ .
5, 10	<p>beati qui <i>persecutionem patiuntur ob iustitia</i> [m quoniam] ipsorum est regnum caelorum. Scorp 9 — <i>propter iustitiam</i> quia illorum est r. c. Res 41 Felices qui <i>persecutionem passi fuerint causa nominis mei.</i> Fug 7</p>	<p>μακάριοι οἱ δεδιωγμένοι ἕνεκεν δικαιοσύνης, ὅτι αὐτῶν ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.</p>	<p>beati qui <i>persecutionem passi sunt causa iustitiae,</i> quoniam ipsorum est r. c.</p>	<p>beati qui <i>persecutionem patiuntur propter iustitiam,</i> quoniam ipsorum est r. c.</p>	als b.	als b en g ₁ .

MATTH.	TERT	Gr.	h	b	g ₁	g
5, 11	<p>beati eritis <i>cum</i> vos <i>dedecora</i> [verint et per]secuti fuerint et dixerint <i>adversus</i> vos <i>omnia mala</i> p[ropter me]. Scorp 9</p> <p>... <i>cum</i> vos <i>maledixerint</i> ... Pat 8</p> <p>... <i>quotiens maledicent</i> et <i>persequentur</i> ... Pat 11</p>	<p>μακάριοι ἐστε ὅταν ὀνειδίωσιν ὑμᾶς καὶ διώξωσιν καὶ εἰπωσιν πᾶν πονηρὸν καθ' ὑμῶν ψευδόμενοι ἕνεκεν ἐμοῦ.</p>	<p>beati eritis <i>cum</i> <i>persecuti</i> vos fuerint et <i>maledixerint</i> et <i>dixerint</i> <i>adversus</i> vos <i>omne nequam</i> propter <i>iustitiam</i>.</p>	<p>beati eritis <i>cum</i> vos <i>maledicent</i> et <i>persequentur</i> et <i>dicent</i> <i>omne malum adversum</i> vos propter <i>iustitiam</i>.</p>	<p>beati estis <i>cum</i> vos <i>odio habuerint</i> <i>homines</i>, <i>maledicent</i> et <i>persequentur</i> et <i>dicent</i> <i>omne</i>*) <i>malum adversum</i> vos propter <i>iustitiam</i>. *) ms. omnem.</p>	<p>beati eritis <i>cum</i> <i>exprobraverint</i> vobis <i>homines</i> et <i>persecuti</i> fuerint et <i>dixerint</i> <i>omne</i> <i>verbum malum</i> <i>adversus</i> vos, <i>mentientes</i> propter <i>me</i>.</p>
5, 12	<p>gaudete et exultate, quoniam <i>merces vestra plurima in cael[o]</i>: sic enim faciebant et prophetis patres illorum. Scorp 9</p> <p>gaudete et exultate ... <i>merces vestra plurima in caelo</i>. Pat 11</p>	<p>χαίrete καὶ ἀγαλλιᾶσθε, ὅτι ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς ἐν τοῖς οὐρανοῖς· οὕτως γὰρ ἐδίωξαν τοὺς προφήτας πρὸ ὑμῶν.</p>	<p>gaudete et exultate quoniam <i>merces vestra multa est in caelo</i>; sic enim <i>persecuti</i> sunt ante vos fuerunt <i>patres</i>*) <i>eorum</i>. *) ms. fratres.</p>	<p>gaudete et exultate quoniam <i>merces vestra copiosa est in caelo</i>; sic enim <i>persecuti</i> sunt ante vos, <i>patres</i> <i>eorum</i>.</p>	<p>gaudete et exultate quoniam <i>merces vestra copiosa est in caelis</i>.</p>	<p>gaudete et exultate, quoniam <i>merces vestra multa est in caelis</i>.</p>

ΜΑΤΘ.	TERT	Gr.	k	b	g ₁	q
5, 14	tu <i>lumen</i> es mundi. Idol 15	Ἑμεῖς ἐστε τὸ φῶς τοῦ κόσμου.	vos estis <i>lumen</i> mundi.	vos estis <i>lux</i> huius mundi.	vos estis <i>lux</i> mundi huius.	als b.
5, 15	(docebat) <i>lucernam</i> non <i>sub modium</i> abstrudi solere, sed <i>in candelabrum</i> constitui, ut <i>luceat</i> omnibus qui in domo sunt. Praescr 26	οὐδὲ καίουσιν λύχνον καὶ τιθέουσιν αὐτὸν ὑπὸ τὸν μόδιον, ἀλλ' ἐπὶ τὴν λυχνίαν, καὶ λάμπει πᾶσιν τοῖς ἐν τῇ οἰκίᾳ.	neque accendunt <i>lucernam</i> et ponunt eam <i>sub modio</i> , sed <i>super candelabrum</i> et <i>lucet</i> omnibus eis qui in domo sunt.	als k. ... <i>supra candelabrum</i> , ut <i>luceat</i> omnibus qui in domo sunt.	als b. ... <i>sub modium</i> ..	als k. ... ut <i>luceat</i> omnibus qui...
5, 17	non veni <i>legem dissolvere</i> , sed <i>adimplere</i> . Marc 4, 9 ... <i>diss. leg.</i> ... Marc 4, 12 non ego v. l. <i>diss.</i> , sed <i>implere</i> . Marc 5, 14 non veni <i>diss. l. et prophetas</i> , sed <i>potius adimplere</i> Marc 4, 36 ... venisse se, non ut <i>legem et prophetas dissolveret</i> , sed ut	Μὴ νομίσητε ὅτι ἦλθον καταλῦσαι τὸν νόμον ἢ τοὺς προφῆτας· οὐκ ἦλθον καταλῦσαι ἀλλὰ πληρῶσαι.	nolite putare quoniam veni <i>solvere legem aut profetas</i> ; non veni <i>solvere sed implere</i> .	nolite putare quia veni <i>solvere legem aut prophetas</i> ; non veni <i>solvere sed adimplere</i> .	nolite putare quoniam ... als b.	als g ₁ non veni s. <i>legem</i> sed ...

MATTH.	TERT	Gr.	k	b	g ₁	g
	(potius) <i>adimpleret.</i> Marc 4, 7 non <i>dissolvit</i> sed <i>implevit.</i> Pud 6 non <i>diss.</i> sed <i>adimpl.</i> Monog 7 legem et prophe- tas <i>adimplens.</i> Carn 7					
5, 25	. . . et iudex te tradat angelo executionis, et ille te in car- cerem mandet (infernium). An 35	...μήποτε σε παρα- δῶ ὁ ἀντίδικος τῷ κριτῇ καὶ ὁ κριτῆς τῷ ὑπηρέτῃ, καὶ εἰς φυλακὴν βλη- θήσῃ·	ne . . . tradat . . . et iudex minis- tro et in carce- rem mittaris.	ne . . . et iudex tradat te mi- nistro et in car- cere mittaris.	als <i>b.</i> . . . carcerem . . .	—
5, 26	. . . donec <i>exsolvat</i> novissimum quadrantem. An 35	. . . ἕως ἂν ἀποδῶς τὸν ἔσχατον κο- δράντην.	. . . donec*) <i>red-</i> <i>das</i> novissimum quadrantem. *) ms. donique.	. . . donec <i>reddas</i> usque ad novis- simum quadran- tem.	. . . donec <i>reddas</i> novissimum*) quadrantem. *) ms. novisi- mam.	—
5, 27	non moechaberis. Pud 6	οὐ μοιχεύσεις.	non moechaberis.	non moechaberis.	non moechaberis.	—

MATTH.	TERT	Gr.	k	b	g ₁	q
5. 28	<p>Qui viderit mulierem <i>ad concupiscendam</i>, iam <i>strupravit eam</i> in corde suo.</p> <p>Cast 9 qui viderit feminam <i>ad concupiscendum</i>, iam <i>adulteravit</i> in corde. An 15 qui viderit mulierem <i>ad concupiscentiam</i>, iam <i>adulteravit</i> in corde.</p> <p>An 40 qui viderit <i>ad concupiscentiam</i>, iam <i>moechatus est</i> in corde suo.</p> <p>Pud 6 qui viderit <i>ad concupiscendum</i>, iam <i>adulteravit</i> in corde. An 58 qui conspexerit <i>ad concupiscendum</i>, iam <i>adulteravit</i> in corde.</p> <p>Res 15</p>	<p>... πᾶς ὁ βλέπων γυναῖκα πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι [αὐτήν] ἤδη ἔμοίχευσεν αὐτήν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ.</p>	<p>... <i>qui videt mulierem ad concupiscendum eam</i> iam <i>moechatus est eam</i> in corde suo.</p>	<p>... <i>qui viderit mulierem ad concupiscendum eam</i>, iam <i>moechatus est eam</i> in corde suo.</p>	<p>als b. <i>ad concupiscendam eam</i> ...</p>	<p>—</p>

MATTH.	TERT	Gr.	k	b	g ₁	q
5, 32	<p>qui dimiserit uxorem suam <i>praeterquam ex causa adulterii</i>, facit eam <i>adulterari</i>, et qui dimissam a viro duxerit, <i>adulteratur</i> utique.</p> <p>Monog 9</p> <p>— <i>praeter</i> causam <i>moechiae</i>... <i>moechari</i>... ducit, <i>moechatur</i>.</p> <p>Pud 16</p> <p>— <i>praeter</i> causam <i>adulterii</i>... <i>adulterari</i> atque ita adulter... qui dimissam a viro duxerit.</p> <p>Marc 4, 34</p>	<p>... πᾶς ὁ ἀπολύων τὴν γυναῖκα αὐτοῦ παρεκτὸς λόγου πορνείας ποιεῖ αὐτὴν μοιχευθῆναι, καὶ ὁς ἐὰν ἀπολελυμένην γαμήσῃ, μοιχᾶται.</p>	<p>quicumque dimiserit uxorem suam <i>praeter</i> causam <i>fornicationis</i> facit uxorem <i>moechari</i>.</p>	<p>— als <i>k</i>. <i>excepta causa f.</i>... <i>facit eam</i>*)<i>moechari</i>. *) ms. ea.</p>	<p>als <i>b</i>. <i>... excepta f. causa</i>... <i>adiecit</i>: <i>et qui dimissam duxerit moechatur</i>.</p>	—
5, 36	<p>Quis vestrum potest capillum album <i>atrum</i> facere; aut album ex <i>atro</i>?</p> <p>Cult 6</p>	<p>... οὐ δύνασαι μίαν τρίχα λευκὴν ποιῆσαι ἢ μέλαιναν.</p>	<p>... quoniam non potes facere capillum unum album aut <i>nigrum</i>.</p>	<p>... non potes unum capillum album facere aut <i>nigrum</i>.</p>	als <i>b</i> .	—

ΜΑΤΘ.	TERT	Gr.	k	b	g ₁	q
5, 37	<p>sit sermo vester: est est, non non: nam quod <i>amplius</i>, hoc a malo est.</p> <p>Praescr 26 est est, etc. als vorige.</p> <p>Prax 9 est est et etc. als vorige.</p> <p>Carn 23</p>	<p>ἔστω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν ναίναί, οὐ οὐ· τὸ δὲ περισσὸν τούτων ἐκ τοῦ πονηροῦ ἐστίν.</p>	<p>sit autem sermo vester: est est, non non, quod autem <i>amplius</i>, hoc a malo est.</p>	<p>sit autem sermo vester: est est et non non; quod autem <i>abundantius</i> est, a malo est.</p>	<p>sit autem sermo vester: est est, et non non; quod autem <i>amplius</i> est a malo est.</p>	—
5, 38	<p>oculum pro oculo et dentem pro dente. Cast 6 id. zonder „et” Marc 2, 18</p>	<p>... ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος.</p>	<p>... oculus*) pro oculo; dentem pro dente. *) ms. oculus.</p>	<p>... oculus pro oculo, dentem pro dente*) *) ms. dentem.</p>	als b.	—
5, 39	<p><i>verberanti</i> te in faciem, etiam <i>alteram genam</i> obverte. Pat 3 . . . <i>verberandam maxillam</i> — offerre. Spect 23 . . . <i>alteram maxillam</i> — offerri. Marc 4, 16 cf. Luc. 6, 29</p>	<p>... ἀλλ' ὅστις σε βίπει εἰς τὴν δεξιάν σιαγόνα [σου], στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην·</p>	<p>... qui te <i>expal-maverit</i> in <i>maxillam</i> tuam, <i>converte</i> illi et <i>alteram</i>. (Cypr. heeft verberanti v. Soden pg. 375.)</p>	<p>... si quis te <i>percusserit</i> in <i>dextram maxillam</i> tuam, <i>praebe</i> illi et <i>sinistram</i>.</p>	<p>... si quis te <i>percusserit</i> in <i>maxillam</i> tuam dexteram; <i>praebe</i> illi et <i>sinistram</i>.</p>	—

ΜΑΤΘ.	TERT	Gr.	k	b	g ₁	g
5, 40	<p>... auferenti tunicam etiam pallium offerre. Pat 7</p> <p>... qui tibi tunicam sustulerit, vel etiam pallium concede. Fug 13</p>	<p>καὶ τῷ θέλοντί... τὸν χιτῶνά σου λαβεῖν, ἄφες αὐτῷ καὶ τὸ ἱμάτιον.</p>	<p>et ei qui vult... tunicam tuam auferre, dimitte illi et vestimentum.</p>	<p>... (qui) ... tunicam tollere desiderat, dimitte ei et pallium.</p>	<p>... qui vult... tunicam tuam tollere, dimitte ei et pallium*)</p> <p>*) ms. palleum.</p>	—
5, 42	<p>Omni petenti te dabis. Monog 13</p> <p>omni petenti dari (iubet). Fug 11</p> <p>omni petenti me dabo. Fug 13</p>	<p>τῷ αἰτοῦντί σε δός...</p>	<p>Omni poscenti te da...</p>	<p>Omni petenti te da ei...</p>	<p>Omni qui petit a te da ei...</p>	—
5, 44	<p>diligite inimicos vestros et maledicentibus benedicite et orate pro persecutoribus vestris. Pat 6</p> <p>diligite enim inimicos vestros — et orate pro maledicentibus vos. An 35</p>	<p>... ἀγαπάτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν διωκόντων ὑμᾶς.</p>	<p>... diligite inimicos vestros et orate pro eis qui vos persecuntur.</p>	<p>... diligite inimicos vestros, benefacite iis qui odiunt vos et orate pro calumniantibus et persequentibus vos.</p>	<p>diligite inimicos vestros, benefacite iis*) qui oderunt vos et orate pro eis qui vos persecuntur et calumniantur vobis.</p> <p>*) ms. his.</p>	—

MATTH.	TERT	Gr.	h	b	g ₁	q
	<p>. . . pro inimicis deum orare et persecutoribus nostris bona precari.</p> <p>Apol 31, 2</p> <p>. . . diligere inimicos . . . orare pro eis qui nos persequuntur.</p> <p>Scap 1</p> <p><i>inimicos diligi</i> . . . maledicentes benedici.</p> <p>Spect 16</p>					
5, 45	<p>ut filii sitis <i>patris vestri caelestis</i>.</p> <p>Pat 6</p> <p>qui pluit super iustos et iniustos et <i>solem suum oriri facit super bonos et malos</i>.</p> <p>Marc 4, 36</p> <p>(deo) . . . pluente super <i>bonos et malos et solem suum oriri faciente</i> super ius-</p>	<p>ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς, ὅτι τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροῦς καὶ ἀγαθοῦς καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους..</p>	<p>ut sitis filii <i>patris vestri qui in caelis</i>, quoniam* <i>solem suum oriri facit</i> super malos et bonos et pluit super iustos et iniustos.</p> <p>*) Cypr: qui.</p>	<p>ut sitis filii <i>patris vestri qui in caelis est</i>, qui <i>solem suum oriri iubet</i> super malos et bonos et pluit super iustos et iniustos.</p>	<p>ut sitis filii <i>patris vestri qui in caelis est</i>, qui <i>solem suum oriri iubet</i> super bonos*) et malos et pluit super iustos et iniustos*)</p> <p>*) ms. bonus; iniustus.</p>	—

MATTH.	TERT	Gr.	h	b	g ₁	g
	tos et iniustos. Marc 2, 17 pluens super <i>bonos et malos</i> et solem suum mittens super iustos et in- iustos. Res 26					
5, 48	<i>eritis . . . perfecti</i> quemadmodum pater vester, <i>qui</i> <i>in caelis est.</i> Marc 1, 24 Perfectae esse debetis sicut pater vester <i>qui</i> <i>est in caelis.</i> Cult 1	"Ἔσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι ὡς ὁ πατήρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος τέλειός ἐστιν.	<i>eritis</i> itaque vos perfecti quomo- do pater vester <i>qui in caelis</i> per- fectus est. Cypr. caelestis.	<i>Estote</i> ergo et vos perfecti, sicut pater vester <i>qui</i> <i>in caelis est</i> , per- fectus est.	als <i>b.</i>	—
6, 2	(Praecipit nihil) <i>debucinemus . . .</i> Virg 13	. . . μὴ σαλπίζης noli <i>bucinare</i> . . . Cy. id.	. . . noli <i>tuba ca-</i> <i>nere . . .</i>	. . . noli <i>tuba ca-</i> <i>nere.</i>	—
6, 9	<i>Pater qui</i> in caelis es. Or 2 <i>pater noster qui</i> es in caelis. Prax 23 Sanctificetur no- men tuum. Or 3	πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς	<i>Pater noster qui</i> es in caelis.	<i>Pater noster qui</i> es in caelis.	<i>Pater noster qui</i> es in caelis.	<i>pater noster qui</i> in caelis es.
		'Ἀγιασθήτω τὸ ὄνο- μά σου	Sanctificetur no- men tuum.	sanctificetur no- men tuum.	als <i>b.</i>	als vorige.

MATTH.	TERT	Gr.	k	b	g ₁	q
6, 10	Fiat voluntas tua <i>in caelis et in terra.</i> Or 4 Veniāt . . . regnum tuum. Or 5	γενηθήτω το θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς· ἐλθάτω ἡ βασιλεία σου·	veniat regnum tuum. fiat voluntas tua <i>in caelo et in terra.</i> Cypr. adveniat.	adveniat regnum tuum; fiat voluntas tua <i>in caelo et in terra.</i>	veniat regnum tuum; fiat voluntas tua <i>sicut in caelo et in terra.</i>	Adveniat regnum tuum; fiat voluntas tua <i>sicut in caelo et in terra.</i>
6, 11	Panem nostrum quotidianum da nobis hodie. Or 6	τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν σήμερον·	panem nostrum cottidianum da nobis hodie.	panem nostrum cottidianum da nobis hodie.	panem nostrum cotidianum da nobis hodie.	als g ₁ .
6, 12	. . . (petamus) <i>dimitti</i> nobis <i>debita</i> nostra. Or 7 <i>remittere</i> nos quoque (profitemur) debitoribus nostris. Or 7 Debitoribus . . . <i>dimissuros</i> nos in oratione profitemur. Pud 2	καὶ ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφῆκαμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν·	et <i>remitte</i> nobis <i>debita</i> nostra sicut et nos <i>remittimus</i> debitoribus nostris.	et <i>dimitte</i> nobis <i>debita</i> nostra, sicut et nos <i>remittimus</i> debitoribus nostris.	et <i>dimilte</i> nobis <i>debita</i> nostra, sicut et nos <i>dimittimus</i> debitoribus nostris.	et <i>remitte</i> nobis <i>debita</i> nostra sicut et nos <i>dimittimus</i> debitoribus nostris.

ΜΑΤΘ.	ΤΕΡΤ	Gr.	k	b	g ₁	q
6, 13	Ne nos ^{de} } ducas _{in} } in temptatio- nem. Or 8 en Fug 2. (<i>induc-</i> <i>cas</i>)... <i>ne nos in-</i> <i>duxeris</i> in tempt- tationem. Fug 2 sed <i>devehe</i> nos a <i>malo</i> . Or 8 sed <i>erue</i> nos a <i>maligno</i> . Fug 2	καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασ- μόν, ἀλλὰ ῥύσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ.	et <i>ne passus fueris</i> <i>induci</i> nos in temptationem, sed <i>libera</i> nos a <i>malo</i> . Cypr. et <i>ne pa-</i> <i>tiaris</i> .	et <i>ne nos inducas</i> in temptatio- nem, sed <i>libera</i> nos a <i>malo</i> .	Et <i>ne inducas</i> nos in temptatio- nem*), sed <i>li-</i> <i>bera</i> nos a <i>malo</i> . *) ms. — <i>ne</i> .	als g ₁ temtationem ...
6, 21	Ubi (autem) erit cor tuum, illic erit et thesaurus tuus. Mart 2 ... illic cor (ha- bentes) ubi et thesaurum. Scorp 3 ... thesaurus illic erat ubi et cor... An 57	ὅπου γὰρ ἔστιν ὁ θησαυρός σου, ἐ- κεῖ ἔσται καὶ ἡ καρ- διά σου.	ubi*) fuerit then- saurus tuus illic erit et cor tuum. *) ms. non p ubi.	ubi enim fuerit thensaurus tuus, ibi erit et cor tuum.	ubi enim fuerit thensaurus tuus, ibi erit et cor tuum.	als b.
6, 24	Nemo enim po- test duobus do- minis servire. Spect 26 Nemo duobus dominis servire potest. Idol 12	Οὐδεὶς δύναται δυοῖ κυρίοις δουλεύειν ... οὐ δύνασθε θεῷ δουλεύειν καὶ μαμωνᾷ.	nemo potest duo- bus dominis ser- vire... non po- testis <i>domino</i> servire et ma- monae. Cypr. deo.	Nemo potest duobus dominis servire... non potestis <i>domino</i> servire et ma- monae.	Nemo potest du- obus dominis servire... non potestis <i>deo</i> ser- vire et mam- monae*) *) ms. <i>mammone</i> .	als g ₁ mammonae*). *) ms. <i>mammone</i> .

MATTH.	TERT	Gr.	k	b	g ₁	g
	Non potestis deo servire et mammonae Cor 12 Non possumus deo servire et mammonae. Fug 12 Non potestis duobus dominis servire. An 16					
6, 27	nemo potest adicere cubitum unum ad staturam suam. Spect 23 Ad mensuram . . . adicere. Cult 7	τίς δὲ ἐξ ὑμῶν μεριμνῶν δύναται προσθεῖναι ἐπὶ τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ πηχυν ἓνα;	quis autem vestrum potest adicere ad aetatem suam cubitum unum?	quis autem potest vestrum adicere ad staturam suam cubitum*) unum? *) ms. gubitum.	Quis autem vestrum cogitans potest adicere ad staturam suam cubitum unum?	Quis autem ex vobis cogitando potest adicere ad staturam suam cubitum unum?
6, 33	quaerite prius regnum, et tunc vobis etiam haec adicientur. Or 6 cf. Marc 3, 24 (Luc 12, 31)	ζητεῖτε δὲ πρῶτον τὴν βασιλείαν καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν.	quaerite primo regnum et iustitiam dei et omnia haec apponuntur vobis. Cypr. — entur.	quaerite ergo regnum dei et iustitiam eius et haec omnia praestabuntur vobis.	quaerite ergo primum regnum dei et iustitiam eius, et haec omnia praestabuntur vobis.	—
7, 1	notite iudicare, ne iudicemini. Pat 10	Μὴ κρίνετε, ἵνα μὴ κριθῆτε	nolite iudicare, ne iudicemini.	nolite iudicare ut non iudicemini.	als b.	—

ΜΑΤΘ.	TERT	Gr.	κ	β	g ₁	q
7, 2	quo enim iudicio iudicaveritis, <i>iudicabitur de vobis.</i> Pud 2	ἐν ᾧ γὰρ κρίματι κρίνετε κριθήσεσθε,	quocumque enim iudicio iudicaveritis, <i>iudicamini</i> . . . v. Soden o.l. iudicabimini.	in quo enim iudicio iudicaveritis, <i>iudicabitur de vobis</i> . . .	als b.	—
7, 3	. . . <i>stipulam</i> . . . in alieno oculo (facilius) perspicit (quam) in suo trabem. Apol 39	τί δὲ βλέπεις τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου, τὴν δὲ ἐν τῷ σῷ ὀφθαλμῷ δοκὸν οὐ κατανοεῖς;	quid autem vides <i>stipulam</i> in oculo fratris tui, trabem autem in oculo tuo non intelleges?	quid autem vides <i>festucam</i> in oculo fratris tui et trabem in oculo tuo non vides?	als b.	—
7, 5	Auferte <i>stipulam</i> de oculo . . . (aut) trabem de oculo vestro, ut <i>stipulam</i> de alieno extrahatis. Nat 1, 20	. . . ἔκβαλε πρῶτον ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου τὴν δοκόν, καὶ τότε διαβλέψεις ἐκβαλεῖν τὸ κάρφος ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ τοῦ ἀδελφοῦ σου.	. . . expelle primo trabem de oculo tuo et tunc videbis eicere <i>stipulam</i> de oculo fratris tui.	. . . eice primum trabem de oculo tuo et tunc videbis <i>festucam</i> de oculo fratris tui.	als b. doch . . . videbis eicere etc.	—
7, 6	<i>nolite dare</i> sanctum canibus et porcis <i>proicere</i> margaritam vestram. Bapt 18 <i>nolite</i> margaritas vestras porcis <i>iactare. ne con-</i>	Μὴ δῶτε τὸ ἅγιον τοῖς κυσίν, μηδὲ βάλητε τοὺς μαργαρίτας ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν χοίρων, μήποτε καταπατήσουσιν αὐτοὺς ἐν τοῖς ποσίν αὐτῶν καὶ στραφέντες ἐπέσταν ὑμῖν.	<i>Ne dederitis</i> sanctum canibus <i>neque miseritis</i> margaritas vestras ante porcos <i>ne forte inculcent</i> eas pedibus suis et <i>conversi elidant</i> vos.	<i>Nolite dare</i> sanctum canibus, <i>neque miseritis</i> margaritas vestras ante porcos, <i>ne forte conculcent</i> eas pedibus suis et <i>conversi disrumpant</i> vos.	als b. . . . <i>corruptant</i> vos.	—

MATTH.	TERT	Gr.	k	b	g ₁	g
	<p><i>culcent eas et conversi vos quoque evertant.</i> Ux 2, 5 ne margaritam porcis et sanctum canibus iactaret.</p> <p>Praescr 26 (zie Praescr 4)</p>					
7, 7	<p><i>Petite et accipietis</i> Bapt 20; Or 10; Praescr 8 <i>Pulsate et aperietur vobis.</i> <i>quaerite et invenietis.</i> Praescr 8 en 43</p>	<p>Αἰτεῖτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν ζητεῖτε, καὶ εὕρησεται κρούετε, καὶ ἀνοίγησεται ὑμῖν,</p>	<p><i>Petite et dabitur vobis, quaerite et invenietis, pulsate et aperietur vobis.</i></p>	<p><i>Petite et dabitur vobis, quaerite et invenietis, pulsate et aperietur vobis.</i></p>	als b en k.	—
7, 9	<p>numquid filio panem <i>poscenti</i> lapidem <i>tradit</i>? Or 6</p>	<p>ἢ τίς ἐστὶν ἐξ ὑμῶν ἄνθρωπος, ὃν αἰτήσῃ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἄρτον, μὴ λίθον ἐπιδώσει αὐτῷ;</p>	<p>aut quis est ex vobis homo quem si <i>petierit</i> filius eius panem, lapidem <i>porrigat</i> illi.</p>	<p>aut quis ex vobis homo, a quo <i>petet</i> filius eius panem, numquid lapidem <i>porrigit</i> ei?</p>	als b. ... <i>petit</i> <i>porriget</i> ...	als g ₁ <i>petat</i> filius panem ...
7, 12	<p><i>quomodo vultis</i> ut faciant vobis homines, ita et vos facite illis. Scorp 10</p>	<p>πάντα ὅν ὅσα ἐάν θέλητε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, οὕτως καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς ...</p>	<p><i>omnia ergo quaecumque volueritis</i> ut faciant vobis homines bona, ita et vos facite illis ...</p>	<p><i>omnia ergo quaecumque vultis</i> ut faciant vobis homines bona, ita et vos facite illis ...</p>	als b doch ... vultis bona ut ...	als vorige. om. bona.

MATTH.	TERT	Gr.	k	b	g ₁	q
7, 15	Instruit dominus, multos esse venturos sub pelibus ovium rapaces lupos. Praescr 4	Προσέχετε ἀπὸ τῶν ψευδοπροφητῶν. οἵτινες ἔρχονται πρὸς ὑμᾶς ἐν ἐνδύμασι προβάτων, ἔσωθεν δὲ εἰσὶν λύκοι ἄρπαγες.	cavete a pseudo- profetis, qui veniunt ad vos vestitu ovium, intrinsicus au- tem sunt lupi rapaces.	Attendite vobis a falsis prophe- tis, qui veniunt ad vos in vestitu ovium; intus autem sunt lupi rapaces.	als b.	Attendite autem in vestimen- tis. ... abintus ... als b en g ₁ .
7, 17	mala arbor malos fructus edat (necesse est). Carn 8	... τὸ δὲ σαπρὸν δένδρον καρπὸς πονηροῦ ποιεῖ,	... mala autem arbor malos fructus facit.	als k. ... fructos ...	als vorige.	als vorige.
8, 12	unde erit fletus et dentium frendor Res 35 ... dentium frendor ... Marc 1, 27	... ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.	... illic erit plo- ratio et stridor dentium.	... ibi erit fletus et stridor den- tium.	... ibi erit fletus oculorum et stri- dor dentium.	als b.
9, 2	remittuntur tibi peccata. Bapt 12	... ἀφιένται σου αἱ ἁμαρτίαι.	... remittuntur tibi p.	... remissa sunt tibi peccata tua.	als b.	als b en g ₁ .
9, 4	quid cogitatis nequam in cordibus vestris. Pud 22 quid cogit. in cord. v. n.. An 15 en Res 15	ἵνα τί ἐνθυμείσθε πονηρὰ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν;	quare cogitatis nequam in cordibus vestris. Cy: quid cog.	ut quid cogitatis mala in cordibus vestris.	ut quid cogit. mala in cord. vestr.	als b en g ₁ .

9, 5	quid enim facilius est dicere paralytico, <i>dimittuntur</i> tibi peccata, aut surge et ambula. Pud 22	τί γάρ ἐστιν εὐκοπώτερον, εἰπεῖν ἀφιένται σου αἱ ἁμαρτίαι ἢ εἰπεῖν ἔγειρε καὶ περιπάτει;	quid est enim facilius dicere: <i>remittuntur</i> peccata tua aut dicere: surge et ambula.	quid est facilius dicere: <i>dimissa</i> sunt tibi peccata aut dicere: surge et ambula.	quid est enim facilius dicere: <i>remissa</i> sunt tibi peccata tua, aut dicere: surge et ambula.	quid est facilius dicere: <i>remittuntur</i> tibi peccata tua, aut dicere: surge et ambula.
9, 6	igitur <i>ut sciatis</i> filium hominis habere <i>dimittendorum peccatorum</i> in terris <i>potestatem</i> , tibi dico paralytice, surge et ambula. Pud 22	ἵνα δὲ εἰδῆτε ὅτι ἐξουσίαν ἔχει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς ἀφιέναι ἁμαρτίας — τότε λέγει τῷ παραλυτικῷ ἔγειρε ἀρόνσου τὴν κλίνην καὶ ὄπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου.	<i>ut videatis</i> autem quoniam <i>potestatem</i> habet filius hominis in terra <i>dimittere peccata</i> , tunc dicit paralytico: surge et tolle lectum tuum . . .	<i>ut sciatis</i> autem quoniam filius hominis habet <i>potestatem</i> in terra <i>dimittendi peccata</i> : tunc ait paralytico: surge, tolle lectum tuum . . .	als b. . . . <i>dimittendi peccata</i> et tolle . . .	als b. . . . quia . . . pot. hab. . . . <i>remittendi peccata</i> surgens tolle lectum tuum . . .
9, 13	. . . misericordiam <i>manvult quam</i> sacrificia. Paen 8 cf. Marc 4, 10. 17. 20	ἔλεος θέλω καὶ οὐ θυσίαν	. . . misericordiam <i>volo et non</i> sacrificium . . .	als k.	. . . misericordiam <i>volo quam</i> sacrificium . . .	als k en b.

MATTH.	TERT	Gr.	h	b	g ₁	g
9, 16 en 17	. . . docet <i>novam plagulam</i> non <i>adsui</i> veteri vestimento nec vinum novum veteribus utribus credi . . . Marc 3, 15 (oportebat) . . . novum vinum novis utribus recondi et <i>novam plagulam</i> novo <i>adsui</i> vestimento. Or 1 . . . veteribus utribus novum vinum. Res 44	οὐδεὶς δὲ ἐπιβάλλει ἐπίβλητα ῥάκουσ ἀγνάφου ἐπὶ ἱματίῳ παλαιῷ· αἶρει γὰρ τὸ πλήρωμα αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἱματίου, καὶ χεῖρον σχίσμα γίνεται. ¹⁷ οὐδὲ βάλλουσιν οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς παλαιούς . . .	nemo autem <i>inicit commissuram panni rudis</i> in vestimentum vetus. . . ¹⁷ neque mittunt vinum novum in utres veteres . . .	Nemo autem <i>committit scissuram panni rudis</i> in vestimentum vetus . . . ¹⁷ Neque mittunt vinum novum in utres veteres . . .	Nemo autem <i>inmittit commissuram panni rudis</i> in vestimentum vetus . . . ¹⁷ Neque mittunt vinum novum in utres veteres <i>committit . . . commissuram</i> *) als g ₁ . *) ms. — a.
10, 5 en 6	In viam <i>nationum</i> <i>ne</i> <i>ieritis</i> et in civitatem Samaritanorum <i>ne introieritis</i> , ⁶ sed <i>ite potius</i> ad <i>oves perditas</i> domus Israëlis. Fug 6	. . . <i>Eis</i> ὁδὸν ἐθνῶν μὴ ἀπέλθητε, καὶ εἰς πόλιν Σαμαρειτῶν μὴ εἰσέλθητε· ⁶ πορεύεσθε δὲ μᾶλλον πρὸς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραήλ.	. . . In viam <i>nationum</i> <i>ne</i> <i>ieritis</i> [et in civitatem Samaritanorum <i>ne</i> <i>introieritis</i> . ⁶ <i>ite</i> magis ad <i>oves</i>] <i>perditas</i> domus Israhel. [] om ms.; Cy.	. . . in viam <i>gentium</i> <i>ne</i> <i>abieritis</i> et in civitatibus Samaritanorum <i>ne</i> <i>intraveritis</i> . ⁶ Sed <i>potius</i> <i>ite</i> ad <i>oves</i> quae <i>perierunt</i> domus Istrahel.	als b. . . . et in civitatem . . . ⁶ Sed <i>ite</i> potius . . . Israhel.	⁵ als g ₁ civitate . . . ⁶ Sed <i>potius</i> <i>ite</i> ad <i>oves perditas</i> domus Israel.

MATTH.	TERT	Gr.	h	b	g ₁	q
10, 16	estote simplices sicut columbae. Bapt 8 estote prudentes ut serpentes et simplices ut co- lumbae. Val 2	... γίνεσθε οὖν φρό- νιμοὶ ὡς οἱ ὄφεις καὶ ἀκέραιοι ὡς αἱ περιστέραί.	... estote pru- dentes sicut ser- pentes et sim- plices ut co- lumbae.	... estote ergo prudentes sicut serpentes et simplices sicut columbae.	als b.	als b en g ₁ .
10, 16	ecce ego mittam*) vos tamquam oves in medio luporum. Scorp 9 *) B: — o.	Ἴδού ἐγὼ ἀποστέλλω ὑμᾶς ὡς πρόβατα ἐν μέσῳ λύκων	ecce ego mitto vos sicut oves in medium lu- porum...	ecce ego mitto vos sicut oves in medio luporum...	Et ecce etc. als b	Ecce ego mitto vos sicut oves in medio luporum.
10, 17	cavete ab homini- bus; tradent enim vos in <i>con-</i> <i>sessus</i> et in sy- nagogis suis <i>flagellabunt</i> vos Scorp 9 ... in <i>concilia</i> perducemur ... in synagogis <i>flagellabimur</i> . Fug 6	Προσέχετε δὲ ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων· παραδώσουσιν γὰρ ὑμᾶς εἰς συνέδρια, καὶ ἐν ταῖς συναγω- γαῖς αὐτῶν μαστι- γώσουσιν ὑμᾶς	cavete ab homini- bus; tradent enim vos in <i>con-</i> <i>silia</i> et in sy- nagogis suis <i>flagellabunt</i> vos.	<i>Et attendite vobis</i> ab hominibus; tradent enim vos in <i>conciliis</i> et in synagogis suis <i>flagellabunt</i> vos.	<i>Attendite vobis ab</i> hominibus; tra- dent enim vos in <i>conciliis</i> et in synagogis suis <i>flagellabunt</i> vos.	<i>Attendite*) autem</i> <i>vobis ab homini-</i> bus; tradent enim vos in <i>con-</i> <i>ciliis</i> et in sy- nagogis suis <i>fla-</i> <i>gellabunt</i> vos. *) ms. atendite

ΜΑΤΘ.	TERT	Gr.	k	b	g ₁	q
10, 18	et ad praesides et ad reges perducimini mei causa in testimonium illis et nationibus. Scorp 9	καὶ ἐπὶ ἡγεμόνας δὲ καὶ βασιλεῖς ἀχθήσεσθε ἕνεκεν ἐμοῦ, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς καὶ τοῖς ἔθνεσιν.	et ante reges et magistratus stabitis mea causa in testimonium illis et nationibus	et apud*) reges et praesides stabitis propter me in testimonium illis et gentibus. *) ms. aput.	et ante reges et praesides stabitis propter nomen meum, in testimonium illis et gentibus.	als b pres.
10, 21	tradet autem frater fratrem et pater filium in mortem et insurgent filii in parentes et mortificabunt eos. Scorp 9 (. . . ut) tradat frater fratrem in mortem et pater filium et insurgant filii in parentes et mori eos faciant. Scorp 10	παραδώσει δὲ ἀδελφὸς ἀδελφὸν εἰς θάνατον καὶ πατὴρ τέκνον, καὶ ἐπαναστήσονται τέκνα ἐπὶ γονεῖς καὶ θανατώσουσιν αὐτούς.	tradet autem frater fratrem ad mortem et pater filium et insurgent filii*) super parentes et negabunt eos. *) ms. sibi.	tradet autem frater fratrem in mortem et pater filium et insurgent filii in parentes et morte eos adficiant.	als b. ... in morte. ... filii adficiant.	als b. ... filii morte*) ... *) ms. morti.
10, 22	et eritis odio omnibus propter nomen meum. Scorp 9 ... odio habemur ab omnibus (ho-	καὶ ἔσεσθε μισούμενοι ὑπὸ πάντων διὰ τὸ ὄνομά μου.	et eritis odibiles*) omnibus propter nomen meum. *) ms. odebiles.	et eritis odio omnibus hominibus propter nomen meum.	als b.	als b en g ₁ . om. hominibus.

MATTH.	TERT	Gr.	k	b	g ₁	g
	<p>minibus) <i>nomi- nis causa.</i> Scorp 11 et qui <i>sustinuerit</i> in finem, iste <i>erit) salvus.</i> <i>sit</i> }</p> <p>Scorp 10 (2×) Qui <i>sustinuerit</i> in finem, iste <i>sal- vabitur.</i></p> <p>Fug 7 qui autem <i>susti- nuerit</i> usque in finem, iste <i>sal- vus fiet.</i></p> <p>Scorp 9 . . . qui ad finem usque <i>perseve- raverit.</i></p> <p>Praescr 3</p>	<p>ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σω- θήσεται.</p>	<p>qui autem <i>susti- nuerit</i> usque ad finem, hic <i>sal- vabitur.</i></p>	<p>qui autem <i>perse- veraverit</i> usque in finem hic <i>sal- vus erit.</i></p>	<p>als b.</p>	<p>als b en g₁. pers. in finem.</p>
10, 23	<p>Cum coeperint persequi vos, <i>fugite de civitate</i> <i>in civitatem.</i></p> <p>Fug 6 . . . <i>de civitate in</i> <i>civitatem</i> nog: Fug 6 (bis), 11, Cor 1</p>	<p>ὅταν δὲ διώκωσιν ὑμᾶς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, φεύγετε εἰς τὴν ἑτέραν·</p>	<p>cum autem vos persequentur in ista civitate, fu- gite in alteram; si autem et in altera persecuti vos fuerint, fu- gite in alteram.</p>	<p>Cum autem per- sequentur vos in istam civita- tem, fugite in aliam, quodsi in aliam perse- quentur vos, fu- gite in aliam.</p>	<p>Cum autem per- sequentur vos in civitate ista, fu- gite in aliam. quodsi in alia persequentur vos, fugite in aliam.</p>	<p>Cum autem per- sequentur vos in civitate ista, fugite in alte- ram; quodsi in altera perse- quentur vos, fu- gite in aliam.</p>

MATH.	TERT	Gr.	k	b	g ₁	q
	. . . <i>de oppido in oppidum</i> Ux I, 3 <i>non consummabit</i> civitates Israëlis.	ο ὑμῆ τελέσητε τὰς πόλεις τοῦ Ἰσραήλ <i>non consummabit</i> civitates israel <i>non consummabit</i> civitates Istrahel . . .	als <i>b</i> . Israhel.	als <i>b</i> en <i>g</i> ₁ Israelis . . .
10, 24	non est <i>discipulus</i> super magistrum . . . nec <i>servus</i> super dominum suum. Scorp 9 . . . <i>discipuli</i> super magistrum. Val 33 . . . super magistrum <i>discipulus</i> et <i>servus</i> super dominum. Marc I, 14 <i>servi</i> super dominum et <i>discipuli</i> super magistrum . . . An 55	οὐκ ἔστιν μαθητὴς ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον, οὐδὲ δοῦλος ὑπὲρ τὸν κύριον αὐτοῦ.	non est <i>discipulus</i> super magistrum.	non est <i>discipulus</i> super magistrum <i>neque servus</i> super dominum.	als <i>b</i> nec dominum suum.	als <i>g</i> ₁ . om suum.
10, 26	Nihil <i>occultum</i> quod non <i>revelabitur</i> . Virg 14 en Paen 6	οὐδὲν γὰρ ἔστιν κεκαλυμμένον οὐκ ἀποκαλυφθήσεται nihil est enim tectum quod non <i>revegetur</i> nihil enim <i>opertum</i> , quod non <i>revelabitur</i> . . .	nihil est enim <i>opertum</i> , quod non <i>revelabitur</i> . . .	nihil enim <i>opertum</i> est, quod non <i>revelabitur</i> . . .

ΜΑΤΘ.	TERT	Gr.	k	b	g ₁	q
10, 27	(praeceperat), si quid in tenebris et in abscondito audissent, in luce et in tectis praedicarent. Praescr 26	ὁ λέγω ὑμῖν ἐν τῇ σκοτίᾳ εἴπατε ἐν τῷ φωτί· καὶ ὁ εἰς τὸ οὐδὲ ἀκούετε, κηρύξατε ἐπὶ τῶν δωματίων.	quod dico vobis in tenebris, dicite in lumine et quod in aure auditis, praedicare in tectis.	Quod dico vobis in tenebris, dicite in lumine et quod in aure auditis, praedicare super tecta.	als b. ... audieritis ...	als b en g ₁ quae in aure auditis... super tectum.
10, 28	<i>Nolite timere</i> eos qui corpus occidere possunt, animae autem nihil valent facere, sed timete eum qui et corpus et animam perdere potest in gehennam. Fug 7 non eos timendos, qui (solum) corpus occidant, animam autem <i>interficere non valeant</i> , (sed illi potius metum consecrandum), qui et corpus et animam <i>occidere et perdere</i> possit in ge-	καὶ μὴ φοβείσθε ἀπὸ τῶν ἀποκτενόντων τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυναμένων ἀποκτεῖναι· φοβείσθε δὲ μᾶλλον τὸν δυνάμενον καὶ ψυχὴν καὶ σῶμα ἀπολεῖσαι ἐν γέεννῃ.	et ne timueritis eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere; magis autem metuite*) eum qui potest et animam et corpus occidere in gehenna. *) ms. metuit.	Et nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere, sed potius eum timete qui potest animam et corpus perdere in gehennam.	als b.	als b en g ₁ .

MATH.	TERT	Gr.	k	b	g ₁	q
	hennam. Scorp 9 (timorem eorum) qui solum corpus occidunt, animae autem nihil faciunt.					
	Scorp 10 ... praecipit eum potius timendum, qui et corpus et animam occidat in gehennam . . . non qui corpus occidant, animae autem nihil nocere possint. Res 35					
10, 29	... sine cuius voluntate nec passerum alter in terram cadit. Scorp 9 ... sine cuius voluntate (nec . . .) nec passer assis unius ad terram cadit. Cast 1 cf. Fug 3	οὐχὶ δύο στρουθία ἀσσορίου πωλεῖται; καὶ ἐν ἑξ ἀπτῶν οὐ πεσεῖται ἐπὶ τὴν γῆν ἀνευ τοῦ πατρὸς ὑμῶν.	nonne duo passereres asse veniunt*)? et unus ex illis non cadet in terram sine patre vestro. *) ms. veniunt.	Nonne duo passereres asse veniunt?*) Et unus ex illis non cadit super terram sine voluntate patris vestri qui est in caelis. *) ms. veniunt.	als b. ... cadet qui in caelis est.	veneunt? et unum ex als g ₁ . om. qui in c. e.

MATTH.	TERT	Gr.	k	b	g ₁	g
	<p>Siquidem unus ex passeribus duobus non cadit in terram <i>sine patris voluntate</i>.</p> <p>Monog 9 ... (passerum... exemplum), quod ex duobus non cadat alter in terram <i>sine dei voluntate</i>.</p> <p>Res 35</p>					
10, 31	<p>nolite ergo <i>metuere</i>, multis passeribus <i>antistatis</i>. Scorp 9 nos multis passeribus <i>antestamus</i>. Res 35 multis passeribus <i>antestare</i> nos dominus pronuntiavit.</p> <p>Res 13 ... multis passeribus <i>antistamus</i>. Fug 3</p>	<p>μη οδν φοβείσθε πολλῶν στρουθίων διαφέρετε ὑμεῖς.</p>	<p>nolite ergo <i>metuere</i>; multis passeribus <i>pluris estis</i> vos.</p>	<p>nolite ergo <i>timere</i>; multo vos <i>meliores estis</i> passeribus.</p>	<p>nolite ergo <i>timere</i> eos: multo [enim] vos <i>meliores estis</i> passeribus.</p>	<p>als b.</p>

MATTH.	TERT	Gr.	k	b	g ₁	g
10, 32 en 33	<p>Qui <i>confessus fuerit in me</i>*) et ego <i>confitebor in illo</i>*) coram patre meo. . . ³³Qui <i>mei confusus fuerit</i>, et ego <i>confundar eius</i> coram patre.</p> <p>Fug 7 me } *) vl: illum }</p> <p>O[mnis] igitur, qui <i>in me confessus fuerit</i> coram hominibus, et ego <i>co[nfitebor] in illo</i> coram patre meo, qui in caelis est. ³³et omnis qui <i>me neg[averit]</i> coram hominibus, et ego <i>negabo illum</i> coram patre meo, qui in caelis est]. Scorp 9 ³²qui <i>in me confessus fue[rit]</i> coram] hominibus,</p>	<p>³² πᾶς οὖν ὅστις ὁμολογήσει ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὁμολογήσω καὶ ἔν αὐτῷ ἔμπροσθεν τοῦ πατρὸς μου τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.</p> <p>³³ ὅστις δ' ἂν ἀρνήσεταιί με ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ἀρνήσομαι καὶ ἔν αὐτῷ ἔμπροσθεν τοῦ πατρὸς μου τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.</p>	<p>Omnis igitur qui-cumque <i>confessus fuerit in me</i> coram hominibus et ego <i>confitebor in ipso</i> coram patre meo qui in caelis.</p> <p>³³qui autem <i>me negaverit</i> coram hominibus et ego <i>negabo eum</i> coram patre meo qui in caelis.</p>	<p>Omnis ergo qui <i>confitebitur me</i> coram hominibus, <i>confitebor</i> et ego <i>eum</i> coram patre meo qui est in caelis.</p> <p>³³qui autem <i>negaverit me</i> coram hominibus, <i>negabo</i> et ego <i>eum</i> coram patre meo qui est in caelis.</p>	<p>Omnis ergo qui <i>confessus me fuerit</i> coram hominibus, <i>confitebor</i> et ego <i>eum</i> coram patre meo*) qui in caelis.</p> <p>³³qui autem <i>negaverit me</i> coram hominibus, <i>negabo</i> et ego <i>eum</i> coram patre meo*) qui in caelis est.</p> <p>*) ms. coram patrem meum.</p>	<p>Omnis ergo qui <i>confitetur me</i> coram hominibus, <i>confitebor</i> ego <i>illum</i> coram patre meo qui est in caelis.</p> <p>³³qui autem <i>negaverit me</i> coram hominibus, <i>negabo</i> et ego <i>illum</i> coram patre meo qui est in caelis.</p>

MATTH.	TERT	Gr.	k	b	g ₁	g
	<p>et ego <i>in illo confitebor</i> coram patre meo, qui in [caelis est].</p> <p>Scorp 10</p> <p>³³qui autem <i>confusus super me fuerit</i> penes homines, et ego <i>confundar super illo</i>, penes patrem meum qui est in caelis.</p> <p>Idol 13</p> <p>³³qui <i>me confusus fuerit</i> coram hominibus, et ego <i>confundar eum</i> coram patre meo qui est in caelis.</p> <p>Scorp 9</p> <p>³³qui <i>mei confusus fuerit, confundar</i> et ego <i>eius</i>.</p> <p>Carn 5</p>					

MATTH.	TERT	Gr.	h	b	g ₁	g
10, 34 —36	<p><i>Ne putaveritis venisse me, uti pacem mittam in terram, sed machaeram, . . .</i></p> <p>³⁵veni enim <i>dividere hominem</i> adversus patrem suum et filiam adversus matrem suam et socrum adversus <i>nurum</i> suam,</p> <p>³⁶et inimici hominis domestici sui. Scorp 10</p> <p>³⁴ . . . (dominus ipse) <i>machaeram</i> venit mittere in terram, non pacem.</p> <p>Marc 3, 14</p> <p>qui patrem aut matrem mihi <i>praeulerit</i>, non est me dignus.</p> <p>Bapt 12 (docens) qui patrem aut matrem aut fratres</p>	<p><i>Μὴ νομίσητε ὅτι ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην ἐπὶ τὴν γῆν· οὐκ ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην ἀλλὰ μάχαιραν.</i></p> <p>³⁵ ἦλθον γὰρ διχάσαι ἄνθρωπον κατὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ καὶ θυγατέρα κατὰ τῆς μητρὸς αὐτῆς καὶ νύμφην κατὰ τῆς πενθερᾶς αὐτῆς,</p> <p>³⁶ καὶ ἐχθροὶ τοῦ ἀνθρώπου οἱ οικτικοὶ αὐτοῦ.</p>	<p><i>Ne putaveritis quoniam pacem veni mittere in terram; non veni pacem mittere, sed gladium.</i></p> <p>³⁵veni enim <i>dividere hominem</i> adversus patrem suum et filiam adversus matrem suam et <i>sponsam</i> adversus socrum suam.</p> <p>³⁶et inimici hominis domestici eius.</p>	<p><i>Nolite arbitrari quia veni mittere pacem in terram: non veni pacem mittere, sed gladium.</i></p> <p>³⁵veni enim <i>separare filium</i> adversus patrem suum et filiam adversus matrem suam et <i>nurum</i> adversus socrum suam.</p> <p>³⁶et inimici hominis domestici eius.</p>	<p><i>Nolite putare quia veni pacem mittere in terram: non veni pacem mittere sed gladium.</i></p> <p>als b.</p> <p>als b.</p>	<p><i>Nolite arbitrari etc.</i></p> <p>als g₁.</p> <p>als b en g₁.</p> <p>als b en g₁.</p>
10, 37	<p>qui patrem aut matrem mihi <i>praeulerit</i>, non est me dignus.</p> <p>Bapt 12 (docens) qui patrem aut matrem aut fratres</p>	<p><i>Ὁ φιλῶν πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμὲ οὐκ ἔστιν μου ἄξιος· καὶ ὁ φιλῶν υἱὸν ἢ θυγατέρα ὑπὲρ ἐμὲ οὐκ ἔστιν μου ἄξιος·</i></p>	<p>qui amat matrem aut patrem super me, non est me dignus et qui amat filium aut filiam super me, non est me dignus.</p>	<p>qui diligit patrem aut matrem plus quam me, non est me dignus et qui amat filium aut filiam suam plus quam me non est me dignus</p>	<p>als b.</p> <p>. . . et qui diligit filium aut filiam plus quam me non est me dignus.</p>	<p>als g₁.</p>

ΜΑΤΘ.	TERT	Gr.	k	b	g ₁	q
	bo dei non esse dignum discipulum. Marc 4, 19					
10, 38	. . . si crucem tuam <i>tollas</i> et sequaris dominum An 55 cf. Matth. 16, 24	καὶ ὃς οὐ λαμβάνει τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καὶ ἀκολουθεῖ ὀπίσω μου, οὐκ ἔστιν μου ἀξίος.	et qui non <i>accipit</i> crucem suam et sequitur me non est meus discipulus.	et qui non <i>acceperit</i> crucem suam et secutus fuerit me, non est me dignus.	als <i>k</i> non est me dignus.	als <i>k</i> en <i>g</i> ₁ .
10, 39	. . . qui animam suam invenerit, perdet ill[am, qui] vero perdidit <i>mei causa</i> , inveniet illam. Scorp 11	ὁ εὐρώων τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἀπολέσει αὐτήν, καὶ ὁ ἀπολέσας τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἔνεκεν ἐμοῦ εὕρησει αὐτήν.	qui invenerit animam suam perdet illam, et qui perdidit animam suam <i>propter me</i> , inveniet illam.	qui invenit animam suam, perdet illam, et qui perdidit animam suam <i>propter me</i> , inveniet eam.	als <i>b</i> .	qui invenit. als <i>k</i> eam.
11, 8	ecce qui <i>tenebris vestiuntur</i> , in domibus regum sunt. Idol 18	. . . ἰδοὺ οἱ τὰ μαλακὰ φοροῦντες ἐν τοῖς οἴκοις τῶν βασιλέων.	. . . ecce qui <i>mollia portant</i> in domibus regum sunt.	ecce qui <i>mollibus vestiuntur</i> in domibus regum sunt.	. . . <i>mollia</i> . . . als <i>b</i> .	als <i>b</i> .
11, 11	nemo maior inter natos <i>feminarum</i> Johanne baptizatore. Bapt 12	. . . οὐκ ἐγήγερται ἐν γεννητοῖς γυναικῶν μείζων Ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ.	. . . non exsurrexit in natis <i>mulierum</i> maior Johanne baptizatore non surrexit inter natos <i>mulierum</i> propheta maior Johanne baptista . . .	als <i>b</i> .	als <i>b</i> en <i>g</i> ₁ . om propheta.

ΜΑΤΘ.	TERT	Gr.	k	b	g ₁	g
11, 13	lex et prophetae usque ad Johan- nem. Jei 11 lex et prophetae usque ad Johan- nem baptizato- rem. Jud 8	πάντες γὰρ οἱ προ- φήται καὶ ὁ νόμος ἕως Ἰωάννου ἐπρο- φήτευσαν	omnes enim pro- fetae et lex us- que ad Johan- nem profetave- runt.	omnis enim pro- feta et lex usque ad Johannem prophetam prophetaverunt.	als k. ... prophetae proph.	als k.
11, 14	et si vultis au- dire, hic est He- lias, qui ven- turus est. An 35	καὶ εἰ θέλετε δέξ- ασθαι, αὐτός ἐστιν Ἡλίας ὁ μέλλων ἔρχεσθαι.	et si vultis per- cipere: ipse est Helias, qui ven- turus est.	et si vultis scire, als k.	als b.	als k.
11, 19	ecce homo vorator et potator! Jei 2 ... vorator et po- tator ... Jei 8 ... vorator et po- tator homo ... Monog 8	... ἰδοὺ ἄνθρωπος φάγος καὶ οἴνο- πότης ecce homo vorax et vina- rius ecce homo vo- rax et potator ecce homo vorax et potator vini ...	als b.
11, 22	tolerabilius erit Tyro et Sidoni in die iudicii. Res 33	... Τύρω καὶ Σι- δῶνι ἀνεκτότερον ἔσται ἐν ἡμέρᾳ κρί- σεως tyro et si- doni tolerabilius erit in die iu- dicii ...	als k.	... remissius erit ...	als g ₁ .

ΜΑΤΘ.	ΤΕΡΤ	Gr.	k	b	g ₁	g
11, 27	Omnia mihi pater tradidit. Prax 24 nemo <i>cognovit</i> patrem nisi filius. Marc 2, 27 ... nec alius patrem <i>novit</i> nisi filius et cui filius <i>revelavit</i> . Praescr 21	Πάντα μοι παρεδόθη ὑπὸ ταῦ πατρὸς μου, καὶ οὐδεὶς ἐπιγινώσκει τὸν υἱὸν εἰ μὴ ὁ πατήρ, οὐδὲ τὸν πατέρα τις ἐπιγινώσκει εἰ μὴ ὁ υἱὸς καὶ ὃ ἐὰν βούληται ὁ υἱὸς ἀποκαλύψαι.	Mihi omnia tradita sunt a patre meo, et nemo <i>agnoscit</i> filium nisi pater [neque patrem quis <i>agnoscit</i> nisi filius et] cui voluerit filius <i>revelare</i> . []hiaat, aangevuld uit v. Soden o.l.	Omnia mihi tradita sunt a patre meo et nemo <i>novit</i> filium, nisi pater, neque patrem quis <i>novit</i> nisi filius et cui voluerit filius <i>revelare</i> .	als b. ... si cui ...	als b. ...et cui filius voluerit <i>revelare</i> .
12, 8	Dominus est sabbati filius hominis. Carn 15	κύριος γὰρ ἐστὶν τοῦ σαββάτου ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου.	dominus enim est sabbati filius hominis.	dominus est enim sabbati filius hominis.	als b.	als k.
12, 18	Ecce <i>filius</i> meus, quem elegi, <i>di-lectus</i> meus, <i>in quem bene sensi</i> ; ponam spiritum meum super ipsum, et iudicium <i>nationibus</i> adnuntiabit. (cf. Es. 42, 1) Prax 11	ἰδοὺ ὁ παῖς μου ὃν ἠρέτισα, ὁ ἀγαπητός μου ὃν εὐδόκησεν ἡ ψυχὴ μου· θήσω τὸ πνεῦμα μου ἐπ' αὐτόν, καὶ κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἀπαγγελεῖ.	ecce <i>filius</i> meus, quem elegi, <i>dilectissimus</i> meus, in quo bene sensit anima mea; ponam spiritum meum super eum, et iudicium <i>gentibus</i> nuntiabit.	ecce <i>puer</i> meus, quem elegi, <i>dilectus</i> meus, in quo bene placuit <i>anima mea</i> ; ponam Spiritum meum super eum, et iudicium <i>genti bus</i> adnuntiabit.	als b. ... bene <i>conplacuit animae meae</i> ...	als b. ... conplacuit anima mea; ponam super eum spiritum meum, ...

ΜΑΤΘ.	TERT	Gr.	h	b	g ₁	q
12, 19 —20	<p>non contendet, nec < clamabit nec > vox eius in platea audietur: ²⁰ harundinem quassatam non <i>comminuet</i> et linum fumigans non <i>extinguet</i>.</p> <p>Marc 4, 23 (cf. Marc 3, 17, Es. 42, 2. 3).</p> <p>< > add. Kroy- mann.</p> <p>. . . qui arundinem contusam, . . . non <i>comminuit</i>, qui linum ardens, . . . non <i>extinxit</i>. Jud 9 non contendit, non reclamavit nec quisquam in plateis vocem eius andivit; arundinem quassatam non <i>fregit</i>, linum fumigans non <i>restinxit</i>. Pat 3</p>	<p>οὐκ ἔρῃσει οὐδὲ κραυγᾶσει, οὐδὲ ἀκούσει τις ἐν ταῖς πλατείαις τὴν φωνὴν αὐτοῦ.</p> <p>²⁰ κάλαμον συντριμμένον οὐ κατέξει καὶ λίνον τυφόμενον οὐ σβέσει . . .</p>	<p>non contendet neque clamabit*) neque audiet quis in plateis vocem eius.</p> <p>²⁰ harundinem quassatam non <i>confringet</i> et lignum fumigans non <i>collocabit</i>*) . . .</p> <p>*) ms. clamavit; collocavit.</p>	<p>non contendet neque clamabit neque audiet aliquis in plateis vocem eius.</p> <p>²⁰ Harundinem quassatam non <i>confringet</i> et linum fumigantem non <i>extinguet</i> . . .</p>	<p>als b. . . . fumigans . . .</p>	<p>. . . nec clamabit etc. als g₁.</p>

MATTH.	TERT	Gr.	k	b	g ₁	q
12, 24	hic non <i>expellit</i> daemonia nisi Belzebule. Marc 4, 28 cf. Luc. 11, 19	... οὗτος οὐκ ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια εἰ μὴ ἐν τῷ Βεελζεβούλ.	... hic non <i>excludit</i> daemonia nisi in belzebul hic non <i>eicit</i> daemones nisi in Belzebul ...	als <i>b.</i> ... daemonia ... Beelzebul ...	als <i>g₁.</i> ... demonia ...
12, 37	... <i>ex ore tuo</i> iustificaberis. Idol 20 <i>ex ore tuo</i> iustificaberis et <i>ex ore tuo</i> damnaberis. Marc 2, 25	ἐκ χάρ τῶν λόγων σου δικαιωθήσῃ. καὶ ἐκ τῶν λόγων σου καταδικασθήσῃ.	<i>de sermonibus</i> autem <i>tuis</i> iustificaberis*) et <i>de sermonibus tuis</i> condemnaveris* *) ms. — veris.	Unusquisque enim <i>verbis suis</i> iustificabitur et <i>verbis suis</i> condemnabitur.	als <i>b.</i> ... ex verbis. ... aut <i>ex verbis suis</i> ...	als <i>b.</i>
12, 48	quae mihi mater et qui mihi fratres? Marc 4, 19 en Carn 7 id. aut qui fr.? Carn 7	... τίς ἐστιν ἡ μήτηρ μου, καὶ τίνες εἰσὶν οἱ ἀδελφοί μου;	... quae est mater mea aut fratres*) mei? *) ms. fratre.	... quae est mihi mater mea et fratres mei?	... quae est mater mea et fratres mei?	... quae est mater mea, aut qui sunt fratres mei?
13, 10	quare in <i>parabolis</i> loqueris? Res 33	... διὰ τί ἐν παραβολαῖς λαλεῖς αὐτοῖς;	... quare in <i>similitudinibus</i> loqueris eis?*) *) ms. eos.	... quare in <i>parabolis</i> loqueris ad eos?	als <i>b.</i>	quare in <i>parabolis</i> loqueris eis?

MATTH.	TERT	Gr.	h	b	g ₁	q
13, 12	Etenim qui habet, dabitur ei, ab eo autem, qui non habet, etiam quod videtur habere auferetur. Fug 11 Non habendo (fidem) etiam quod videbatur habere ademptum est illi. Marc 2, 2 (cf. Luc. 8, 18)	ὅστις γὰρ ἔχει, δοθήσεται αὐτῷ καὶ περισσευθήσεται· ὅστις δὲ οὐκ ἔχει, καὶ ὃ ἔχει ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ.	qui enim habet, dabitur illi et abundabit, qui autem non habet, et quod habet*) auferetur ab eo. *) ms. habetur.	als h. ... ei habet ...	als b.	als b en g ₁ et abundabit illi, qui etc.
13, 13	propterea in <i>parabolis loquor ad eos</i> , ut videntes non videant et audientes non audiant. Res 33	διὰ τοῦτο ἐν παραβολαῖς αὐτοῖς λαλῶ, ὅτι βλέποντες οὐ βλέπουσιν καὶ ἀκούοντες οὐκ ἀκούουσιν ...	propterea in <i>similitudinibus loquor illis</i> ut videntes non videant et audientes non audiant ...	Ideo*) in <i>parabolis loquor illis</i> ut videntes non videant et audientes audiant et non intelligent ... *) ms. non pideo.	Idcirco in ... als b.	Ideo in <i>parabolis loquor illis</i> quoniam videntes non vident et audientes non audiant ...
13, 34	haec omnia locutus est Jesus in <i>parabolis</i> et sine <i>parabolis</i> non loquebatur ad illos.	ταῦτα πάντα ἐλάλησεν ὁ Ἰησοῦς ἐν παραβολαῖς τοῖς ὄχλοις, καὶ χωρὶς παραβολῆς οὐδὲν ἐλάλει αὐτοῖς·	ista omnia locutus est Jesus in <i>similitudinibus</i> ad turbas et sine <i>similitudinibus</i> non loquebatur	haec omnia locutus est Jesus in <i>parabolis</i> ad turbas, et sine <i>parabolis</i> non loquebatur eis.	als b.	als b en g ₁ .

MATTH.	TERT	Gr.	κ	b	g ₁	g	
13, 54	Unde huic <i>doctrina</i> et <i>signa</i> ista? Carn 9	... πόθεν τούτω ἡ σοφία αὐτῆ καὶ αἱ δυνάμεις;	—	... Unde huic <i>sapientiam</i> istam et <i>virtutes</i> ?	... Unde huic <i>sapientia</i> haec et <i>virtutes</i> ?	als b.	als b en g ₁ .
15, 8	<i>populus</i> iste me labiis <i>diligit</i> , cor autem eorum longe <i>absistit a me</i> . Marc 4, 17 labiis <i>diligentes</i> (deum) corde autem longe <i>absistentes</i> (ab eo). Marc 3, 6 (Illis) . . . labiis <i>diligentibus</i> (eum), corde autem longe <i>absistentibus</i> (ab eo). Marc 5, 1	ὁ λαὸς οὗτος τοῖς χεῖλεσίν με τιμᾷ, ἡ δὲ καρδία αὐτῶν πόρρω ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ·	—	<i>Plebs</i> haec labiis me <i>diligit</i> , cor autem illorum longe <i>est a me</i> .	<i>Populus</i> hic labiis me <i>honorat</i> , cor autem eorum longe <i>est a me</i> .		adpropinquavit mihi <i>plebs</i> haec ore suo et labiis me <i>honorat</i> , cor autem eorum longe <i>est a me</i> .
15, 9	docentes <i>doctrinas</i> <i>praecepta</i> hominum. Marc 4, 27 en 5, 14; cf. Es. 29, 13	... διδάσκοντες διδασκαλίας ἐντάλματα ἀνθρώπων.	—	... docentes <i>doctrinas</i> et <i>mandata</i> hominum.	als b.		als b en g ₁ . om.: et.

MATTH.	TERT	Gr	k	b	g ₁	g
15, 13	... <i>plantam</i> , quam non plantavit, <i>eradicat</i> . Praescr 3	... πᾶσα φυτεία ἣν οὐκ ἐφύτευσεν ὁ πατήρ μου ὁ οὐράνιος ἐκριζωθήσεται.	—	—	... omnis <i>plantatio</i> quam non plantavit pater meus caelestis, <i>eradicabitur</i> .	als g ₁ .
15, 14	caecus a caecis in <i>foveam</i> deducaris necesse est. Praescr 14 ... caecus a caeco, in eandem decedit <i>foveam</i> . Marc 3, 7	... τυφλὸς δὲ τυφλὸν ἐὰν ὀδηγῆ, ἀμφότεροι εἰς βόθυνον πεσοῦνται.	—	—	... caecus autem si caeco ducatum praebat, ambo in <i>foveam</i> cadent.	als g ₁ praestat ...
15, 24	Non sum missus, nisi ad <i>oves perditas</i> domus Israel. Praescr 8 en Marc 4, 7 ... (primo praedicandum erat) <i>ad oves perditas</i> domus Israelis. Fug 6 (cf. Matth. 10, 6)	... οὐκ ἀπεστάλην εἰ μὴ εἰς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλὸτα οἴκου Ἰσραήλ.	... non sum missus nisi <i>ad oves quae perierunt</i> domus israel.	als k. ... Istrahel.	als k en b. ... Istrahel.	... non sum missus nisi <i>ad oves perditas</i> domus Israel.

ΜΑΤΘ.	TEXT	Gr	k	b	g ₁	q
15, 26	numquid panem filiis pater auferet et canibus tradit? Or 6 non est auferre panem filiis et dare eum canibus. Marc 4,7	... οὐκ ἔστιν καλὸν λαβεῖν τὸν ἄρτον τῶν τέκνων καὶ βαλεῖν τοῖς κυναρίοις.	... non est bonum accipere panem filiorum et mittere canibus.	... non licet accipere panem filiorum et dare canibus.	... non licet ... als k.	als k.
			e			
16, 1	Et accesserunt ad eum Pharisei et temptantes eum Marc 4, 19	καὶ προσελθόντες οἱ Φαρισαῖοι καὶ Σαδδουκαῖοι πειράζοντες ἐπηρώτησαν αὐτὸν ...	et cum accessissent farisaei et sadducaei temptantes interrogaverunt eum ...	Et accesserunt ad eum pharisaei et sadducaei temptantes et rogaverunt eum.	Et accesserunt ad eum Pharisei et Sadducaei temptantes et rogaverunt eum.	et accedentes farisaei et sadducaei temptantes, rogaverunt eum ...
16, 13	quem me aiunt esse homines? Scorp 10 cf. Marc. 8, 27	... τίνα λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι εἶναι τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου;	... quem me homines dicunt esse, filium hominis?	... quem me homines dicunt esse, filium hominis?	quem me dicunt homines esse, filium hominis?	als b.
16, 16	tu es filius dei. Prax 21	... σὺ εἶ ὁ Χριστός ὁ υἱὸς θεοῦ τοῦ ζῶντος.	... tu es Christus filius dei vivi.	als e.	als e en b.	als e, b en g ₁ .
16, 17	... Petrum ... beatum (adfirmans), cui non caro neque sanguis revelasset quod senserat, sed pater qui in caelis est. Prax 21	... μακάριος εἶ, Σίμων Βαριωνᾶ, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα οὐκ ἀπεκαλυφέν σοι ἀλλ' ὁ πατήρ μου ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.	... beatus es, simon bariona, quoniam non caro et sanguis tibi revelavit, sed pater meus, qui in caelis est.	... beatus es Simon Bariona, quia caro et sanguis non revelavit tibi, sed pater meus qui in caelis est.	als b.	als b en g ₁ .

MATTH.	TERT	Gr	e	b	g ₁	q
16, 18 en 19	<p>super hanc petram aedificabo ecclesiam meam, <i>tibi dedi</i> <i>claves regni caelestis</i> . . . quaecumque <i>alligaveris</i> vel <i>solveris</i> in terra, erunt <i>alligata</i> vel soluta in caelis. Pud 21 super te aedificabo ecclesiam meam . . . <i>dabo tibi</i> <i>claves</i> . . . quaecumque <i>solveris</i> vel <i>alligaveris</i> . . .</p> <p>Pud 21 . . . Petrum, aedificandae ecclesiae petram dictum, <i>claves regni caelorum</i> consecutum et <i>solvendi</i> et <i>alligandi</i> in caelis et in terris potestatem.</p> <p>Praescr 22</p>	<p>... ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν ἐκκλησίαν . . . ¹⁹ δώσω σοι τὰς κλεῖδας τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, καὶ ὃ ἐὰν δήσῃς ἐπὶ τῆς γῆς ἔσται δεδεμένον ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ ὃ ἐὰν λύσῃς ἐπὶ τῆς γῆς ἔσται λελυμένον ἐν τοῖς οὐρανοῖς.</p>	<p>. . . super istam petram aedificabo ecclesiam meam . . . ¹⁹tibi dabo <i>claves regni caelorum</i> et quae <i>ligaveris</i> super terram, erunt <i>ligata</i> et in caelis, et quaecumque <i>solveris</i> super terram, erunt <i>soluta</i> et in caelis.</p>	<p>. . . super hanc petram aedificabo ecclesiam meam . . . ¹⁹et tibi dabo <i>clavem regni caelorum</i> et quaecumque <i>ligaveris</i> super terram, erunt <i>ligata</i> et in caelis et quaecumque <i>solveris</i> super terram erunt <i>soluta</i> et in caelis.</p>	<p>als <i>b</i>. . . . <i>claves</i> . . .</p>	<p>als <i>g₁</i>. ¹⁹et dabo tibi erunt <i>ligata</i> in caelis <i>soluta</i> in c.</p>

ΜΑΤΘ.	ΤΕΡΤ	Gr	e	b	g ₁	q
16, 24	si vis domini discipulus esse, crucem tuam tollas et dominum sequaris necesse est. Idol 12	... εἰ τις θέλει ὀπίσω μου ἔλθειν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθῆίτω μοι.	... si quis vult post me venire, deneget se sibi et tollat crucem suam et sequatur me.	... si quis vult post me venire abneget se sibi et tollat crucem suam et sequatur me.	als b.	als b en g ₁ abn. se ipsum sibi...
17, 3	(... legimus in euangelio) visum cum illo Moysen colloquentem... Prax 14	καὶ ἰδοὺ ὤφθη αὐτοῖς Μωϋσῆς καὶ Ἡλίας συνλαλοῦντες μετ' αὐτοῦ.	et ecce visus illis moyses et elias cum eo colloquentes.	Et ecce apparuit illis Moyses et Helias cum eo loquentes.	als b. ... Moses...	Et ecce apparuerunt eis Moyses et Helias conloquentes cum eo.
17, 5	hic est filius meus dilectus, in quo bene sensi, audite illum. Prax 23 (Kroym. seclussit) hic est filius meus dilectus, hunc audite. Prax 19 hic est filius meus Prax 24	... οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς μου ὁ ἀγαπητός ἐν ᾧ εὐδόκησα.	... hic est filius meus dilectissimus, in quo bene sensi, ipsum audite.	... hic est filius meus dilectus in quo mihi bene conplacuit: ipsum audite.	... hic est filius meus dilectus in quo conplacui*), ipsum audite. *) ms. conplacuit.	als b.

ΜΑΤΘ.	TERT	Gr	e	b	g ₁	q
17, 12	Helias iam venit et non cognoverunt eum. An 35	Ἡλίας ἤδη ἦλθεν, καὶ οὐκ ἐπέγνωσαν αὐτόν, helias iam venit et non agnoverunt eum Helias iam venit et non cognoverunt eum . . .	als b.	als b en g ₁ .
18, 8	si te manus tua scandalizat, amputa eam. Idol 7 cf. Matth. 5, 30	Εἰ δὲ ἡ χεὶρ σου ἢ ὁ πούς σου σκανδαλίξει σε, ἔκκοψον αὐτόν καὶ βάλε ἀπὸ σου' . . .	si autem manus tua aut pes scandalizaverit te, amputa illum et abice abs te . . .	Quod si manus tua scandalizat te, vel pes tuus, abscide eum et proice abs te . . .	Quod si manus tua vel pes tuus scandalizat te, abscide eum et proice abs te.	als g ₁ excide . . .
18, 11	ego veni, ut quod periit salvum faciam. Res 9 cf. Luc. 19, 10 venerat dominus utique, ut quod perierat salvum faceret . . . Pud 9	ἦλθεν γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου σώσαι τὸ ἀπολωλός.	om. e	Venit filius hominis salvare quod perierat.	Venit enim filius hominis salvare quod perierat.	als g ₁ .
19, 3	Et accesserunt ad eum Pharisei temptantes eum. Carn 7	καὶ προσῆλθον αὐτῷ Φαρισαῖοι πειράζοντες αὐτόν καὶ λέγοντες' . . .	et accesserunt ad eum farisaei temptantes eum . . .	als e. ... Pharisei . . .	als b.	als e. ... temptantes . . .

ΜΑΤΘ.	TERT	Gr	e	b	g ₁	g
19, 4 —6	... qui marem et feminam fecerat, erunt duo (dixerat) in carne una; quod deus itaque iunxit, homo <non> disiunget. Marc 4, 34 ⁹ quos deus ab initio coniunxit in unam carnem duos, hodie homo non separabit. Monog 5	... ὁ κτίσας ἀπ' ἀρχῆς ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτοὺς καὶ εἶπεν· ⁵ ... καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μιαν; ⁶ ... ὁ οὖν ὁ θεὸς συνέλεξε, ἀνθρώπου μὴ χωριζέτω.	... qui constituit ab initio masculum et feminam ... ⁵ ... et erunt duo in unam carnem. ⁶ ... quod ergo deus coniunxit in unum, homo non separet.	... qui fecit masculum et feminam ab initio feciteos. ⁵ ... et erunt duo in carne una. ⁶ ... quod ergo deus coniunxit, homo non separet.	... qui fecit ab initio masculum et feminam ... ⁵ ... Et erunt duo in carne una. ⁶ ... quod ergo deus coniunxit, homo non separet.	als g ₁ .
19, 6	... quos deus coniunxit, homo non separabit, .. Monog 9					
19, 8	Moyses propter duritiam cordis vestri praecepit libellum repudii dare; a primordio autem non fuit sic. Marc 4, 34	... ὅτι Μωϋσῆς πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν ἐπέτρεψε, ὑμῖν ἀπολῦσαι τὰς γυναῖκας ὑμῶν· ἀπ' ἀρχῆς δὲ οὐ γέγονεν οὕτως.	... propter duritiam cordis vestri permisit vobis moyses remittere uxores vestras; ab initio enim non ita factum est.	... quoniam ad duritiam cordis vestri permisit vobis Moyses dimittere uxores vestras; ab initio autem non fuit sic.	als b. ... Moses Moyses propter duritiam cordis vestri permisit vobis dimittere uxores vestras. Ab initio autem non fuit sic.

MATTH.	TERT	Gr	e	b	g ₁	g
	<p>(illud (sc. <i>reputium</i>)) <i>propter</i> duritiam . . . a Moysse (esse permissum) <i>ab initio</i> autem non <i>ita fuisse</i>.</p> <p>Monog 5 . . . <i>ab initio non fuit sic</i> . . .</p> <p>Monog 9 . . . <i>ab initio non fuit</i>. id. . . . <i>a primordio non fuit</i> . . . id. (. . . permittens . . .) Moyses <i>propter</i> duritiam cordis.</p> <p>Monog 14 . . . <i>ab initio non fuit sic</i>. id.</p>					
19, 12	<p>... et qui <i>semetip-sos castraverunt</i> propter <i>regna caelorum</i>.</p> <p>Res 27 (non enim et multi ita fa-</p>	<p>... καὶ εἰσὶν εὐνοῦχοι οἵτινες εὐνούχισαν ἑαυτοὺς διὰ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. ὁ δὲ δυνάμενος χωρεῖν χωρεῖτω.</p>	<p>... et sunt spadones, qui <i>se ipsos castraverunt</i> propter <i>regna caelorum</i>; qui potest capere, capiat.</p>	<p>... Et sunt spadones qui <i>se ipsos castraverunt</i> propter <i>regnum caelorum</i>: qui potest capere, capiat.</p>	als b.	<p>... Et sunt eunuchi qui <i>se ipsos eunuchos fecerunt</i> propter <i>regnum caelorum</i>: qui potest capere, capiat.</p>

MATTH.	TERT	Gr	e	b	g ₁	q
	ciunt), et se <i>spadonatu</i> ob- signant propter <i>regnum dei</i> , . . . Cult 2, 9 Qui capit, capiat. Fug 14 Qui potest ca- pere, capiat. Monog 14					
19, 14	<i>nolite illos pro-</i> <i>hibere ad me</i> venire. Bapt 18	. . . ἀφετε τὰ παι- δια καὶ μὴ κωλύ- ετε αὐτὰ ἐλθεῖν πρὸς με' sinite infan- tes venire ad me et <i>nolite</i> <i>prohibere</i> eos sinite eos et <i>nolite prohibere</i> ad me venire sinite parvu- los et <i>nolite</i> eos <i>prohibere</i> venire ad me sinite pueros et <i>nolite prohi-</i> <i>bere</i> eos venire ad me . . .
19, 19	Diliges <i>proxi-</i> <i>imum tuum</i> sicut te ipsum. Cult II, 2 zie onder Matth. 22, 39	. . . ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν.	. . . diliges <i>proxi-</i> <i>imum tuum</i> tam- quam te ipsum.	. . . diliges <i>proxi-</i> <i>imum tuum</i> sicut te ipsum.	. . . diliges*) <i>pro-</i> <i>ximum</i> sicut te ipsum. *) ms. diligis.	als b.
19, 26	quae impossibi- lia apud homi- nes, possibilia apud deum. Res 57 impossibilia apud saeculum, pos- sibilia apud deum. Prax 10	. . . παρὰ ἀνθρώποις τοῦτο ἀδυνατόν ἐστίν, παρὰ δὲ θεῶ πάντα δυνατά·	. . . apud homines hoc impossibile est, apud domi- num autem om- nia possibilia sunt.	. . . apud*) ho- mines hoc in- possibile est, apud*) deum autem omnia possibilia sunt. *) ms. aput.	apud*) als b. apud*). *) ms. aput.	. . . apud homi- nes quidem etc. als b en g ₁ .

ΜΑΤΘ.	TERT	Gr	e	b	g ₁	q
19, 26	sed quae penes homines difficilia, penes deum facilia. Idol 12 praedifficilia penes homines facilia penes deum. Bapt 2 cf. ook Luc. 18, 27					
21, 13	. . . spelunca latronum . . . Pud 1	. . . σπήλαιον ληστών.	. . . speluncam latronum.	als e.	als e en b.	als e, b en g ₁ .
21, 16	. . . Christus ex ore lactantium et parvulorum expediendo laudem . . . (pronuntiavit) . . . An 19	. . . ἐκ στόματος νηπίων καὶ θηλαζόντων κατηρτίσω αἶνον.	. . . ex ore infantium et lactantium perfecisti laudem . . .	als e.	als e en b.	als e, b en g ₁ .
22, 14	. . . multi vocati, pauci electi. Fug 14	πολλοὶ γὰρ εἰσιν κλητοί, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί.	multi enim sunt vocati, pauci autem electi.	multi autem sunt vocati, pauci vero electi.	als b.	als e.

MATTH.	TERT	Gr	e	b	g ₁	q
22, 21	reddenda sunt Caesari quae sunt Caesaris... et quae sunt dei deo. Idol 15 reddite quae sunt Caesaris Caesari et quae sunt dei deo. id. Reddite quae sunt Caesaris Caesari. Fug 12 Reddite quae sunt Caesaris Caesari et quae dei deo. Cor 12	... ἀπόδοτε οὖν τὰ καίσαρος καίσαρι καὶ τὰ τοῦ θεοῦ τῷ θεῷ.	... reddite quae sunt caesaris caesari et quae dei deo.	... reddite quae sunt caesaris caesari, et quae sunt dei deo.	... reddite ergo ... als b.	als g ₁ .
22, 30	... in illo aevo neque nubent neque nubentur, sed erunt <i>aequales angelis</i> . Monog 10 <i>similes enim</i> erunt <i>angelis</i> . Res 36	ἐν γὰρ τῇ ἀναστάσει οὔτε γαμοῦσιν οὔτε γαμίζονται, ἀλλ' ὡς ἄγγελοι ἐν τῷ οὐρανῷ εἰσιν	in resurrectione*) enim neque nubent neque nubentur, sed erunt <i>sicut angeli</i> caelorum. *) ms. — onem.	In resurrectione autem neque nubunt neque uxores ducunt, sed sunt <i>sicut angeli</i> in caelo.	In resurrectione enim neque nubent neque nubentur, sed sunt <i>sicut angeli</i> dei in caelo.	In resurrectione enim neque nubunt neque nubentur, sed sunt <i>sicut angeli</i> in caelo.

MATTH.	TERT	Gr	e	b	g ₁	g
	erunt <i>tamquam</i> <i>angeli</i> . Res 62 erimus (enim) <i>sicut angeli</i> . Marc 5, 10 cf. ook Luc. 20, 36					
22, 32	deus enim <i>vivo-</i> <i>rum</i> , non <i>mor-</i> <i>tuorum</i> . An 26	... οὐκ ἔστιν [ὁ] θεὸς νεκρῶν ἀλλὰ ζώντων.	... non est deus <i>mortuorum</i> sed <i>vivorum</i> non est deus <i>mortuorum</i> , sed <i>viventium</i> .	als <i>b</i> . sed deus <i>viven-</i> <i>tium</i> .	als <i>b</i> .
22, 37 —39	Diliges dominum de totis prae- cordiis et totis viribus et tota anima tua et <i>proximum tibi</i> <i>tamquam</i> te ip- sum. Marc 5, 8 (Opus est . . .) di- ligam deum et proximum <i>tamquam</i> me. Jei 2 zie ook boven: Matth. 19, 19 zie ook Tert. ci- taten bij Luc. 10, 27 sqq.	³⁷ . . . ἀγαπήσεις κύριον τὸν θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρ- δίᾳ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου. ... ³⁹ . . . ἀγα- πήσεις τὸν πλη- σίον σου ὡς σεαυ- τόν.	³⁷ . . . diliges do- minum deum tuum ex toto corde et in tota anima tua et in omni iustitia et in tota cogi- tatione tua. ... ³⁹ . . . dili- ges <i>proximum</i> <i>tibi tamquam</i> te.	³⁷ diliges domi- num deum tuum in toto corde tuo et in tota anima tua et in tota mente tua ... ³⁹ . . . diliges <i>proximum tuum</i> <i>sicut</i> te ipsum.	³⁷ diliges*) domi- num deum tuum in toto corde tuo et in tota anima tua. ... diliges*) als <i>b</i> . *) ms. diligis.	als <i>b</i> . et tota mente tua. als <i>b</i> .

MATTH.	TERT	Gr	e	b	g ₁	q
22, 40	in his enim duobus <i>praeceptis</i> tota lex pendet et prophetae. Jei 2	ἐν ταύταις ταῖς δυοῖν ἐντολαῖς ὅλος ὁ νόμος κρέματαί καὶ οἱ προφῆται.	in his duobus <i>praeceptis</i> tota lex pendet et profetae.	in his duobus <i>mandatis univversa</i> lex pendet et prophetae.	in his duobus <i>mandatis tota</i> lex pendet et prophetae.	als <i>b</i> profetae.
23, 27	... scribas et Phariseos <i>sepulcris</i> dealbatis adaequaverit. Res 19	οὐαὶ ὑμῖν, γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι παρομοιάζετε τάφοις κεκοιμημένοις, ...	vae vobis, scribae et pharisaei, hypocritae, quoniam similes estis <i>monumentis</i> dealbatis ...	—	vae vobis scribae et Pharesaei, hypocritae, qui*) similes estis <i>sepulcris</i> dealbatis ... *) ms. qua.	—
23, 37	... Hierusalem ... quae occidit prophetas et lapidavit missos ad se. Res 26	Ἱερουσαλήμ ἡ ἀποκτείνουσα τοὺς προφῆτας καὶ λιθοβολῶσα τοὺς ἀπεσταλμένους πρὸς αὐτήν, ...	hierusalem, hierusalem, quae interficis profetas et lapidas eos qui missi sunt ad te ...	Hierusalem, Hierusalem, quae occidis propetas et lapidas eos qui ad te missi sunt ...	als <i>e</i> prophetas ...	als <i>b</i> profetas ...
24, 19	... vae <i>praegnantibus</i> et <i>nutricantibus</i> . Ux 1, 5 vae ... super <i>praegnantibus</i> et <i>lactantibus</i> . Cast 9 vae ... <i>praegnantibus</i> et <i>lactantibus</i> . Monog 16	οὐαὶ δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις καὶ ταῖς θηλαζούσαις ...	vae autem <i>praegnantibus</i> et <i>nutricantibus</i> ...	vae autem <i>pregnantibus</i> et <i>ubera dantibus</i> ...	vae autem <i>pregnantibus</i> et <i>nutrientibus</i> ...	als <i>g</i> ₁ .

MATTH.	TERT	Gr	e	b	g ₁	q
24, 24	Signaque portentosiora editurus ad ever- tendos, si fieri possit electos. An 57 (Edicens, multos venturos et) signa facturos et virtutes mag- nas edituros <ad> aversio- nem etiam elec- torum. Marc 3, 3 cf. ook Marc 13, 22	... δάσουσιν ση- μεῖα μεγάλα καὶ τέρατα, ὥστε πλα- νῆσαι, εἰ δυνατόν, καὶ τοὺς ἐκλεκ- τοὺς.	surgent enim pseudochristi et pseudoprofetae et dabunt signa magna et pro- digia, ita ut errent, si fieri potest, electi. Zie v. Soden, pag. 418.	als e. ... pseudopro- phetae et dabunt signa magna et prodigia ita ut in errorem indu- cantur, si fieri potest etiam electi.	signa *). als b. *) ms. signū.	... pseudopro- fetae... als b en g ₁ in errorem*) induc. ... *) ms. errore.
24, 35	caelum et terra <i>praeteribunt</i> . Herm 34	ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσεται, ...	caelum et terra <i>transient</i> *) ... *) ms. transiet.	caelum et terra transibunt ...	als b.	als e. ... transient.
25, 41	... (cum) ... dia- bolus abierit in ignem, quem <i>prae-paravit</i> illi deus et angelis eius. Herm 11 (Angelis perditio reputatur in)	... πορεύεσθε ἀπ' ἐμοῦ καταγραμένοι εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώ- νιον τὸ ἡτοιμασ- μένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ.	Cy. ... discedite a me, maledicti, in ignem aeter- num, quem <i>prae- paravit</i> pater meus diabolo et angelis eius.	als Cy. ... quem <i>para- vit</i> ... diabolo*) ... *) ms. diabulo.	als b. ... quem*) par. ... *) ms. om. quem.	... discedite a me maledicti in ignem aeter- num, qui <i>prae- paratus</i> est dia- bolo et angelis eius.

ΜΑΤΘ.	TERT	Gr	e	b	g ₁	q
	ignem <i>praeparatum</i> diabolo et angelis eius. Carn 14					
26, 24	Vae, per quem traditur filius hominis. Marc 4, 41 cf. ook Marc. 14, 21 Luc. 22, 22	... οὐαὶ δὲ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι' οὗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται' ...	—	... vae autem homini illi per quem filius hominis traditur ..	als b.	als b en g ₁ tradetur.
26, 26	hoc est corpus meum. Or 6 cf. Luc. 22, 19	... τοῦτό ἐστιν τὸ σῶμά μου.	—	... hoc est enim corpus meum.	... hoc est corpus meum.	... hoc est corpus meum.
26, 38	(Professus ...) animam <i>anxiam usque ad mortem</i> Fug 8 ... caro ... <i>anxia usque ad mortem</i> . Prax 27 Quid <i>anxia</i> est, (inquit) anima mea <i>usque ad mortem</i> . Carn 13	... περίλυπός ἐστιν ἡ ψυχὴ μου ἕως θανάτου. ...	—	... <i>tristis</i> est anima mea <i>usque ad mortem</i> ...	als b.	als b en g ₁ .

MATTH.	TERT	Gr	e	b	g ₁	q
26, 38	. . . anima . . . <i>tristis usque ad mortem.</i> Carn 13 . . . animam . . . <i>trepidantem usque ad mortem . . .</i> Res 18 Trepidat (caro) ad mortem Carn. 9					
26, 39	Postulavit . . . a patre, si fieri posset, transiret ab illo calix passionis. Fug 8 Verum <i>non quod</i> ego volo, <i>sed quod tu</i> Fug. 8	. . . πάτερ μου, εἰ δυνατόν ἐστίν, παρελάτω ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον τοῦτο·	Cy. pater, si fieri potest, transeat a me calix iste, verum tamen, <i>non quod</i> ego volo, <i>sed quod tu.</i>	. . . pater meus, si possibile est, transfer a me calicem istum, sed tamen <i>non sicut</i> ego volo, <i>sed sicut tu vis.</i>	. . . mi pater, si possibile est, transeat a me calix iste, verum tamen <i>non sicut</i> ego volo, <i>sed sicut tu.</i>	. . . pater meus . . . als g ₁ sed tamen . . .
26, 41	Vigilate et orate ne <i>incidatis</i> in temptationem. Bapt 30 Scimus . . . quod caro infirma sit, spiritus promptus est, caro vero infirma.	γρηγορεῖτε καὶ προσεύχεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμόν· τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής.	Cy. vigilate et orate, ne <i>veniat</i> in temptationem; spiritus quidem promptus est, caro autem in-	vigilate et orate ut non <i>veniat</i> in temptationem: spiritus quidem promptus, caro vero infirmis.	vigilate et orate ut non <i>intretis</i> in temptationem; spiritus quidem promptus*) est, caro autem infirma.	vigilate et orate ut non <i>intretis</i> in temptationem: spiritus quidem promptus*), caro autem infirma.

MATTH.	TERT	Gr	e	b	g ₁	q
	<p>Spiritus promptus, sed caro infirma. Pat 13 Carnem legimus infirmam . . . legimus tamen et spiritum firmum. Ux 1, 4 Professus . . . est . . . carnem infirmam . . . Praeponit: spiritus promptus. Fug 8</p> <p>Caro infirma(?) Sed praemisit et: spiritus promptus. Monog 14 Caro . . . infirma. Carn 9</p>					
26, 52	<p>(domino pronuntiante), gladio periturum qui gladio fuerit usus. Cor 11</p>	<p>... πάντες γὰρ οἱ λαβόντες μάχαιραν ἐν μαχαίρῃ ἀπολοῦνται.</p>	—	<p>. . . omnes enim qui accipiunt gladium, gladio peribunt.</p>	<p>. . . omnis enim qui gladio percutit, gladio peribit.</p>	<p>als b.</p>

6

MATTH.	TERT	Gr	e	b	g ₁	q
27, 9 en 10	⁹ et acceperunt triginta argentea pretium <i>adpreliati</i> (— vel honorati —) ¹⁰ et dederunt ea in agrum figuli. Marc 4, 40	⁹ . . . και ἔλαβον τὰ τριάκοντα ἀργύρια τὴν τιμὴν τοῦ τετιμημένου ὃν ἐτιμήσαντο ἀπὸ υἰῶν Ἰσραήλ ¹⁰ και ἔδωκαν αὐτὰ εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως . . .	—	⁹ . . . et acceperunt XXX argenteos, praetium <i>adpraetiali</i> quod adpraetiauerunt a filiis Istrahel. ¹⁰ Et dederunt eos in agrum figuli . . .	⁹ . . . Et acceperunt triginta argenteos, pretium quod adpretiauerunt filii Israhel. ¹⁰ Et dederunt eos in agrum figuli . . .	als b. . . . triginta Israel.
27, 25	Sanguis huius super nos et super filios nostros. Jud 8 Sanguis illius super capita nostra et filiorum nostrorum. Marc 2, 15	. . . τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς και ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν.	—	. . . sanguis eius super nos et super filios nostros.	als b.	als b en g ₁ .
27, 46	deus meus, <i>ad quid</i> me <i>dereliquisti</i> ? Prax 25 Exclamans quod se deus reliquisset. Prax 26 deus meus, deus meus, <i>ut quid</i> me <i>dereliquisti</i> ? Prax 30	. . . θεέ μου θεέ μου, ἵνα τί με ἔγκατέλιπες;	—	. . . deus meus, deus meus, <i>ut quid</i> me <i>dereliquisti</i> !	. . . deus deus meus, deus meus, <i>ut quid</i> me <i>dereliquisti</i> me!	. . . deus deus meus . . . als b.

MATTH.	TERT	Gr	e	b	g ₁	g
27, 51 52	... terra quoque tremuit et velum templi scissum est et monumenta dirupta sunt. Iud 13	⁵¹ καὶ ἰδοὺ τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐσχίσθη [ἀπ'] ἄνωθεν ἕως κάτω εἰς δύο, καὶ ἡ γῆ ἐσεισθη, καὶ αἱ πέτραι ἐσχίσθησαν, ⁵² καὶ τὰ μνημεῖα ἀνεώχθησαν . . .	—	⁵¹ et ecce velum templi scissum est in duas partes a summo usque deorsum et terra mota est et petrae fissae sunt ⁵² et monumenta aperta sunt . . .	als b. ... petrae scissae sunt. . . .	als b.
28, 12 en 13	... qui . . . redemerant . . . a militibus falsum testimonium cadaveris subrepti. Marc 3, 23 ... primores . . . subreptum a discipulis iactitaverunt. Apol 21, § 22 ... si post mortem de sepulcro a discipulis subreptus . . . Apol 23, § 12 ... hic est, quem clam discentes subripuerunt ... Spect 30	καὶ συναχθέντες, μετὰ τῶν πρεσβυτέρων συμβούλιον τε λαβόντες ἀργύρια ἰκανὰ ἔδωκαν τοῖς στρατιώταις, ¹³ λέγοντες· εἴπατε ὅτι οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ νυκτὸς ἐλθόντες ἔκλεψαν αὐτὸν . . .	et collecti (sc. sacerdotes) cum senioribus . . . pecuniam multam dederunt militibus ¹³ dicentes: dicite, quoniam discipuli eius nocte venerunt et furati sunt eum . . .	et congregati (sc. sacerdotes) cum senioribus . . . pecuniam copiosam dederunt militibus, ¹³ dicentes: dicite quia discipuli eius nocte venerunt et furati sunt eum . . .	als b. ... noctu pecuniam multam . . . als g ₁ .

ΜΑΤΘ.	TERT	Gr	e	b	g ₁	q
28, 18	<p>... qui ... <i>subreptum</i> eum asseveraverant. Marc 3, 23</p> <p>cui data est omnis potestas a patre in caelis et in terra. Prax 16</p> <p>... omnem accipit potestatem in caelis et in terris. Fug 2</p>	<p>... ἐδόθη μοι πᾶσα ἐξουσία ἐν οὐρανῶ καὶ ἐπὶ [τῆς] γῆς.</p>	<p>... data est mihi omnis potestas in caelo et in terra. Cy. id.</p>	als e.	als e en b.	als e, b en g ₁ .
28, 19	<p>ite, docete <i>nationes tinguentes</i> eas in nomen Patris et Filii et Spiritus Sancti. Bapt 13</p> <p>... in fine praecepit ut vaderent ad docendas et <i>tinguendas nationes</i>. Praescr 8</p> <p>... reliquos undecim digrediens ad patrem</p>	<p>πορευθέντες οὖν μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος.</p>	<p>ite ergo et docete omnes <i>gentes baptizantes</i>*) eas in nomine patris et filii et Spiritus Sancti. *) cf. v. Soden, pg. 421.</p>	<p>Euntes nunc docete omnes <i>gentes, baptizantes</i> eos in nomine patris et filii et Spiritus Sancti.</p>	<p>... ergo. als b. ... filii ...</p>	als g ₁ .

MATTH.	TERT	Gr	h	e	b	q
	<p>post resurrectionem iussit ire et docere <i>nationes intinguendas</i> in patrem et filium et Spiritum sanctum.</p> <p>Praescr 20 . . . et novissime mandans ut <i>tinguerent</i> in patrem et filium et spiritum sanctum. Prax. 26</p> <p>quam (sc. ablutionem delictorum) fides impetrat obsignata in Patre et Filio et Spiritu Sancto.</p> <p>Bapt 6</p>					
MARC. 1, 22	<p><i>obstupescabant</i> in doctrina eius; erat enim docens tamquam <i>virtutem</i> habens</p> <p>Marc 4, 13 cf. Luc. 4, 32 en Matth. 7, 29</p>	<p>καὶ ἐξεπλήσσοντο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ· ἦν γὰρ διδάσκων αὐτοὺς ὡς ἐξουσίαν ἔχων . . .</p>	—	<p>et <i>admirabantur</i> super doctrinam eius; erat enim docens eos quasi <i>potestatem</i> habens . . .</p>	<p>et <i>stupebant</i> super doctrina eius; erat enim docens sicut <i>potestatem</i> habens . . .</p>	<p>doctrinam . . . als <i>b</i>.</p>

MARC.	TEXT	Gr	k	e	b	q
1, 24	Scimus qui sis, filius dei. Prax 26 cf. Luc. 4, 34	... οἶδα σε τίς εἶ, ὁ ἅγιος τοῦ θεοῦ.	—	... scio te qui sis, sanctus dei.	als e.	... scio te qui es, sanctus dei.
2, 7	Neque peccatum dimittit . . . nisi deus solus. Bapt. 10 . . . solum dominum meminimus delicta concedere . . . Pud 3 Quis autem potest donare delicta? (Hoc solius ipsius est). Quis enim dimittit delicta, ni solus deus? Pud 21	... τίς δύναται ἀφιέναι ἁμαρτίας εἰ μὴ εἰς ὁ θεός;	—	. . . quis potest dimittere peccata nisi solus deus?	als e.	. . . remittere . . . als e en b.
7, 15	Cur quae ore prolata communicant hominem, ea per aures et oculos admissa non videantur hominem com-	οὐδέν ἐστιν ἔξωθεν τοῦ ἀνθρώπου εισπορευόμενον εἰς αὐτόν ὃ δύναται κοινῶσαι αὐτόν· ἀλλὰ τὰ ἐκ τοῦ ἀνθρώπου ἔκπο-	—	—	Nihil est a foris hominis quod intrat in eum, quod possit illum coinquinare, sed quae de homine proficis-	Nihil est a foris hominis introiens in eum, quod possit eum coinquinare, sed quae de homine procedunt illa.

MARC.	TERT	Gr	h	e	b	q
7, 15	<p><i>municare</i>, cum spiritui appareant aures et oculi nec possit mundus praestari cuius apparitores <i>inquinantur</i>.</p> <p>Spect 17 . . . traditum est non vasculorum <i>inquinamentis</i>, sed eorum, quae ex ore promuntur, hominem <i>communicari</i>.</p> <p>Pat 8 non his <i>communicari</i>*) hominem quae in os inferantur, sed quae ex ore proferantur. Iei 2 *) B: <i>coinquari</i>. cf. Matth. 15, 11</p>	<p>ρευόμενά ἐστὶν τὰ κοινῶντα τὸν ἄνθρωπον.</p>				<p>cuntur, illa sunt quae <i>coinquant</i> hominem.</p> <p>sunt quae <i>coinquant</i> hominem.</p>
10, 52	<p>fides tua te <i>salvum fecit</i>.</p> <p>Bapt 12</p>	<p>. . . ἡ πίστις σου σέσωκέν σε . . .</p>	<p>. . . fides tua te <i>salvavit</i> . . .</p>	—	<p>. . . fides tua te <i>salvum fecit</i> . . .</p>	als <i>h</i> .

MARC.	TERT	Gr	h	e	b	g
14, 13	convenietis*) hominem aquam <i>baiulantem</i> , Paschae celebrandae locum de signo aquae ostendit. Bapt 19 *) Pamelius: inven.	... και ἀπαντήσει ὑμῖν ἄνθρωπος κεράμιον ὕδατος βαστάζων. et occurret vobis homo amphoram aquae*) <i>portans</i> . . . *) ms. quae.	—	—	als <i>h</i> amforam . . .
14, 21	. . . dominum tradi oportebat, sed vae traditori! Praescr 30	. . . οὐαὶ δὲ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι' οὗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται' vae autem illi per quem filius hominis traditur . . .	—	—	. . . vae autem homini illi per quem filius hominis tradetur . . .

IV - BESPREKING VAN HET MATERIAAL (MATTH. EN MARC.)

§ 1

MATTH.

- 1, 1 γενέσεως] VON SODEN, Das lat. N. T. in Afrika, pg. 367, stelt de vraag of het niet beter is de lezing van *k generalis*, als een verkeerd begrepen verkorting, in *generationis* te veranderen, zooals g_1 en q hebben.
- 1, 20 γάρ] TERT heeft alleen *nam*, de overige *enim*.
ἐν αὐτῇ γεννηθέν] TERT en *k* stemmen overeen: in ea (illa) natum est (fuerit). *b* en g_1 : *ex* ea nascetur, *q* in ea nascetur. TERT voegt Carn 20 uitdrukkelijk aan dit citaat toe: non dixit ex ea. CY : ex illa. VON SODEN, a.h.w. pag. 123 en 132 meent dat de Latijnsche gewoonte *in* heeft vervangen door *ex*: „ich möchte meinen, dass hier die lateinische Gewohnheit die Wörtliche Übersetzung verdrängt hat, an der ja anfänglich kein dogmatisches Interesse, mindestens kein allgemein empfundenes, hing; eine neue Variante zum griechischen N. T. zu notieren ist kein Anlass" (pg. 132). Uit het critisch apparaat van het N. T. van HERMANN VON SODEN, blijkt dat de oud-Syrische vertt. ook een lezing ἐξ in pl. v. ἐν veronderstellen.
- 1, 23 ἐν γαστρὶ ἔξει] TERT: *concipere in utero*, Carn 21, Iud 9, Res 20, Prax 27. Zoo ook *b* en q_1 .
- 3, 2 μετανοεῖτε] TERT staat alleen met *paenitentiam initote*. Marc 2, 24 geeft hij een verklaring van *paenitentia*: „In Graeco sono *paenitentiae* nomen. . . . *ex animi demutatione compositum est*”.
- 3, 3 φωνὴ βοᾶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ] TERT Marc 4, 33: „. . . . in Esaia Christus Ioannem praedicarat, vocem claustrantis in deserto parate viam domini”.

Wat betreft ἡ ἔρημος: Concordansonderzoek levert op dat TERT als vertaling heeft: *solitudo* ⁴/₁₀; *eremus* ³/₁₀; *desertum* ³/₁₀ ¹). Zie VON SODEN a.h.w. ²) pg. 141 en 325.

- 3, 6 ἐβαπτίζοντο] zie VON SODEN LNTA pg. 251 sq.
 τὰς ἁμαρτίας] De mss *k*, *e* en *h* vertalen ἁμαρτία regelmatig met peccatum en ἁμάρτημα met delictum. Ook CY streeft hiernaar: VON SODEN pg. 74. TERT kent dit onderscheid niet in zijn vertalingen. Vergelijk het citaat uit 1 Joh. 3, 6 sq, in Pud 19, waar hij uitsluitend *delictum* gebruikt. (Cf. citaten uit Marcus 2, 7). Cf. bespr. materiaal Joh. 4, 2.
- 3, 7 γεννήματα ἐχιδνῶν] TERT gebruikt *genimina* nog: Valent 3, An 23; 34; 39. Zie RÖNSCH, It. und Vulg. pg. 26.
- 3, 8 καρπὸν] TERT zoowel: *fructum* als *fructus*. Ook sommige Gr. mss hebben de plur..
- 3, 12 πτόνον] TERT: *phalam*. Praescr 3 hebben o.a. A B en Vat: *ventilabrum*, wat DE LABRIOLLE eveneens leest in zijn editie. Fug 1 heeft TERT echter ook *pala*. CY ep. 54, 3 en 55, 25: *pala*; 54, 3 *ventilabrum*. *k* kan wegens ontbreken van een blad niet aangevoerd worden.
pala wordt ook gevonden bij IRENAEUS, HIERON. en AUGUST.
- 4, 10 ὕπαγε, σατανᾶ] Uit de toevoeging: scandalum mihi es, blijkt dat TERT dezen tekst verwacht met Matth. 16, 23, hetgeen bewijst dat TERT hier uit het hoofd citeert.
- 5, 3—11 μακάριοι] TERT gebruikt als vertaling: *beati* en *felices*, al komt het eerste bij hem vaker voor. Volgens VON SODEN LNTA pg. 69 is *felix* „Afrikaansch” en *beatus* „Europeesch”. CY echter bezigt *beatus*, alleen in de Testimonia vinden we uitsluitend *felix*. OPTATUS VAN MIL. de schism. Donatist. III, 6 en IV, 2 : *felices*.
- 5, 3 πτωχοὶ τῷ πνεύματι] Het citaat Marc 4, 14 is ontleend aan Lucas en behoort hier dus niet thuis. Zie pg. 13, waar deze plaats uitvoerig besproken is.
 Ook de citaten Fug 12 en Idol 12 kunnen betrekking hebben op Luc. 6, 20, waar πνεύματι achterwege blijft. Mogelijk is echter ook dat TERT zich niet realiseert welk Evangelie hij citeert.

¹ Nagegaan zijn in BRUDER de N. T.-plaatsen waar ἡ ἔρημος voorkomt.

² Voortaan afgekort: LNTA.

- 5, 4 *πενθοῦντες*] TERT Pat 11 combinatie van Matth. 5, 4 en Luc. 6, 21, bewust of onbewust. RÖNSCH, Das N. T. TERT's pg 589, meent uit het feit dat in Pat 11 beati lugentes voorafgaat aan beati mites, te kunnen concludeeren dat zóó de volgorde was in TERT's bijbel. Omgekeerd bij g₁. Overigens is dit in dit verband van weinig belang, daar in vele Grieksche mss deze teksten verwisseld zijn.
- 5, 10 *ἔνεκεν δικαιοσύνης*] TERT: *ob (propter) iustitiam* en *causa nominis mei*. Is deze laatste vertaling misschien beïnvloed door het *ἔνεκεν ἑμοῦ* in vs 11? Zie RÖNSCH, Das N. T. TERT, pg. 589.
- 5, 11 *ἔνεκεν ἑμοῦ*] TERT en *q: propter me*. De anderen: *propter iustitiam*. De codex Bezae Cantabr. leest ook: *ἔνεκεν δικαιοσύνης*.
πάντων πονηρόν] Opmerking verdient het dat TERT dezelfde volgorde heeft als *k* en *b* nl.: *adversus (b: adversum) vos vóór omnia (omne) mala (nequam, malum)*, wat men ook vindt in Codex Bezae Cantabr. en de Syriaca Curet.
- 5, 14 *φῶς τοῦ κόσμου*] TERT heeft met *k: lumen*. De overigen: *lux*. Prax 13: *lumen mundi*; Cult 13: *lumen terrae*; Marc 4, 7 (Es. 9, 12), Iud 6: *fulgente lumine*. Doch Praescr 26: in *luce*; Prax 12: *vera lux*; id: *mundialis lux*; Prax 13: *filios lucis*; Apol 39: *lucem veritatis*.
CY heeft eveneens zoowel *lumen* als *lux*. *k* op alle plaatsen *lumen*, *e* daarentegen beide.
Concordansonderzoek bij TERT geeft als resultaat dat TERT in N. T.-citaten *lumen* 15 × gebruikt en *lux* 14 ×.
Volgens VON SODEN, LNTA, pg. 101 is *lumen* in Afrika de heerschende vertaling van *φῶς* in de Latijnsche bijbelvertalingen. Toch is hier voorzichtigheid geboden. Immers van de Afrikaansche bijbelvertalingen heeft *k* alleen uitsluitend *lumen*. Bij de andere getuigen (CY, *e* en *h*) vinden we daarnaast *lux*. M.i. is de kwestie niet opgelost door te zeggen: „Bei *e* ist *lux* in sterkem Eindringen”. (VON SODEN pg. 101). Zonder Europeeschen invloed bij *e* te ontkennen, meen ik dat het toch zeer de vraag is of hier langzamerhand *lumen* door *lux* vervangen werd. Al bestaat de mogelijkheid, het bewijs ontbreekt.

- 5, 16 οὕτως λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα καὶ δοξάσωσιν τὸν πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

TERT (niet bij het materiaal opgenomen): Luceant opera vestra. Cult 13, Idol 15.

RÖNSCH a.h.w. pg. 589 sq, meent, uit het feit dat TERT tweemaal deze woorden uitdrukkelijk als bijbelwoord citeert, te kunnen volhouden, dat hier sprake is van een wezenlijk tekstverschil, welk vermoeden hij bevestigd vindt bij SABATIER (Bibl. sacr. lat. vers. ant. III, pg. 23), die als lezing van den Coelestinus: luceant opera vestra, van HILARIUS (Ps 61): sic I. opera vestra, van AMBROSIUS: opera vestra luc., naast soortgelijke van AUGUSTINUS aanvoert. Uit het critisch apparaat bij HERM. VON SODEN blijkt dat IUSTINUS MARTYR, CLEMENS en ORIGENES eveneens τὰ καλὰ ἔργα in plaats van τὸ φῶς lezen.

- 5, 28 πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι [αὐτήν]] Uit het materiaal blijkt m.i. duidelijk dat TERT teruggaat op een Grieksch tekst die αὐτήν weglaat en dus afwijkt van den tekst die ten grondslag ligt aan *k*, *b* en *g*₁.
- 5, 37 ἔκ τοῦ πονηροῦ ἐστίν] Merkwaardig is dat TERT en *k* beiden hebben: *hoc a malo est*, terwijl *b*, *g*₁ en VULG alleen: *a malo est* hebben.
- 5, 39 ῥαπίζει: TERT *verberare* (2 ×). CY: *ut accepta alapa et alteram maxillam verberanti praebeas*.
- 6, 9—13 Opmerking verdient dat we bij TERT de derde bede van het Onze Vader vóór de tweede geplaatst vinden. Aan een vergissing is hier natuurlijk moeilijk te denken, daar dit zoo tweemaal voorkomt in Or. Bovendien is het gebed des Heeren hem zóó bekend geweest dat ook daarom vergissen uitgesloten moet worden geacht.
- 6, 13 Een duidelijk verschil is hier aanwezig tusschen TERT aan den eenen kant en CY en *k*, hetgeen blijkt uit TERT's toevoeging achter deze bede Or 8: *id est ne nos patiaris induc etc.*, welke woorden *k* en CY als formuleering der bede hebben.

RÖNSCH, Das N. T. TERT pg. 600 zegt hiervan, dat deze interpretatie in de latere Kerk een bestanddeel van de 6de

bede werd: „es wurde dem biblischen Texte, den es erläutern sollte, nach und nach gleichgestellt und als ein Bestandtheil desselben glorificirt“.

- 6, 33 *τὴν βασιλείαν καὶ τὴν δικαιοσύνην*] TERT Or 6: *regnum* alleen en Marc 3, 24: *regnum dei*. *k*: regnum et iustitiam dei. *b* en *g*₁ en VULG: regnum dei et iustitiam eius. *δικαιοσύνην* komt niet voor in de parallelplaats Luc. 12, 31. Het is derhalve mogelijk dat TERT deze plaats in zijn hoofd had bij het citeren.
- 7, 17 *καρπὸς-ποιεῖ*] TERT behalve het in het materiaal vermelde: fructus edat Carn 8, bovendien nog: fructus *facit* Adv. omn. Haeres. 6; fructus . . . edit Hermog 13; proferat fructus Marc 1, 2; fructus . . . producere Marc 2, 24; proferat . . . fructum Marc 4, 17; ferat fructus An 21; dabit . . . fructus An 21. Doch vergelijk hierbij de parallelplaats Luc. 6, 43, waaraan deze citaten, zoo die uit Marc, kunnen ontleend zijn.
- 9, 2 *ἀφιένται*] TERT met *k*: remittuntur. Zie VON SODEN LNTA pg. 77 sq. CY gebruikt dimittere en remittere. Matth. 9,5-6 gebruikt TERT: dimittere. cf Marc. 2, 7 waar TERT leest: dimittere ²/₄; concedere ¹/₄; donare ¹/₄.¹)
- 9, 4 *ἴνα τί*] TERT (³/₃): *quid*. CY eveneens quid. *k* staat alleen met: *quare*. De anderen lezen: *ut quid*.
πονηρά] Opmerkelijk is dat TERT (³/₃) *nequam* heeft met CY en *k* tegenover *mala* bij de overigen, zoo VULG.
- 9, 5 TERT leest achter dicere: paralytico, hetgeen de anderen missen. Met TERT hebben dit eveneens TATIANUS in zijn Diatessaron en Grieksche codices die behooren tot het door HERM. VON SODEN zoogenoemde I type.
- 9, 13 *θέλω καὶ οὐ*] TERT: mavult quam. *k*, *b* en *q*: volo et non, in aansluiting bij den Griekschen tekst. *g*₁: volo quam. Behalve het in het materiaal opgenomen citaat Paen 8, vinden we dezelfde vertaling nog Marc 2, 13. 17 en 4, 10. 17. 20.
- 10, 5. 6 *ἐθνῶν*] TERT, CY en *k*: nationum. De overigen met VULG: gentium. VON SODEN, LNTA pg. 238 A1: „Es lässt sich sehr wahrscheinlich machen, dasz in den afrikanischen Bibeln

¹ Concordansonderzoek geeft als resultaat dat TERT *ἀφιέναι* vertaald door: *dimittere* (16×); *remittere* (7×); *concedere* (2×); *indulgere* (2×); *donare* (1×). De plaatsen betreffen het geheele N. T.

ἔθνος zuerst mit *natio* übersetzt wurde: zwar erscheint in *k, e, h, Cy* bereits in steigendem Maße *gens* neben *natio*, aber noch Tertullian braucht *natio* auch an mehreren Stellen, wo es die genannten Zeugen vermissen lassen". Hij vindt bij TERT op 25 N. T.-plaatsen: *natio*, slechts op 3 plaatsen: *gens*. Toespelingen op den genoemden tekst vinden we bij TERT nog Fug 6: in viam nationum abierunt, en Praescr 8: in viam nationum ire.

10, 22 διὰ τὸ ὄνομά μου] VON SODEN pg. 72 maakt de opmerking dat *propter* de vertaling is voor *διὰ*, *causa* voor *ἐνεκεν*. *ὑπομείνας*] De meerderheid van TERT's citaten schijnt te spreken voor *sustinere*. Behalve de genoemde plaatsen vinden we nog: *sustinere* in finem Scorp 9; in f. *sustinere* Fug 7; *sustinuit* in finem Monog 15. *Cy*: naast *sustinuerit* ook *perseveraverit* en *toleraverit*. Zie VON SODEN pg. 64 en 76, die meent dat *sustinere* het oudste is voor *ὑπομένειν*.

10, 23 TERT: fugite de civitate in civitatem (5 ×); de oppido in oppidum (1 ×). Het is moeilijk uit te maken, of we hier te doen hebben met een eigen vrije vertaling van TERT, of dat deze teruggaat op een Grieksch origineel of bestaande Latijnsche vertaling.

Het eerste lijkt mij het meest waarschijnlijk, daar TERT's weergave van deze woorden noch door een Grieksche lezing, noch door een Latijnsche vertaling wordt gesteund.

10, 27 ἐν τῷ φωτί] Merkwaardig is dat TERT *in luce* heeft, terwijl de anderen allen en eveneens VULG *in lumine* lezen.

10, 33 ἀρνήσεται] Volgens RÖNSCH, Das N. T. Tert pg. 607, vertaalt TERT met *confusus fuerit* een Grieksch: *ἐπαισχυνθῆ*, wat we vinden Marc 8, 38 en Luc 9, 26.

RÖNSCH stelt de vraag: „ob er in seinem Matthäustexte *ἐπαισχυνθῆ* anstatt *ἀρνήσεται* und *ἐπαισχυνθήσομαι* anstatt *ἀρνήσομαι* gelesen hat oder ob anzunehmen ist, dass in den Parallelstellen bei Marcus oder Lucas sein N. T. einen von dem unsrigen abweichenden, mit den Citaten Fug c. 7. Idol c. 13. Scorp c. 9. Carn c. 5 übereinstimmenden Text enthielt".

In het critisch apparaat van VON SODEN SR. vinden we echter niets wat eenigen grond geeft voor zulk een veronderstelling.

Bovendien leest TERT Scorp 6: *negaverit* en *negabo*, wat ongetwijfeld de vertaling is van ἀρνήσεται en ἀρνήσομαι. Ten slotte vinden we nog Cor 11: . . . *negatarus* omnem negatorem et confessurus omnem confessorem < dei >. Prax 26: . . . confessurum confessores et *negaturum* negatores suos apud patrem. Mogelijk hebben we ook hier weer een geval van verwarring ontstaan door de parallelplaatsen.

10, 38 λαμβάνει τὸν σταυρόν] TERT: *tollas*, de andere: *accipere*. RÖNSCH, Das N. T. Tert pg. 594 zegt dat TERT hier Luc. 14, 27 in de gedachte had, doch voegt er aan toe dat het daar voorkomende βασιάζει = portat, niet geheel equivalent is met tollere. M.i. is hier eerder sprake van vermenigvuldigen met Matth. 16, 24: ἀράτω τὸν σταυρόν.

11, 11 Deze woorden zijn misschien beter een vertaling van Luc. 7, 28.

12, 18 ὃν εὐδόκησεν ἡ ψυχὴ μου] TERT: in quem bene sensi. Ook sommige Grieksche mss van het I-type hebben: εὐδόκησα. Met *sensi* staat TERT aan de zijde van *k*. De anderen *bene complacuit* (*g*₁, *q* en *ff*₂)¹ en *bene placuit* (*b*, VULG). OPTATUS van Milevum; hic est filius meus de quo bene sensi (De Schism. Donat. V, 7, Migne p. 1040). Matth. 17, 5 heeft TERT Prax 23: *in quo bene sensi*.

TERT met *k* *filius*, de andere *puer*, zoo ook VULG.

12, 37 TERT: *ex ore tuo iustificaberis* (bis). Volgens RÖNSCH, Das N. T. Tert pg. 609, vinden we deze woorden ook bij: AMBROS. libr. IV in Luc.: *ex ore enim tuo iustificaberis*; GELAS. Epist. 13: *ore tuo iustif., ex ore tuo condemnaberis*; Act. Purgat. Caecil. ap. Optat.: *ex ore tuo condemnaberis et ex ore tuo iustificaberis*. Aan de woorden Idol 20 laat TERT voorafgaan: *ecce homo et facta eius*, waarbij PAMELIUS (bij Oehler) opmerkt: „Scripturae hunc locum hactenus reperire non potui; quaerat diligens lector alicubi in editione LXX interpretum. Habet eundem B. Augustinus Medit. cap. 39, sed sine adscriptione loci”. Dat echter dit citaat uit dezelfde bron zou komen als de woorden: *ex tuo ore etc.*, zooals RÖNSCH

¹ Daar het opnemen van *ff*₂ en *n* in het mat. § 2, zooals aanv. het plan was, te veel ruimte nam, zijn ze daar weggelaten; ik heb ze echter hier ter vergel. aangevoerd.

- pg. 614 vermoedt, schijnt mij zeer de vraag. Marc 2, 25, waar TERT deze worden nogmaals aanhaalt, kondigt hij ze aan als: evangelica doctrina. Bestaat echter de mogelijkheid dat we hier te doen hebben met een vermenging van Matth. 12, 37 en Luc. 19, 22: *ἐκ τοῦ στόματός σου κρινῶ σε,?*
- 13, 10 *παραβολαῖς*] TERT met *b*, *g*₁, *q*, *ff*₂ en VULG: *parabolis*. Zoo ook Matth. 13, 13 en 24. *e* heeft op al deze plaatsen: *parabola*. VON SODEN, LNTA pg. 190, merkt op dat *παραβολή* in *k* doorgaans vertaald wordt door *similitudo* en in *e* door *parabola*, welk ms daarnaast op een enkele plaats *similitudo* biedt. Uit het feit dat TERT beide heeft, concludeert hij dat in zijn Latijnschen bijbel *similitudo* stond. Afgezien van de vraag of TERT een Latijnsche bijbelvertaling gebruikte, is deze bewering zeer voorbarig. Bij concordansonderzoek blijkt dat TERT in N. T.-citaten 19 × *parabola* en 2 × *similitudo* heeft. Mogelijk is dat er buiten tekstcitaten om nog enkele gevallen meer zijn.
- 13, 12 TERT: *quod videtur habere*. Luc. 8, 18: *ὃ δοκεῖ ἔχειν*. De hier opgenomen citaten zien dus wel op Luc. 8, 18
- 15, 26 *οὐκ ἔστιν καλὸν λαβεῖν*] TERT: *non est auferre*. Latinus: *non est bonum* auf. Doch dit is ongetwijfeld een verandering onder invloed van de gewone lezing in de bijbelms. *non est* berust waarschijnlijk op de Grieksche lezing *οὐκ ἔξεστι*, die we vinden in de codex Bezae Cantabr., of op *οὐκ ἔστιν* in een ms. van 't I-type en bij Eusebius. In *b*, *g*₁ en *ff*₂: *non licet*. Wat *non est* betreft cf. RÖNSCH, It. u. Vulg. pg. 363.
- 17, 5 Zie Matth. 12, 18. TERT met *e* tegenover de anderen. Het citaat in Prax 23 heeft KROYMANN uitgesloten „ut quae et verborum structuram turbent en omnino non legantur in Evangelio secundum Iohannem”. Inderdaad levert het voorafgaande filio contestatur (Oehler: contestaturus) moeilijkheden bij de interpretatie; evenwel zie ik in de tweede reden geen dringende noodzaak om de woorden te schrappen. Prax 24 lezen we ook: hic est filius meus. Bovendien schijnen de woorden: bene *sensi* er voor te pleiten, dat deze inderdaad van TERT zelf afkomstig zijn. Een afschrijver zou allicht *conplacui* gezet hebben.
- 18, 8 Cf Matth. 5, 30 waar *ἢ ὁ πούς σου* weggelaten wordt. Het

is moeilijk uit te maken welken tekst TERT in zijn gedachte had. Opmerking verdient dat volgens HERM. VON SODEN's critisch apparaat een lezing van het I-type evenals TERT weglaat: *καὶ βάλει ἀπό σου*. Bij TERT kan deze ommissie toevallig zijn.

- 18, 11 Dezen tekst, dien de beste Grieksche mss missen, vinden we wel bij TERT. Eveneens treffen we hem aan in sommige Grieksche mss en vertalingen o.a. SYR^{Cv} en VULG. In Luc. 19,10, waaraan dit citaat ook ontleend kan zijn, staat echter: *ζητήσαι καὶ νόον σώσαι..*
- 19, 8 *ἀπολῦσαι τὰς γυναῖκας ὑμῶν*] TERT: libellum repudii dare. Op alle plaatsen die hierop zinspelen, gebruikt TERT steeds *repudium*. Naar alle waarschijnlijkheid een eigen vertaling van TERT onder invloed van *βιβλλον ἀποστιασίου* in vs. 7.
- 19, 19 *τὸν πλησίον σου*] TERT *proximum tuum*. Zoo ook Iei 2 (Matth. 22, 39). Op beide plaatsen lezen allen hetzelfde als TERT. CY echter beide malen *prox. tibi*. VON SODEN, LNTA pg. 73: „Im Griechischen wird *ο πλησιον* mit dem Genetiv verbunden. Das ahmt die ältere afrikanische Übersetzung nach, indem sie zu *proximus* das Pronomen im Dativ der personalen Form anstatt adjektivisch setzt". Zoo vinden we dat bij *k*, *e* en CY. „Die adjektivische Form ist in *e* nur Mt 19, 19, 22, 39, bei Cyprian nur Ga 5, 14 eingedrungen". Marc. 5, 8 heeft TERT *pr. tibi* (zoo KROYMANN), PAMELIUS, echter leest *tuum*. Mogelijk is *pr. tibi* het juiste en is *pr. tuus* overal in de mss ingedrongen. Misschien echter gebruikte TERT beide naast elkaar.
- 22, 21 *ἀπόδοτε οὓν*] *οὓν* laten TERT, *e* en *b* weg. Zoo ook codex Bezae Cantabr., TAT. *Diat.*, ORIG, CHRYSOST. Marcus 12, 17 wordt *οὓν* eveneens weggelaten.
- 22, 32 *ζώντων*] TERT met *e* en CY: *vivorum*. Cf ook toespeling Res 36 . . . resurrectionem mortuorum apud dominum *vivorum*. De anderen lezen met VULG *viventium*.
- 24, 24 *τέρατα*] *e* met de anderen: *prodigia*. Zoo ook VULG. CY: *portenta*. VON SODEN, LNTA pg. 150: „Für *τερατα* ist *portenta* zweifellos die in Afrika älter berechtigte Übersetzung. . . . *prodigia* so *e* Mt 24, 24, ist die Vokabel der europäischen Übersetzungen". Liber de rebapt. en *k* Marc

- 13, 22: *portenta*. TERT An 57: *signaque portentiosora*
 Marc 3, 3 en Praescr 44: *virtutes*.
- 24, 35 *παρελεύσεται*] Van alle drie typen KHI bestaan echter
 getuigen voor de lezing — *σονται*; van het I-type o.a. codex
 Bezae.
- 27, 9—10 Zie pg. 9, waar deze woorden besproken zijn.
- 28, 19 *πάντα τὰ ἔθνη*] TERT laat *omnes* weg ($\frac{3}{3}$). Evenzoo is dit
 het geval in de Sententiae LXXXVII episcoporum ($\frac{4}{4}$),
 (VON SODEN, LNTA pg. 244) en in het pseudocypr. liber de
 rebaptismate (VON SODEN, LNTA pg. 276).
 TERT $\frac{3}{3}$ *nationes*. (Zie boven, Matth. 10, 5—6). Anderen
gentes. Eveneens is zulks het geval Sent. LXXXVII episc. en
 lib. de rebapt.
βαπτίζοντες] TERT: *tinguere* (1 × *intinguere*, wat geen
 variant is), zoo ook lib. de rebapt. Sent. LXXXVII episc.
 $\frac{1}{4}$ *tinguere*, $\frac{3}{4}$ *baptizare*. CY: *ting.* en *baptiz.* Zie bespr.
 mat. Joh. 4, 2.

Marcus.

TERT citeert het evangelie naar Marcus zeer weinig. Daarom is hier volstaan met het afdrukken van de m.i. aan dit Evangelie ontleende teksten. Reeds enkele malen is er op gewezen, dat bij voorkomende parallelplaatsen in Matth. en Marc. dikwijls niet is uit te maken uit wien van de beide Evangelisten TERT zijn citaten put.

§ 2 - OVERZICHT

Ten einde een overzicht te krijgen over het geheele materiaal, laat ik hieronder een lijst volgen van de voornaamste woorden, waardoor de verschillen en overeenkomsten tusschen TERT en de hier opgenomen bijbel-mss., althans voorzoover dit *Matth.* betreft, duidelijker naar voren treden.

MATTH.	TERT	<i>h</i>	<i>b</i>	<i>g</i> ₁	<i>q</i>	
1,	1	geniturae	lib. generalis	—	generationis	generationis
	16	generavit	genuit	genuit	genuit	genuit
		ex qua nascitur	m. genuit	genuit	genuit	genuit
	20	in ea natum est	in illa natum fuerit	ex ea nascetur	ex ea nascetur	in ea nascetur
	23	concupere in utero (4×)	praegnans erit	in utero concipiet	in utero concipiet	in ut. habebit
	vocabitur } vocabitis }	vocabunt	vocabunt	vocabunt	vocabunt	
3,	2	Paenitentiam initote	paenitemini	paenitentiam agite	paen. agite	paen. agite
	3	in eremo } in deserto }	in eremo	in deserto	in deserto	in deserto
	6	tinguebantur delicta	baptizabantur peccata	baptizabantur peccata	baptizantur peccata	baptizabantur peccata
	7	genimina viperarum (3×)	progenies v.	progenies v.	progenies v.	progenies v.
	9	et ne dixeritis	et non putaveritis intra vos dicere	et nolite praeferre vos, dicentes	et nolite praeferre vos, dicentes	et nolite praeferre vos dicentes
		potest . . . deus suscitare	potens est deus excitare	potens est deus suscitare	potest deus suscitare	potens est deus suscitare
	10	ad radicem } caudicem }	ad radicem	ad radices	ad radices	ad radices
12	palam } purgare }	— ¹ — ²	ventilabrum permundabit	ventilabrum permundabit	ventilabrum permundabit	
4,	6	deice te hinc	mitte te deorsum	mitte te deorsum	mitte te deorsum	—
		super te	de te	de te	de te	—
		necubi	ne forte	ne forte	ne forte	—
10	recede	vade	vade retro	vade retro	—	
5, 3-1	beati (9×) } felices (4×) }	beati	beati	beati	beati	
	3	pauperes sp. egeni mendici	pauperes spiritu	pauperes spiritu	pauperes sp.	pauperes sp.
	4	lugentes	plangentes	qui lugent	qui lugent	qui lugunt
	5	mites	mites	mites	mansueti	mansueti

¹ Cy palam (2×). ² Cy purgare.

MATTH.	TERT	<i>h</i>	<i>b</i>	<i>g</i> ₁	<i>q</i>
5, 6	esurientes et sitientes ¹	sitientes et esurientes	qui esuriunt et sitiunt	qui esur. et sit.	qui esur. et sit
9	pacifici	pacifici	pacifici	pacifici	pacifici
10	persecutionem patiuntur (2×) persecut. passi fuerint ob iustitiam propter iustitiam causa nominis mei	persec. passisunt causa iustitiae	persec. patiuntur propter iustitiam	persec. patiuntur propter iustitiam	persec. patiuntur propter iustitiam
11	dedecoraverint maledixerint maledicent persecuti fuerint persequentur dixerint adversus vos	maledixerint persecuti vos fuerint dixerint adversus vos	maledicent persequentur dicent . . . adversus vos	maledicent persequentur dicent . . . adversus vos	exprobraverint persecuti fuerint dixerint adversus vos
12	plurima (2×)	multa	copiosa	copiosa	multa
14	lumen	lumen	lux	lux	lux
17	dissolvere adimplere (5×) implere (2×)	solvere implere	solvere adimplere	solvere adimplere	solvere adimplere
26	exsolvat	reddas	reddas	reddas	—
27	moechaberis	moechaberis	moechaberis	moechaberis	—
28	ad concupiscendam ad concupiscendum (3×) ad concupiscentiam (2×) stupravit adulteravit (4×) moechatus est	ad concupiscendum eam moechatus est	ad concupiscendum eam moechatus est	ad concupiscendam eam moechatus est	— — — —

¹ Gr. πεινῶντες καὶ διψῶντες.

MATTH.	TERT	<i>k</i>	<i>b</i>	<i>g</i> ₁	<i>q</i>
5, 32	qui dimiserit uxorem suam (3 ×)	quicumque dim. ux. s.	quicumque dim. ux. s.	quicumque dim. ux. s.	—
	praeterquam ex causa praeter causam (2 ×)	} praeter causam excepta causa	} excepta causa	} excepta causa	} —
	adulterii (2 ×) moechiae				
36	atrum	nigrum	nigrum	nigrum	—
37	quod amplius, hoc a. m.	quod autem amplius hoc a. m.	quod aut. abundantius hoc a. m.	quod autem amplius est a malo est	—
39	verberanti te	te expalmaverit ²	te percusserit	te percusserit	—
	genam maxillam (2 ×)	} maxillam	} maxillam	} maxillam	} —
	obverte offerre (2 ×)				
	alteram ³ (2 ×)	alteram	sinistram	sinistram	—
40	auferenti sustulerit	} auferre	} tollere	} tollere	} —
	pallium offerre concede				
		dimittite	dimittite	dimittite	—
42	omni petenti (te) (3 ×)	omni poscenti te ⁴	omni petenti te	omni petenti te	—
44	diligite persecutoribus (2 ×) qui . . . persequuntur	diligite	diligite	diligite	—
		} ⁵ qui . . . persequuntur	} persequentibus	} qui . . . persequuntur	} —
45	caelestis oriri facit (faciente)				
		qui in caelis oriri facit	qui in caelis est oriri iubet	qui in caelis est oriri iubet	—
48	bonos et malos eritis	malos et bonos eritis	malos et bonos estote	bonos et malos estote	—
	qui in caelis est qui est in caelis	} qui in caelis	} qui in caelis est	} qui in caelis est	} —

¹ TERT laatste versdeel wel evenals *g*₁. ² CY: verberanti. ³ CY: alteram.

⁴ CY: idem. ⁵ TERT stemt met geen der anderen in teksttype overeen. Zie tabel en bespreking materiaal.

MATTH.	TERT	k	b	g ₁	q
6, 2	debucinemus	bucinare ¹	tuba canere	tuba canere	—
9	pater qui in cael. es pater noster qui es in c.	} pater noster qui es in c.	pater noster qui es in c.	pater noster qui es in c.	pater noster qui in c. es
10	veniat in caelis et in t.		adveniat in caelo et in t.	veniat sicut in caelo et in terra	adveniat sicut in caelo et in t.
11	Panem — hodie	Panem — hodie	panem — hodie	panem — hodie	panem — hodie
13	ne nos indu- cas (2 ×) ne nos deducas ne nos induxe- ris	} ne passus fueris induci nos ³	ne nos inducas	ne inducas nos	ne inducas nos
	devehe erue a malo a maligno		libera a malo	libera a malo	libera a malo
24	deo (2 ×) ⁴	domino	domino	deo	deo
27	potest adicere staturam mensuram	potest adicere } aetatem	potest adicere staturam	cogitans pot. adic. staturam	cogitando pot. adic. staturam
33	adicientur	apponuntur ⁵	praestabuntur	praestabuntur	—
7, 2	iudicabitur de vobis	iudicamini ⁶	iudicabitur de vobis	iudicabitur de vobis	—
3 en 5	stipulam	stipulam	festucam	festucam	—
6	nolite dare proicere (1 ×) iactare (3 ×) ne conculcent	ne dederitis neque miseri- tis ⁷ ne forte incul- cent ⁸	nolite dare neque miseri- tis ne forte con- culcent	nolite dare neque miseri- tis ne forte con- culcent	— — — —
	conversi . . . evertant	conversi eli- dant ⁹	conversi dis- rumpant ¹⁰	conversi cor- rumpant	— —
7	accipietis (3 ×) quaerite et in- venietis pulsate et ape- rietur	dabitur vobis ¹¹ quaerite et in- venietis pulsate et ape- rietur	dabitur vobis quaerite et in- venietis pulsate et ape- rietur	dabitur vobis quaerite et in- venietis pulsate ape- rietur	— — — —

¹ Cy: id. ² Cy: adveniat. ³ Cy: id. ne patiaris. ⁴ Cy: deo. ⁵ Cy: apponuntur.
⁶ v. SODEN LNTA: iudicabimini. ⁷ Cy id. ⁸ Cy id. ⁹ Cy id.
¹⁰ VULG id. ¹¹ VULG id.

MATTH.	TERT	<i>h</i>	<i>b</i>	<i>g</i> ₁	<i>q</i>
7, 9	poscere ¹ tradit	petere ¹ porrigat	petere ¹ porrigit	petere ¹ porriget	petere ¹ porriget
12	quomodo vultis	omnia ergo quaecumque voveritis ²	omnia ergo quaecumque vultis	omnia ergo quaecumque vultis	omnia ergo quaec. vultis
17	edat (— it) proferat (2 ×) producere ferat dabit	fructus facit ³	fruct. facit	fruct. facit	fruct. facit
8, 12	fletus frendor (2 ×)	ploratio ⁴ stridor ⁵	fletus stridor	fletus oculorum stridor	fletus stridor
9, 2	remittuntur	remittuntur	remissa sunt	remissa sunt	remissa sunt
4	quid cogitatis (3 ×)	quare cogita- tis ⁶	quid cogitatis	ut quid cogi- tatis	ut quid cogi- tatis
	nequam (3 ×)	nequam ⁷	mala	mala	mala
5	dimittuntur	remittuntur	dimissa sunt	remissa sunt	remittuntur
6	ut sciatis dimittendorum peccatorum potestatem	ut videatis pot. dimittere pecc.	ut sciatis pot. dimittere pecc.	ut sciatis pot. dimitten- di pecc. ⁸	ut sciatis pot. remittendi pecc.
13	ma vult quam	volo et non ⁹	volo et non	volo quam	volo et non
16	adsui (2 ×) novam plagu- lam	inicit commissuram panni rudis	committit ?	inmittit commissuram p. r.	committit commissuram p. r.
10, 5	nationum ne ieritis ne introieritis	nationum ¹⁰ ne ieritis ¹⁰ ne introieritis ¹⁰	gentium ¹¹ ne abieritis ¹¹ ne intraveritis ¹¹	gentium ne abieritis ne intraveritis	gentium ne abieritis ne intraveritis
6	ite potius oves perditas	ite magis oves perditas	potius ite oves quae perierunt	potius ite oves quae perierunt	potius ite oves perditas
17	cavete ab in consessus in concilia flagellabunt	cavete ab ¹² in consilia flagellabunt	ad tendite vobis ab in conciliis ¹² flagellabunt	Ad tendite vo- bis ab in conciliis flagellabunt	Ad tendite au- tem vobis ab in conciliis flagellabunt
18	ad praesides et ad reges ¹³	ante reges et magistratus	apud reges et praesides	ante reges et praesides	apud reges et praesides

¹ Inf. vorm h.l. genomen. ² CY id. ³ CY en VULG id.⁴ CY id. ⁵ CY id. ⁶ CY quid; VULG ut quid. ⁷ CY id.; VULG mala. ⁸ VULG id.⁹ VULG id. ¹⁰ CY id. ¹¹ VULG id. ¹² VULG id. ¹³ VULG id.

MATTH.	TERT	<i>k</i>	<i>b</i>	<i>g</i> ₁	<i>q</i>
10, 18	perducemini ¹ mei causa	stabit mea causa	stabit propter me	stabit propter nomen meum	stabit propter me
21	nationibus insurgent filii in (2 ×) mortificabunt eos mori eos faciant	nationibus insurgent filii super	gentibus insurgent filii in	gentibus insurgent filii in	gentibus insurgent filii in
		negabunt eos	morte eos ad- ficient	morte eos ad- ficient	morte eos ad- ficient
22	eritis odio propter no- men meum nominis causa sustinuerit (4 ×) persevera- verit salvus erit (sit) salvabitur salvus fiet	eritis odibiles	eritis odio	eritis odio	eritis odio
		propter nomen meum	propter nomen meum	propter nomen meum	propter nomen meum
		sustinuerit	perseverave- rit	perseveraverit	perseveraverit
		salvabitur	salvus erit	salvus erit	salvus erit
24	consummabitis	consummabitis	consummabitis	consummabitis	consummabitis
26	occultum (2 ×) revelabitur	tectum retegetur	opertum ² revelabitur ²	opertum revelabitur	opertum revelabitur
27	luce	lumine	lumine	lumine	lumine
28	nolite timere nihil valeant facere interficere non valeant nihil faciunt nihil nocere possint perdere occidere et perdere occidat	ne timueritis	nolite timere	nolite timere	nolite timere
		non possunt occidere ³	non possunt occidere	non possunt occidere	non possunt occidere
		occidere ³	perdere	perdere	perdere
29	sine patris cuius dei	vo- lun- tate	sine patre vestro ⁴	sine voluntate patris	sine vol. patr.
31	metuere antistare (4 ×)	metuere pluris estis	timere ² meliores estis ²	timere meliores estis	timere meliores estis

¹ VULG ducemini.² VULG id.³ Cy id.⁴ Cy id. doch ook sine patris vol.

MATH.	TERT	<i>k</i>	<i>b</i>	<i>g</i> ₁	<i>q</i>
10, 32	confessus fuerit in me (3 ×) confitebor in illo (3 ×)	confessus fuerit in me confitebor in ipso	confitebitur confitebor ... eum	confessus me fuerit confitebor ... eum	confitetur me confitebor ... illum
33	mei confusus fuerit (2 ×) confusus super me fuerit me confusus fuerit me negaverit confundar eius (2 ×) confundar su- per illo confundar eum negabo illum	me negaverit ²	negaverit me ¹	negaverit me	negaverit me
		negabo eum	negabo ... eum	negabo ... eum	negabo ... illum
34	ne putaveritis machaeram (2 ×)	ne putaveritis gladium ¹	nolite arbitrari gladium	nolite putare gladium	nolite arbitrari gladium
35	dividere hominem nurum	dividere hominem ¹ sponsam	separare ¹ filium nurum ¹	separare filium nurum	separare filium nurum
39	mei causa	propter me	propter me	propter me	propter me
11, 8	teneris vestiuntur	mollia portant	mollibus vestiuntur	mollia vestiuntur	mollibus vestiuntur
11	feminarum	mulierum	mulierum	mulierum	mulierum
14	audire	percipere ³	scire	scire	scire
19	(homo) vorator (3 ×)	homo vorax	h. vorax	h. vorax ⁴	h. vorax
22	potator tolerabilis	vinarius tolerabilis	potator tolerabilis	potator vini ⁴ remissius ⁴	potator remissius
2, 18	filius sensi nationibus	filius sensit gentibus	puer ⁴ placuit ⁴ gentibus	puer conplacuit gentibus	puer placuit gentibus
20	comminuet (-it) fregit	confringet	confringet	confringet	confringet

VULG id. ² CY id.³ VULG: recipere.⁴ VULG id.

MATTH.	TERT	<i>k</i>	<i>b</i>	<i>g</i> ₁	<i>q</i>	
12, 20	extinguere (2×) restinxit	} collocabit	extinguet	extinguet	extinguet	
24	expellit		excludit	eicit ¹	eicit	eicit
37	ex ore tuo (2×)		de sermonibus tuis	verbis suis	ex verbis suis	verbis suis
13, 10	parabolis	similitudinibus ²	parabolis	parabolis	parabolis	
13	parabolis	similitudinibus ²	parabolis	parabolis	parabolis	
54	doctrina-signa	sapientiam-virtutes	sapientia-virt.	sap.-virt.	sap.-virt.	
15, 8	populus	—	plebs	populus	plebs	
	diligit (3×)	—	diligit	honorat	honorat	
	absistit a (3×)	—	est a	est a	est a	
9	doctrinas <i>praecepta</i> ³	—	doctr. et <i>mandata</i>	doctr. et <i>mandata</i>	doctr. <i>mandata</i>	
13	plantam	—	—	plantatio ¹	plantatio	
	eradicat	—	—	eradicabitur ¹	eradicabitur	
14	foveam (2×)	—	—	foveam	foveam	
24	ad oves perditas (2×)	ad oves quae perierunt ⁴	ad o. quae perierunt	ad o. quae perierunt	ad o. perditas	
26	non est auferre (2×) dare	non est bonum ¹ accipere ⁵ mittere ¹	non licet accipere dare	non licet accipere mittere	non est bonum accipere mittere	

MATTH.	TERT	<i>e</i>	<i>b</i>	<i>g</i> ₁	<i>q</i>	
16, 19	regni caelestis regni caelorum	} regni caelorum ¹	regni caelorum	regni caelorum	regni caelorum	
	alligare (3×)		ligare ¹	ligare	ligare	ligare
	solvere (3×)		solvere ¹	solvere	solvere	solvere
17, 3	visum colloquentem	visus colloquentes	apparuit ⁶ loquentes ⁶	apparuit loquentes	apparuerunt conloquentes	
5	bene sensi	bene sensi	bene complacuit	complacui ⁷	bene complacui	
12	cognoverunt	agnoverunt	cognoverunt ⁶	cognoverunt	cognoverunt	
18, 8	scandalizat amputa	scandalizat amputa	scandalizat abscide ⁶	scandalizat abscide	scandalizat excide	

¹ VULG id. ² *e* parabolis. ³ *e* id. post *doctr. .et.* ⁴ *e* id. ⁵ VULG sumere. ⁶ VULG id.

⁷ VULG bene complacui.

MATTH.	TERT	<i>e</i>	<i>b</i>	<i>g</i> ₁	<i>g</i>
8, 11	salvum facere (2 ×)	om.	salvare ¹	salvare	salvare
9, 3	accesserunt temptantes	accesserunt temptantes	accesserunt temptantes	accesserunt temptantes	accesserunt temptantes
4	marem feminam fecerat	masculum feminam constituit	masculum feminam fecit	masculum feminam fecit	masculum feminam fecit
6	iunxit coniunxit(2 ×) disiunget separabit (2 ×)	coniunxit separet	coniunxit separet	coniunxit separet	coniunxit separet
8	propter praecepit libellum repudii dare a primordio (2 ×) ab initio (4 ×)	propter permisit remittere uxores ab initio	ad permisit dimittere uxores ab initio	ad permisit dimittere uxores ab initio	propter permisit dimittere uxores ab initio
12	castraverunt regna (4 ×) regnum (4 ×)	castraverunt ¹ regna	castraverunt regnum ¹	castraverunt regnum	eunuchos fece- runt regnum
21, 16	parvulorum lactantium	infantium lactantium	infantium lactantium	infantium lactantium	infantium lactantium
22, 32 39	vivorum proximum tibi	vivorum ² proximum tibi	viventium ¹ proximum tuum	viventium proximum tuum	viventium proximum tuum
40	praeceptis tota	praeceptis ² tota ²	mandatis ¹ universa	mandatis tota	mandatis universa
23, 27	sepulcris	monumentis	—	sepulcris	—
24, 19	nutricantibus (1 ×) lactantibus (2 ×)	nutricantibus	ubera dantibus	nutrientibus	nutrientibus
35	praeteribunt	transiet	transibunt	transibunt	transibunt

MATTH.	TERT	<i>Cy</i>	<i>b</i>	<i>g₁</i>	<i>q</i>
26, 38	anxia (3×) trepidat (2×) tristis (1×)	—	tristis ¹	tristis	tristis
39	non quod — sed quod tu				
41	incidatis	veniatis	veniatis	intretis ¹	intretis
		<i>e</i>			
28, 13	subriperunt (5×)	furati sunt ¹	furati sunt	furati sunt	furati sunt
19	nationes (3×) tinguere (3×) intinguere (1×)	gentes baptizare	gentes baptizare	gentes baptizare	gentes baptizare

¹ VULG id.

De voorafgaande woordkolommen leeren ons het volgende:
Matth. 1—5. Totaal aantal onderling vergeleken woorden: 60.

- A.
1. Aantal plaatsen waarin TERT en k *alleen* overeenstemmen, waar de anderen allen afwijken en waar TERT geen synoniem heeft: 6.
 2. Aantal plaatsen waarin TERT en b *alleen* overeenstemmen, waar de anderen allen afwijken en waar TERT geen synoniem heeft: 0.
 3. Aantal plaatsen waarin TERT en g_1 *alleen* overeenstemmen, waar de anderen allen afwijken en waar TERT geen synoniem heeft: 2.
 4. Aantal plaatsen waarin TERT en q *alleen* overeenstemmen, waar de anderen allen afwijken en waar TERT geen synoniem heeft: 0.

- B.
1. Aantal plaatsen waar TERT overeenstemt met k , waar TERT ook nog andere woorden heeft en tevens gelijk is aan een ander. (Totaal aantal; dus ook A_1 meegerekend): 18 (tevens met b 1 \times ; met g_1 1 \times ; met q 2 \times).
 2. Aantal plaatsen waar TERT overeenstemt met b , waar TERT ook nog andere woorden heeft en tevens gelijk is aan een ander. (Totaal aantal; dus ook A_2 meegerekend): 12 (tevens met k 1 \times ; met g_1 12 \times ; met q 5 \times).
 3. Aantal plaatsen waar TERT overeenstemt met g_1 , waar TERT ook nog andere woorden heeft en tevens gelijk is aan een ander. (Totaal aantal; dus ook A_3 meegerekend): 15 (tevens met k 1 \times ; met b 12 \times ; met q 5 \times).
 4. Aantal plaatsen waar TERT overeenstemt met q , waar TERT ook nog andere woorden heeft en tevens gelijk is aan een ander. (Totaal aantal; dus ook A_4 meegerekend): 7 (tevens met k 2 \times ; met b 5 \times ; met g_1 5 \times).
- Opmerking verdient één geval waar k en q alleen staan.

- C.
1. Aantal plaatsen waar TERT geheel alleen staat: 28.
 2. Aantal plaatsen waar TERT alleen staat, doch synoniemen heeft die bij de anderen voorkomen: 9.
 3. Aantal plaatsen waar TERT met *alle* anderen overeenstemt: 6.

- Conclusie:* 1°. TERT heeft vrij woordgebruik en is onafhankelijk van de hier genoemde mss. (waardoor dan ook).
- 2°. De overeenstemming met k treedt sterker op den voorgrond dan die met anderen.
- 3°. Bijzondere overeenstemming met b is niet aanwezig. (E. JACQUIER, Le N. T. dans l'Egl. chrét. II pg. 150, merkt op dat de citaten van TERT deels overeenstemmen met k , deels met a en b).

Matth. 6—10. Totaal aantal, onderling vergeleken woorden: 75.

A.

1. Aantal plaatsen waarin TERT en k *alleen* overeenstemmen, waar de anderen allen afwijken en waar Tert geen synoniemen heeft: 15.
2. id. TERT en b : 1.
3. id. TERT en g_1 : 0.
4. id. TERT en q : 0.

B.

1. Aantal plaatsen waar TERT overeenstemt met k , waar TERT ook nog andere woorden heeft en tevens gelijk is aan een ander. (Totaal aantal, dus ook A_1): 22. (tevens met b 2 \times ; met g_1 2 \times ; met q 1 \times).
2. id. TERT en b : 18 (tevens met k 2 \times ; met g_1 15 \times ; met q 13 \times).
3. id. TERT en g_1 : 18 (tevens met k 2 \times ; met b 17 \times ; met q 15 \times).
4. id. TERT en q : 17 (tevens met k 1 \times ; met b 15 \times ; met g_1 14 \times).

C.

1. Aantal plaatsen waar TERT geheel alleen staat: 28.
2. Aantal plaatsen waar TERT alleen staat, doch synoniemen heeft die bij de anderen voorkomen: 9.
3. Aantal plaatsen waar TERT met alle anderen overeenstemt: 8.

Conclusie: Hetgeen opgemerkt is bij het onderzoek van Matth. 1—5, geldt ook hier.

Matth 11—15. Totaal aantal, onderling vergeleken woorden: 28.

A.

1. Aantal plaatsen waarin TERT en *k alleen* overeenkomst hebben, waar de anderen allen afwijken en TERT geen synoniemen heeft: 2.
2. id. TERT en *b*: 2.
3. id. TERT en g_1 : 0.
4. id. TERT en *q*: 1.

B.

1. Aantal plaatsen waar TERT overeenstemt met *k*, waar TERT ook nog andere woorden heeft en tevens gelijk is aan een ander (Totaal aantal, dus ook A_1 meegerekend): 3. (tevens met *b* 1 ×).
2. id. TERT en *b*: 8. (tevens met *k* 1 ×; met g_1 4 ×; met *q* 5 ×).
3. id. TERT en g_1 : 6. (tevens met *b* 4 ×; met *q* 6 ×).
4. id. TERT en *q*: 8. (tevens met *b* 5 ×; met g_1 6 ×).

C.

1. Aantal plaatsen waar TERT geheel alleen staat: 15.
2. Aantal plaatsen waar TERT alleen staat, doch synoniemen heeft die bij de anderen voorkomen: 1.
3. Aantal plaatsen waar TERT met alle anderen overeenstemt: 0.

Conclusie: 1°. Ook hier vallen het vrije woordgebruik van TERT en zijn onafhankelijkheid t.o.v. de vergeleken mss. terstond in het oog.

2°. Opmerkelijk is dat de overeenstemming met *k* bij dit gedeelte zeer gering is.

3°. Speciale overeenstemming met *b* is ook hier echter niet aanwezig.

Matth. 16—24. Totaal aantal, onderling vergeleken woorden: 32.

A.

1. Aantal plaatsen waarin TERT en *e alleen* overeenstemmen, waar de anderen allen afwijken en TERT geen synoniemen heeft: 6.
2. id. TERT en *b*: 0.
3. id. TERT en g_1 : 0.
4. id. TERT en *q*: 0.

B.

1. Aantal plaatsen waar TERT overeenstemt met *e*, waar TERT ook nog andere woorden heeft en tevens gelijk is aan een ander. (Totaal aantal, dus ook A_1 meegerekend): 12 (tevens met *b* 1 ×; met g_1 2 ×; met *q* 2 ×).
2. id. TERT en *b*: 4. (tevens met *e* 2 ×; met g_1 4 ×; met *q* 2 ×).
3. id. TERT en g_1 : 6. (tevens met *e* 2 ×; met *b* 4 ×; met *q* 3 ×).
4. id. TERT en *q*: 5. (tevens met *e* 2 ×; met *b* 3 ×; met g_1 3 ×).

C.

1. Aantal plaatsen waar TERT geheel alleen staat 8.
2. Aantal plaatsen waar Tert alleen staat, doch synoniemen heeft die bij de anderen voorkomen: 4.
3. Aantal plaatsen waar TERT met alle anderen overeenstemt: 9.

Conclusie: 1°. TERT's vrijheid blijkt ook hier.

2°. Overeenstemming in woordgebruik met *e* treedt duidelijk naar voren.

3°. Evenmin vinden we hier bijzondere overeenstemming met *b*.

Bij de plaatsen waar TERT afwijkt van alle overige vergeleken vertalingen, dus groep C^{1, 2} willen we nog even nader stilstaan, daar we de vraag dienen te beantwoorden: *van welk karakter* zijn die afwijkingen. Derhalve volgen hieronder van groep C^{1, 2}, in totaal 102 plaatsen, die woorden, waarop we in den Griekschē tekst varianten van eenige beteekenis vinden.

Matth. 1, 16 *ex qua nascitur* (ἐξ ἧς ἐγεννήθη)]¹) zoo leest TISCHENDORF N. T. ed. VIII^a maior. HERM. VON SODEN heeft echter de lezing ἐγέννησεν, waarop *k*, *b*, g_1 en *q* berusten. Dezelfde lezing als TERT hebben ook VULG (de qua natus est) en Syr^{pesch}. TERT biedt geen nauwkeurig citaat, daar hij: Ἰησ. ὁ λεγ. achterwege laat. *Nascitur* in plaats van *natus est* is waarschijnlijk een vrije vertaling. Aangezien zeer vele Griekschē mss. dezelfde lezing hebben als TERT, zegt ons deze plaats weinig.

¹ De bijgevoegde Griekschē woorden bieden natuurlijk, als bij het materiaal, den tekst van NESTLE.

- 1, 23 *vocabitur* (καλέσουσιν)] Wel lezen Syr^{cu} en IRENAEUS lat. hetzelfde, (Zie HERM. VON SODEN N. T.) doch we hebben geen voldoende grond om aan te nemen dat het door TERT gebezigde woord niet te wijten is aan de vrijheid van het citaat.
- 3, 9 *et ne dixeritis* (μὴ δόξητε λέγειν)] Hier mogen we misschien aannemen dat TERT overeenstemt met Syr^{sin cu}: λέγετε in pl. van δόξητε λέγειν. (VON SODEN N. T. t. p.).
- 4, 6 *deice te hinc* (βάλε σεαντὸν κάτω)] ἐντεῦθεν voor κάτω vinden we o.a. in C, EUSEBIUS, TATIANUS (bij Ephraem), Syr^{sin}. De laatste twee hebben echter ook de toevoeging τοῦ διαφυλάξαι σε na περὶ σοῦ uit Luc. 4, 10. Syr^{sin} mist κάτω.
- 5, 28 *ad concupiscendam*
ad concupiscendum (3 ×) }
ad concupiscentiam (2 ×) } (πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι)]. Vele Griekse mss. voegen er aan toe αὐτήν. Cod. Sinaïticus laat het weg, evenals TERT.
- 7, 7 *accipietis* (δοθήσεται ὑμῖν)] Syr^{cu}: λήψεσθε.
- 9, 16 *adsui* (2 ×) (ἐπιβάλλει)] VON SODEN (N. T.) noteert een lezing (I^a) ῥάπτει na ἀγράφου. Daar we bij TERT met toespelingen te doen hebben, is het moeilijk uit te maken, welke lezing aan zijn vertaling ten grondslag ligt, vooral daar we in een toespeling op Luc. 5, 36, Marc 4, 11 vinden: novum additamentum nemo *inicit* (k id.) veteri testamento Aangezien men zou kunnen opmerken dat hij dit woord (*inicit*) in zijn Latijnsche vertaling van MARCION's Evangelie las, zij er op gewezen dat hij op dezelfde plaats ook *adsuere* gebruikt. Dus is het zeer wel mogelijk dat TERT met *adsuere* geen variant geeft, doch een vrije vertaling van ἐπιβάλλει.
- 9, 16 *novam plagulam* (2 ×) (ἐπίβλημα ῥάκου ἀγράφου)] TERT geeft ongetwijfeld een vertaling van de lezing: ἐπίβλημα νέον bij TATIANUS, Syr^{cu}, sahidische vert.
- 10, 26 *occultum* (2 ×) (κεκαλυμμένον)] TERT berust zeker op een lezing κεκρύμμενον door VON SODEN vermeld en behoorend tot het I-type.
- 10, 28 *occidere et perdere*, naast: *perdere* en: *occidere* (ἀπολέσαι)] VON SODEN noteert een lezing van het I-type: ἀποκτεῖναι

- καὶ ἀπολέσαι*. Of we bij TERT echter met een variant te doen hebben, is zeer de vraag.
- 15, 8 *absistit a* (3 ×) (*ἀπέχει ἀπ'*)] Op de lezing *ἔστιν ἀπ'* berusten *b*, *g*₁, *q*, *ff*₂ en VULG. EUSEBIUS heeft: *ἀφέστηκεν*.
- 15, 26 *non est* (*οὐκ ἔστιν καλόν*)] *οὐκ ἔστιν* vinden we bij EUSEBIUS en in een ms. van het I-type. Codex Bezae en Origenes: *οὐκ ἔξεστιν*. Misschien biedt TERT een vertaling van: *οὐκ ἔστιν*.
- 19, 6 *iunxit*, naast *coniunxit* (2 ×) (*συνέζευξεν*)] De veronderstelling dat TERT overeenstemt met de Grieksche variant *ἔζευξεν*, is uit den aard der zaak aanvechtbaar.
- 27, 46 *ad quid*, naast *ut quid* (*ἵνα τί*)] TERT's vertaling *ad quid* kan beïnvloed zijn door Marc. 15, 34, waar we *εἰς τί* vinden. Er bestaat dus geen reden om aan te nemen dat zijn vertaling berust op de variant *εἰς τί*.

Van de bovenstaande 14 plaatsen zijn er slechts 6, waarvan men met eenigen grond van waarschijnlijkheid kan zeggen dat ze op varianten berusten, n.l.: Matth. 3, 9, waar TERT overeenstemt met *Syr^{sin} cur*; Matth. 4, 6, overeenstemming met *codex C* (*Syr^{sin}?*); Matth. 7, 7, overeenstemming met *Syr^{cu}*; Matth. 9, 16, overeenstemming met *Syr^{cu}*, *Tat*, *sah. vert.*; Matth. 10, 26, overeenstemming met *I-type*; Matth. 15, 26, overeenstemming met *I-type*, EUSEBIUS.

Om op grond van deze resultaten iets te concluderen met betrekking tot den aan TERT's vertalingen ten grondslag liggenden tekstvorm, gaat in de eerste plaats buiten het bestek van dit onderzoek en de competentie van den onderzoeker, maar stuit ook af op het geringe houvast dat ons het verzamelde materiaal daarvoor biedt.

Wij kunnen dus constateeren dat in de overige gevallen waar TERT met zijn vertaling alleen staat, de afwijkingen hun oorzaak vinden in de vertaling als zoodanig. Beschouwen we deze nader, dan zien we, dat, wanneer we afzien van de 14 bovengenoemde gevallen, waar varianten in het spel kunnen zijn en buitensluiten die plaatsen waar de afwijking haar oorzaak kan vinden in vrij citeeren en onnauwkeurigheid, TERT in 50 gevallen op zich zelf staande vertalingen biedt, die we moeten verklaren doordat hij *zelfstandig* den Griekschen tekst vertaalt.

Het zijn de volgende plaatsen (Zie de overzichtstabellen pg. 99—108): 1, 1; 1, 16 (generavit); 3, 2; 3, 10 (ad caudicem); 3, 12 (palam); 3, 12 (purgare); 4, 6 (deice); 4, 6 (super te); 4, 6 (necubi); 4, 10; 5, 4; 5, 6; 5, 11 (dedecoraverint); 5, 12 (plurima 2 ×); 5, 26; 5, 28 (ad concupiscentiam¹); 5, 28 (stupravit, adulteravit 4 ×); 5, 36; 5, 39 (verberanti; echter komt dit ook bij Cy voor); 5, 39 (obverte, offerre); 6, 13 (devehe, erue); 7, 6 (proicere, iactare); 7, 6 (evertant); 7, 9 (poscere?); 7, 9 (tradit?); 7, 12 (quomodo vultis? Misschien vrijheid); 7, 17; 8, 12; 9, 6; 9, 13; 10, 18 (perducemini?); 10, 18 (mei causa. cf 10, 39 waar we hetzelfde vinden); 10, 21 (mortific.; mori eos faciant²); 10, 22 (nom. causa); 10, 28 (valeant); 10, 31 (antistare 4 ×); 10, 34; 10, 39 (cf 10, 18); 11, 8; 11, 11; 11, 14; 11, 19; 12, 20 (comm.); 15, 13 (plantam); 15, 26 (auferre 2 ×); 16, 19 (alligare); 19, 4; 19, 8 (a primordio); 21, 16; 24, 35.

Hieraan kunnen nog toegevoegd enkele plaatsen uit Matth. 26—28 die niet in het tabellenoverzicht zijn opgenomen n.l.: 26, 38 (anxia 3 ×, trepidat 2 ×, naast het gewone tristis dat slechts 1 × voorkomt); 26, 41 (incidatis) en 28, 13 (subripuerunt 5 ×).

§ 3 - CONCLUSIES

Wat levert nu het onderzoek en de vergelijking met den tekst van de diverse oud-Latijnsche codices op? Vooraf dient met nadruk gezegd dat de conclusies die op grond van het voorafgaande getrokken worden uitsluitend gelden voor Mattheus. Deze verder uit te breiden en te betrekken op TERT's geheelen bijbel, is beslist onjuist. Dit is één van de bezwaren tegen alle vroeger onderzoek in deze materie dat men op grond van enkele bij TERT voorkomende passages, zooals deze eerder zijn vermeld, is gaan generaliseeren en heeft gezegd: zóó staat dus de kwestie met TERT's *bijbel*. Elk bijbelboek dient afzonderlijk onderzocht te worden³).

Wat nu de citaten die TERT aan Matth. ontleent, betreft: in de eerste plaats valt ons terstond op de *grootte vrijheid* die hij zich daarbij veroorlooft. *Woordelijke* citaten vinden we zelden, waar-

¹ G. R. HAUSCHILD, Die Grundsätze und Mittel der Wortbildung bei Tertullian 2ter Beitrag, 1881, merkt op dat concupiscentia „uns erst bei Tertullian entgegentritt“.

² H. RÖNSCH, Das N. T. Tert. pg. 607, teekent hierbij aan: „Die Verba auf *-ficare* sind bei Tertullian ziemlich zahlreich vertreten“.

³ cf. P. MONCEAUX, Hist. litt. de l'Afrique chrét. I, 1901, pg. 107.

schijnlijk omdat hij uit het hoofd citeert, en ten tweede wijl het hem om den *zin*, niet om den *woordelijken inhoud* te doen is. Vandaar ook zijn verschillende vertalingen voor eenzelfde woord.

Nu zal niemand ontkennen, dat de overeenstemmingen tusschen TERT en *k* en *e*, Afrikaansche Latijnsche bijbelmss., opvallend zijn, overeenstemmingen die, al zijn ze wel niet zoo groot in aantal, des te merkwaardiger zijn, in zooverre het betreft vertalingen die we in de andere oud-Latijnsche vertalingen en de VULG nooit of hoogst zelden aantreffen en die in zekere mate als typische kenmerken van de „Afra” gelden. Ik noem hier de belangrijkste, b.v.: *eremus* (Matth. 3, 3), *lumen* (5, 14), *stipula* (7, 3 en 5), *nequam* (9, 4), *natio* (passim), *sensi* (12, 18) in *k* en in *e*: *bene sensi* (17, 5), *amputa* (18, 8), *vivorum* (22, 32), *proximus tibi* (22, 39); bovendien het voorkomen van *tinguere*, *felices*, *egeni*.

De vraag is echter, welke gevolgtrekking we hieruit kunnen maken. Dat TERT een Latijnschen bijbel *gebruikt* heeft, waaruit hij zijn citaten putte en die verwant is met *k* (*e*) en CY, zeker niet. Dat TERT echter een Latijnsche bijbelvertaling *gekend* heeft, doen bovengenoemde overeenstemmingen vermoeden.

M.i. staat de zaak zoo, dat TERT voor persoonlijk gebruik een Grieksch exemplaar gebruikte, — verschillende uitlatingen wijzen op zijn bekendheid met den Griekschen tekst, — hoewel hij in zijn geschriften in den regel op zijn geheugen vertrouwt. Dit laatste wijst op zijn geweldige bijbelkennis en belesenheid in de H. S., al speelt zijn geheugen hem wel eens parten.

De veronderstelling is niet ongegrond dat in de Kerk in zijn dagen reeds een Latijnsche vertaling gebruikt werd, die een zekere autoriteit kreeg bij de geloovigen. Zoo zal ook TERT deze vertaling ongetwijfeld gekend hebben en de woorden daaruit werden langzamerhand voor hem, als voor iederen geloovige, bekende klanken. Vandaar het voorkomen van woorden bij TERT die we vinden bij *k*, *e* en CY.

Samenvattend kunnen we dus zeggen: TERT vertaalt nòch woord voor woord den Griekschen tekst, nòch volgt hij op den voet een Latijnsche vertaling, maar zijn Mattheus-citaten wijzen er op dat hij, hoewel beide kennend, zelfstandig en vrij naar den zin en de gedachte, uit het geheugen zijn teksten neerschrijft. Wanneer in onze dagen een theoloog, met een bijbelkennis als die van TERT

en evengoed op de hoogte met de Statenvertaling als met den grondtekst, zijn bijbel citeert, zal men ook niet vragen: hebben we hier te doen met een Nederlandsche bijbelvertaling òf met een directe vertaling uit den grondtekst? Invloeden van beide zullen aanwezig zijn. Evenzoo staat het met TERT's Matth.-citaten. Misschien heeft bij hem de grondtekst zelfs nog wel meer invloed gehad, daar de toenmalige vigeerende Latijnsche bijbelvertaling, jong al zij was, nog niet die beteekenis had als thans bij ons de Statenvertaling.

TERT derhalve aan te voeren als getuige voor een schriftelijke Latijnsche bijbelvertaling, voorzoover Matth. betreft, ook al heeft hij deze gekend, is onjuist.

We willen thans TERT's uit *Johannes* geputte citaten bezien, daar het gewenscht is, teneinde geen nevenkwestie in het geding te brengen, TERT's *Lucas*-citaten niet in het onderzoek te betrekken. En wel om de volgende reden. In zijn boek *Marcion*¹⁾ voert ADOLF VON HARNACK het bewijs, dat TERT MARCION's Apostolicum in Latijnsche vertaling voor zich heeft gehad, en dat hij in adv. Marcionem lib. V den tekst van zijn tegenstander citeert, niet zijn eigen Paulus-tekst²⁾. In adv. Marcionem lib. IV bestrijdt TERT MARCION's Evangelium, dat een corrupt *Lucas*-evangelie is. Volgens VON HARNACK biedt TERT ook hier den tekst van zijn tegenstander (pg. 160*). Hij acht het waarschijnlijk dat TERT ook dit werk van MARCION in Latijnsche vertaling gebruikte. KRÜGER³⁾ zegt onder verwijzing naar VON HARNACK: „Es kann als erwiesen gelten, dasz dem Tertullian bei Abfassung seiner Bücher adversus Marcionem der marzionitische Kanon in lateinischer Uebersetzung vorlag“.

Wanneer VON HARNACK gelijk heeft, is het derhalve noodzakelijk, alvorens men naar TERT's citaten uit *Lucas* een onderzoek instelt, de door hem aan MARCION's Evangelium ontleende citaten en die uit zijn eigen *Lucas*-tekst te scheiden, hetgeen een studie op zichzelf is. Dezen arbeid met de taak die wij ons gesteld hebben te vereenigen is, naar ik meen, niet gewenscht.

¹ A. VON HARNACK, *Marcion*. 1921, pg. 46* vlgg.

² Zie ook: HANS VON SODEN, *Der lat. Paulustext bei Marcion und Tertullian*.

³ In SCHANZ, *Gesch. d. röm. Litt.* 3, 1922, pg. 446.

V — VERGELIJKING VAN TERT'S CITATEN UIT JOHANNES MET DE MSS *e*, *b*, *q* EN *ff*₂.

§ 1 — VOORAFGAANDE OPMERKINGEN

Evenals bij Matth. en Marc., worden thans de TERTULLIANUS' citaten uit *Johannes* vergeleken met enkele mss. van Afrikaansche en Europeesche oorsprong. 1. *Codex Palatinus* (*e*). 2. *Codex Veronensis* (*b*). 3. *Codex Monacensis* (*q*). 4. *Codex Corbeiensis II* (*ff*₂).

Wat de edities betreft van bovengenoemde mss., zie men hfdst. III, § 1.

Het lag in de bedoeling in de volgende kolommen tevens op te nemen de door Cy geciteerde Johannes-plaatsen, voorzoover deze ook bij TERT voorkomen. Daar ze te veel ruimte in beslag zouden nemen, werd hiervan afgezien; in hfdst. VI werden ze echter wel ter vergelijking aangevoerd. Zij werden overgenomen uit het werk van H. VON SODEN¹), zooals deze ze geeft in zijn reconstructie van zijn Latijnsch N. T. in Afrika.

De aangebrachte wijzigingen in den tekst van de Latijnsche codices *e*, *b*, *q* en *ff*₂ volgen hieronder.

<i>e</i>					
1, 12	quot-	in pl. v.	quod-	3, 18	fili i.pl.v. fili
	quot		quod	4, 23	patrem „ patre
„	fili	„	fili	5, 3	exspectan- „ expect.
1, 13	ex volun-	„	ex — m		
	tate carnis		carnis	5, 4	descende- „ disc.
1, 14	factum	„	facta		
1, 32	iohannes	„	iohannis	„	in natato- „ in — a
„	descenden-	„	discen-		
	tem		dentem	„	descendis- „ disc.
					set
1, 50	credis	„	credes	5, 20	ostendet ₂ „ ostendit
2, 19	istud	„	istut	5, 25	fili „ fili
3, 13	descendit	„	disc.	„	vivant „ vibant

¹ LNTA II Teil: Die erhaltenen Reste des afrikanischen Textes des N. T. zur Zeit Cyprians.

5, 28 istud	i. pl. v.	istut	3, 18 filii	i. pl. v.	fili
5, 29 exeant	„	exiant	4, 12 patre	„	patri
„ resurrectio-	„	— ne	„ hunc	„	hoc
„ nem			4, 20 adorare	„	adorari
5, 36 iohanne	„	— nem	5, 2 hebreice	„	hebraicae
6, 33 descendit	„	disc.	5, 4 descende-	„	disc.
6, 39 ut	„	et	„ bat (bis)		
6, 51 vivus	„	vibus	„ aquam	„	aqua
„ descendi	„	disc.	„ natatoriam	„	— a
6, 63 prodest	„	prodeest	5, 20 demonstra-	„	— vit
6, 69 nos	„	non	„ bit		
8, 17 duorum	„	duum	5, 22 omne iudi-	„	omnem
8, 40 quaeritis	„	quaerites	„ cium		iud.
8, 44 diabolo	„	diabulo	5, 24 de morte	„	de mor-
8, 44 concupis-	„	— a			tem
„ centias			5, 25 filii	„	fili
8, 55 non novi	„	non vi	5, 36 iohanne	„	iahannen
9, 35 credis	„	credes	5, 39 ipsae	„	ipse
10, 12 mercenna-	„	mercinn.	6, 28 operemur	„	operemus
„ rius			„ opera	„	operam
10, 12 relinquit	„	relinquet	6, 29 in eum	„	in eum in
10, 18 pono	„	ponam	„ quem		eum quem
12, 28 honorificavi	„	honorifi-	6, 35 panis	„	panes
		cabi	6, 38 descendi	„	disc.
13, 10 lavare	„	labare	6, 40 omnis	„	omnes
13, 31 filius	„	fius	6, 45 „	„	„
16, 13 nuntiabit	„	— avit	6, 51 vita	„	vitam
16, 20 tristes	„	tristis	8, 38 apud	„	aput
17, 6 manifestavi	„	— abi	„ facitis	„	facite
19, 12 dimiseris	„	dismiseris	8, 40 occidere	„	hoccidere
			8, 44 diabolo	„	diabulo
<i>b</i>			10, 12 oves ₂	„	obes
1, 1 apud (bis) in pl. v.		aput	12, 28 clarificavi	„	— bi
„ verbum	„	ver	13, 10 lavet	„	labet
1, 2 apud	„	aput	13, 32 clarificabit	„	— vit
1, 3 sine eo	„	sine eum	14, 10 verba	„	verva
1, 9 inluminat	„	inlumina-	14, 16 ut vobiscum	„	et vobisc.
		bat			
1, 12 quotquot	„	quod-	<i>q</i>		
		quod	3, 13 de caelo in pl. v.		de celo
1, 14 factum	„	facta	5, 2 probatica	„	in prob. p.
1, 18 enarravit	„	— bit	„ pisc.		
3, 5 ex aqua et	„	et aqua et	5, 3 iacebat	„	iaceba ^{nt}
„ spiritu	„	spiriti	5, 17 usque	„	usquae
3, 13 descendit	„	disc.	5, 19 quicquam	„	quicquam

5, 28 omnes	i.pl.v.	omnis	5, 18 quaerebant	i.pl.v.	querebant
6, 33 saeculo	„	seculo	„ aequalem	„	equalem
6, 38 de caelo	„	de celo	5, 19 quaecum-	„	qucum-
7, 5 neque	„	nequae	que	„	que
8, 19 meum ₁	„	meam	5, 20 demonstrat	„	demos-
„ utique	„	utiquae	trat	„	trat
8, 26 haec	„	hec	„ demonstra-	„	— vit
8, 38 facitis	„	factis	bit	„	
13, 1 paschae	„	pasche	5, 21 mortuos	„	mortuus
13, 5 praecinctus	„	precinctus	„ quos vult	„	quos vul
13, 32 in semet-	„	in semet-	5, 23 non honori-	„	non h. p.
ipso	„	ipsum	ficat fil.	„	
14, 7 cognoscitis	„	cognos-	„ non honori-	„	non h. f.
		cetis	fic. patr.	„	
14, 10 ego in patre	„	ego in	5, 25 filii	„	fili
		patrem	5, 29 in resurrec-	„	in — e v.
„ quae	„	que	tionem vitae	„	
16, 20 tristes	„	tristis	5, 37 perhibet de	„	perhibet
			me	„	me
<i>ff</i> ₂			5, 39 aeternam	„	eternam
1, 1 apud	in pl. v.	apud	„ perhibent	„	— et
1, 2 „	„	„	6, 29 respondens	„	respondes
1, 12 quotquot	„	quod-	6, 32 de caelo	„	de celo
		quod	„ illum	„	illut
1, 18 in sinu	„	in sinum	6, 33 de caelo	„	de celo
patris	„	p.	6, 38 pater	„	patres
1, 32 de caelo	„	de celo	6, 39 pater ₁	„	„
3, 13 is qui	„	his qui	„ resuscitem	„	resuscitet
3, 18 crediderit	„	crederit	6, 51 ego s. panis	„	ego s. pa-
„ filii	„	fili	nes	„	
„ aeternam	„	eternam	„ ex hoc pane	„	ex hoc
4, 6 ex itinere	„	ex itinere	panem	„	panem
4, 20 hierosoly-	„	hierosoli-	„ aeternum	„	eternum
mis	„	mis	6, 66 cum illo	„	cum illum
4, 22 quia	„	qui	„ ambulabant	„	— bam
„ iudaeis	„	iudeis	6, 68 ibimus	„	ivimus
4, 23 adoratores	„	— is	„ vitae aet.	„	v. aet.
„ patrem	„	patre	habes	„	deus habes
„ veritate	„	— em	8, 18 perhibet de	„	perhibet
5, 2 hierosoly-	„	iherosoli-	me	„	me
mis	„	mis	8, 19 pater tuus	„	p. meus
„ quae	„	que	„ sciretis	„	scietis
„ hebreice	„	hebraicae	8, 26 hunc mun-	„	huc m.
5, 3 decumbebat	„	decunbe-	dum	„	
		bat	8, 38 apud (bis)	„	apud

8, 40 quaeritis	i.pl.v.	queritis	14, 10 quae	i.pl.v.	que
8, 49 daemonium	„	demonium	14, 11 in patre	„	in — em
10, 12 mercennarius	„	mercennarius	„ vel propter	„	propter vel propter
10, 18 accepi	„	accepi	14, 16 paraclatum	„	paracletum
10, 25 haec testimonium perhibent	„	haec facio t. perh.	„ aeternum	„	eternum
11, 42 semper	„	semper	16, 13 quae ventura	„	que v.
12, 30 propter	„	poterant	„ quaecumque	„	quicumque
13, 5 de linteo	„	de — um	16, 15 quaecumque	„	quicumque
„ quo praecinctus erat	„	quod praecinctus er.	16, 20 tristitia	„	tristitia
13, 32 clarificabit	„	— vit	19, 37 in quem	„	in quem non
14, 6 via	„	viam			
14, 10 in patre	„	in — em			

§ 2 - HET MATERIAAL

Joh.	TERT	<i>Gr</i>	<i>e</i>	<i>b</i>	<i>q</i>	<i>ff</i> ₂
1, 1	<p><i>In principio erat sermo, et sermo erat apud deum, et deus erat sermo.</i></p> <p>Prax 13 <i>in principio erat sermo</i></p> <p>Prax 19 et <i>sermo</i> erat apud deum</p> <p>Prax 8 [a primordio] <i>sermo</i> erat apud deum et deus erat <i>sermo</i></p> <p>Prax 16 [] Kroym. secl. deus erat <i>sermo</i>.</p> <p>Prax 12 deus <i>sermo</i></p> <p>Herm 18 . . . <i>sermo</i> tantum, <i>in primordio</i> apud deum patrem, . . .</p> <p>Prax 15 patrem, apud quem deum erat <i>sermo</i></p>	<p>Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν θεόν, καὶ θεὸς ἦν ὁ λόγος.</p>	<p><i>in principio erat verbum, et verbum erat apud deum et deus erat verbum.</i></p>	als <i>e</i> .	als <i>e</i> en <i>b</i> .	als <i>e</i> , <i>b</i> en <i>q</i> .

Joh.	TERT	<i>Gr</i>	<i>e</i>	<i>b</i>	<i>q</i>	<i>ff</i> ₂
	<p>ante omnia enim deus erat solus, . . . solus autem, quia nihil aliud extrinsecus praeter illum. ceterum ne tunc quidem solus; habebat enim secum quam habebat in semetipso, <i>rationem</i> suam scilicet . . . hanc Graeci <i>λόγον</i> dicunt, quo vocabulo etiam <i>sermonem</i> appellamus, ideoque iam in usu est nostrorum per simplicitatem interpretationis <i>sermonem</i> dicere <i>in primordio</i> apud deum fuisse, cum magis <i>rationem</i> competat, . . .</p> <p style="text-align: right;">Prax 5</p>					

Joh.	TERT	Gr	e	b	q	ff ₂
	<p>Ostendens se esse <i>verbum</i> dei, id est λόγον, illud primordiale, primogenitum, virtute et ratione comitatum et spiritu fultum, eundem qui verbo omnia et faceret et fecisset.</p> <p>Apol 21</p>					
1, 1-3	<p><i>in principio</i> erat sermo*), et sermo erat apud deum, et deus erat sermo; ²hic erat <i>in principio</i> apud deum; ³omnia <i>per ipsum</i> facta sunt et <i>sine ipso</i> factum est nihil.</p> <p>Prax 21</p> <p>*) erat <i>verbum</i> P(erasit R et superscripsit sermo) (ed. Kroymann).</p>	<p>² οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν θεόν.</p> <p>³ πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγενετο οὐδὲ ἐν ὃ γέγονεν.</p>	<p>²hoc erat <i>in principio</i> apud deum.</p> <p>³omnia <i>per ipsum</i> *) facta sunt, et <i>sine ipso</i> factum est nihil, quod factum est.</p> <p>*) ms. ipso.</p>	<p>²als e.</p> <p>³omnia <i>per eum</i> facta sunt et <i>sine eo</i> factum est nihil. Quod autem factum est.</p>	<p>²als e en b.</p> <p>³als e.</p> <p>... <i>sine illo</i> ...</p>	<p>²als e, b en q.</p> <p>³ als q. <i>illum</i> et <i>sine illo</i> factum est nihil quod factum est.</p>

Joh.	TERT	Gr	e	b	q	ff ₂
	<p><i>in principio</i> erat sermo, ... et sermo erat apud deum, et deus erat sermo. Omnia <i>per illum</i> facta sunt et <i>sine illo</i> factum est nihil.</p> <p>Herm 20</p>					
1, 3	<p>sic omnia <i>per filium</i> facta sunt et <i>sine illo</i> factum est nihil</p> <p>Prax 15</p> <p>... sermonem ... per quem omnia facta sunt et sine quo factum est nihil.</p> <p>Hermog 45</p> <p>Marc 5, 19</p> <p>... per sermonem ostenditur omnia facta esse et <i>sine illo</i> nihil factum</p> <p>Prax 7</p>					

JOH.	TERT	Gr	e	b	q	ff ₂
1, 3	<p>... filius ... per quem omnia facta sunt et sine quo factum est nihil</p> <p>Prax 2</p> <p>... sermo dei, per quem omnia facta sunt et sine quo factum est nihil</p> <p>Prax 12</p> <p>... omnia per sermonem a deo facta esse et sine eo nihil factum.</p> <p>Prax 19</p>					
1, 9	<p>... sermo, vera lux, quae illuminat hominem venientem in hunc mundum, ...</p> <p>Prax 12</p>	<p>ἦν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον, ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον.</p>	<p>erat*) lumen verum, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum**)</p> <p>*) ms. est.</p> <p>***) ms. hoc — o.</p>	<p>erat enim lux vera, quae illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum*)</p> <p>*) ms. hoc mundo.</p>	<p>als e.</p>	<p>erat l. v. ... als b.</p>

Joh.	TERT	Gr	e	b	q	ff ₂
1, 12	Scriptum est: <i>qui in eum crediderint, dedit eis potestatem, ut filii dei vocentur.</i> Or 2	ὅσοι δὲ ἔλαβον αὐτόν, ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν τέκνα θεοῦ γενέσθαι, ...	als Cy.	<i>quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios dei fieri, ...</i>	<i>qui . . . als b. . . illis . . .</i>	als b.
1, 13	Non <i>ex sanguine</i> nec <i>ex voluntate</i> carnis nec <i>ex voluntate</i> viri, sed <i>ex deo natus est.</i> Carn 19 Non <i>ex sanguine</i> neque <i>ex carnis</i> et <i>viri</i> voluntate, sed <i>ex deo natus est.</i> Carn 24	οἱ οὐκ ἐξ αἱμάτων οὐδὲ ἐκ θελήματος σαρκὸς οὐδὲ ἐκ θελήματος ἀνδρὸς ἀλλ' ἐκ θεοῦ ἐγεννήθησαν.	qui <i>non ex sanguinibus</i> , neque <i>ex voluntate</i> carnis, neque <i>ex voluntate</i> viri, sed <i>ex deo nati sunt.</i>	als e. . . . nec <i>ex vol. viri</i> <i>natus est.</i>	qui <i>non ex sanguine</i> . . . als e.	als e.
1, 14	Johanne dicente: <i>sermo</i> caro factus est. Prax 26 et <i>sermo</i> enim caro factus est Pud 16 <i>Verbum</i> caro factum est Carn 18	καὶ ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο . . .	et <i>verbum</i> caro factum est . . .	et <i>verbum</i> caro factum est . . .	als e en b.	als e, b en q.

Joh.	TERT	Gr	e	b	q	ff ₂
	<p>... et sermo caro factus est . . .</p> <p>Pud 6</p> <p>sermo . . . qui et caro factus est . . . sermo enim vitae caro factus Prax 15</p> <p>quia et sermo caro erat factus</p> <p>Res 37</p> <p>. . . sermonem dei, qui caro factus est Res 63</p>					
1, 14	<p>et vidimus gloriam eius, tamquam unigeniti a patre</p> <p>Prax 15</p> <p>hic ergo caro factus est, non ipse, cuius erat sermo. huius gloria visa est tamquam unici a patre</p> <p>Prax 21</p>	<p>... καὶ ἑθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς μονογενοῦς παρὰ πατρός, πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας.</p>	<p>. . . et vidimus gloriam eius, gloriam tamquam unici patris, plenus gratia et veritate.</p>	<p>. . . et vidimus honorem eius, gloriam quasi unigeniti a patre, plenum gratia et veritate.</p>	<p>als e.</p> <p>. . . unici a patre, plenum gratiae et veritatis.</p>	<p>. . . gloriam . . .</p> <p>als b.</p>

JOH.	TERT	Gr	e	b	g	ff ₂
1, 18	deum nemo vidit unquam Prax 15 (bis) Prax 21 <i>unigenitus filius,</i> qui sinum pa- tris ipse disse- ruit Prax 15 P qui est in sinu p. hic <i>unicus</i> *) si- num patris dis- servuit . . . Prax 21 *) unius P M F; unus: Pam.	Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακεν πώποτε· μονογενὴς θεὸς ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ πα- τρὸς, ἐκεῖνος ἐξη- γήσατο.	deum nemo vidit unquam nisi <i>unigenitus filius,</i> qui est in sinu patris, ipse nar- ravit.	als e. umquam <i>enarravit.</i>	als b. om: nisi. . . . <i>unig. f. dei . . .</i>	als b.
1, 21	Tu es Helias? An 35	. . . τί οὖν; [σὺ] <i>Ἡλίας εἶ;</i> quid ergo es tu? helias es? helias es tu? quid ergo? helias es tu? quid ergo tu helias es? . . .
1, 29	idem et agnus dei ab Johanne designatur Prax 21	. . . ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ θεοῦ . . .	als Cy.	als Cy en e.	als vorigen.	als vorigen.
1, 32	evangelium Jo- annis, praedi- cans spiritum columbae cor-	καὶ ἐμαρτύρησεν <i>Ἰωάννης λέγων ὅτι τεθέαμαι τὸ πνεύ- μα καταβαῖνον ὡς</i>	et testatus est iohannes: quoni- am vidi spiri- tum ut colum-	et testificatus est iohannes di- cens quoniam vidi spiritum	et testatus est io- hannes dicens: quoniam vidi spiritum des-	et testimonium perhibuit iohan- nes dicens quia vidit . . .

Joh.	TERT	Gr	e	b	q	ff ₂
	pore lapsum descendisse super dominum. Carn 3	περιστερὰν ἐξ οὐρανοῦ, καὶ ἔμεινεν ἐπ' αὐτόν.	bam descendentem de caelo et manentem in eo.	sicut columbam descendentem de caelo et manentem super eum.	cedentem quasi columbam de caelo et manentem supra ipsum.	als q. ... et mansit super eum.
1, 51	quia dixi: vidi te sub ficu, ideo credis Prax 21	... ὅτι εἰπὼν σοὶ ὅτι εἶδόν σε ὑποκάτω τῆς συκῆς πιστεύεις;...	... quia dixi: vidi te sub arbore ficu, credis; quoniam dixi tibi eo quod viderim te sub arbore ficulnea, credis; ...	als e.	... quia dixi tibi: vidi te cum esses sub arbore ficu, propter ea credis; ...
2, 16	(cum in templo introiit,) aedem patris (appellat) Prax 21	... τὸν οἶκον τοῦ πατρός μου domum patris mei ...	als Cy en e.	als vorigen.	als vorigen.
1, 19	evertite templum hoc, et ego illud in triduo resuscitabo Pud 16 diruite ... templum istud et ego illud triduo resuscitabo Res 18	... λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν.	... solvite templum istud, et in tribus diebus restaurabo illud.	... solvite hoc templum, et in triduo illud suscitabo.	... solvite templum hoc et in tribus diebus suscitabo illud.	als q. om: et. ... excitabo ...
2, 21	de corpore, inquit, suo dixerat. Res 18	ἐκεῖνος δὲ ἔλεγεν περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ σώματος αὐτοῦ.	ille autem dicebat de templo de corpore suo.	als e. ... de templo corporis sui.	als b.	als b en q.

JOH.	TERT	Gr	e	b	q	ff ₂
3, 5	nisi natus ex aqua quis erit, non habet vitam Bapt 12 nisi quis renatus fuerit ex aqua et spiritu, non intrabit in regnum caelorum Bapt 13 nisi quis nascetur ex aqua et spiritu, non inibit in regnum dei A: inibit. B: introibit. An 39	... εἰν μὴ τις γεννηθῆ ἔξ ὕδατος καὶ πνεύματος, οὐ δύναται εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ.	... nisi quis renatus fuerit ex aqua et spiritu, non potest introire in regnum caelorum.	... nisi quis renatus fuerit ex aqua et spiritu, non potest renasci in regnum dei.	... nisi quis renatus fuerit de aqua et spiritu, non poterit introire in regnum dei.	als q. ... ex ... et sp. sancto potest ...
3, 6	quod in carne natum est caro est et quod de spiritu spiritus est Prax 27 quod in carne natum est, caro est, ... et quod de spiritu natum est, spiritus est Carn 18	τὸ γεγεννημένον ἐκ τῆς σαρκὸς σὰρξ ἐστίν, καὶ τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ πνεύματος πνεῦμά ἐστίν.	quod natum est de carne caro est, quoniam de carne natum est, et quod de spiritu natum est, spiritus est, quoniam deus spiritus est.	als e. et quod natum est de sp. spiritus est.	quod enim ... als b.	als b. ... quia quia deus spiritus est.

JOH.	TERT	Gr	e	b	q	ff ₂
3, 13	. . . filius ascendit in superiora caelorum, qui et descendit in interiora terrae Prax 13 cf. Eph. 4, 9	καὶ οὐδεὶς ἀναβέβηκεν εἰς τὸν οὐρανὸν εἰ μὴ ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου.	nemo ascendit in caelum, nisi qui de caelo descendit filius hominis, qui erat in caelis.	als e. . . . qui est in caelo.	et nemo ascendet in caelo . . . als b.	et nemo ascendit in caelum, nisi is qui . . . als b en q.
3, 16	ita dilexit deus mundum, ut filium suum unicum dederit, in quem omnis qui crediderit non pereat, sed habeat vitam sempiternam Prax 21	οὕτως γὰρ ἠγάπησεν ὁ θεὸς τὸν κόσμον, ὥστε τὸν υἱὸν τὸν μονογενῆ ἔδωκεν, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν μὴ ἀπόληται ἀλλ' ἔχη ζωὴν αἰώνιον.	sic enim dilexit deus mundum, ut etiam unicum filium suum mitteret in hunc mundum ut omnis qui crediderit in eum non pereat, sed habeat vitam aeternam.	sic enim dilexit deus mundum, ita ut filium suum unicum daret ut omnis qui credit in eum . . . als e.	sic enim dilexit deus hunc mundum, ut f. s. unigenitum . . . als b.	als q. om: hunc. . . mitteret . . .
3, 17-18	¹⁷ non enim misit deus filium suum in mundum ut iudicet mundum, sed ut salvus sit mundus per eum; ¹⁸ qui crediderit in illum, non iudicatur; qui non crediderit in illum, iam iudi-	¹⁷ οὐ γὰρ ἀπέστειλεν ὁ θεὸς τὸν υἱὸν εἰς τὸν κόσμον ἵνα κρίνη τὸν κόσμον, ἀλλ' ἵνα σωθῆ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ. ¹⁸ ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν οὐ κρίνεται· ὁ μὴ πιστεύων ἤδη κέκριται, ὅτι μὴ πεπίστευκεν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ μονο-	¹⁷ non enim misit deus filium suum, ut iudicet saeculum, sed ut salvetur saeculum per ipsum. ¹⁸ qui credit in eum, non iudicatur; qui autem non crediderit iam iudicatus est, quia	¹⁷ nec enim misit deus filium suum in hunc mundum, ut iudicet mundum sed ut salvus fiat mundus per eum. ¹⁸ qui credit in eum, non iudicabitur; qui vero non credit iam	¹⁷ als b. • . . salvetur mundus per ipsum. ¹⁸ als b. . . . qui autem non credit . . .	¹⁷ non enim . . . als q. ¹⁸ qui credit in eum, non iudicatur; qui non crediderit in ipsum, iam iudicatus est, quia non credit in nomine unigeniti filii dei.

JOH.	TERT	Gr	e	b	q	ff ₂
	catus est, quia non credidit in nomine unici filii dei Prax 21	γενοῦς υἱοῦ τοῦ θεοῦ.	non credidit in nomine unici filii dei.	iudicatus est, quoniam non credidit in nomine unigeniti filii dei.		
3, 30	(Johannes praenuntiabat) illum <i>augeri</i> oportere, se vero <i>deminui</i> Or I	ἐκείνον δεῖ αὐξάνειν, ἐμὲ δὲ ἐλαττοῦσθαι.	illum oportet <i>crecere</i> , me autem <i>minui</i> .	als e. ... <i>minorari</i> .	illum enim . . . als e.	als e.
3, 31	qui <i>de terra</i> est, <i>terrena fatur</i> , et qui de caelis adest, quae vidit, ea loquitur. Or I qui <i>de terra</i> est, <i>de terra loquitur</i> ; qui <i>de supernis</i> venit, super omnes est Bapt 10	ὁ ἀνωθεν ἐρχόμενος ἐπάνω πάντων ἐστίν· ὁ ὢν ἐκ τῆς γῆς ἐκ τῆς γῆς ἐστὶν καὶ ἐκ τῆς γῆς λαλεῖ. ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐρχόμενος ἐπάνω πάντων ἐστίν· ³² ὁ ἐώρακεν καὶ ἤκουσεν, τοῦτο μαρτυρεῖ, . . .	qui <i>de susum</i> venit, super omnes est; qui est <i>super terram</i> , <i>de terra est</i> et <i>de terra loquitur</i> . nam qui de caelo venit, ³² quod vidit et audiit testis est, . . .	als e. . . . qui vero <i>ex terra</i> est . . . ³² qui autem de caelo venit, quod vidit et audivit testatur, . . .	qui enim . . . als b. . . . qui autem est <i>de terra</i> de terra est et de terra loquitur. qui autem de caelo*) venit super omnes est, ³² et quod vidit et audivit hoc testificatur, . . . *) ms. de celo.	qui autem <i>desursum</i> venit — <i>de terra est</i> et <i>de terra loquitur</i> . qui de caelo venit, ³² quod vidit et quod audivit testimonium perhibet, . . .
3, 34	neque enim ad pondus deus carnem <i>tribuit</i> , sicut nec spiritum <i>ad mensuram</i> Iei 17	. . . οὐ γὰρ ἐκ μέτρον δίδωσιν τὸ πνεῦμα.	. . . nec enim <i>ad mensuram</i> dat spiritum.	. . . non enim . . . als e.	als b. . . . <i>dat</i> deus spiritum. *) ms. dei.	. . . non enim <i>ad mensuram</i> dat deus*) spiritum. *) ms. dei.

JOH.	TERT	Gr	e	b	q	ff ₂
3, 35	pater enim, qui diligit filium et omnia <i>tradidit</i> in manu eius Prax 16	³⁵ ὁ πατήρ ἀγαπᾷ τὸν υἱόν, καὶ πάντα δέδωκεν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ. ³⁶ ὁ πιστεύων εἰς τὸν υἱὸν ἔχει ζωὴν αἰώνιον· ὁ δὲ ἀπειθῶν τῷ υἱῷ οὐκ ὄψεται ζωὴν, ἀλλ' ἡ ὀργὴ τοῦ θεοῦ μένει ἐπ' αὐτόν.	³⁵ pater diligit filium et omnia <i>dedit</i> in manu eius.	³⁵ als e. ... manus ...	³⁵ als e.	³⁵ als e en q.
3, 35-36	³⁵ pater diligit filium et omnia <i>tradidit</i> in manu eius; ³⁶ qui credit in filium, habet vitam aeternam; <i>qui non credit</i> in filio*) dei, <i>non videbit deum</i> , sed ira dei manebit super eum. Prax 21 *) a.l. filium		³⁶ qui credit in filium, habet vitam aeternam; <i>qui non obaudierit filio, non habebit vitam</i> , sed ira dei manebit super eum.	³⁶ qui credit in filio habet vitam aeternam; <i>qui autem non credit filio, non videbit vitam aeternam</i> , sed ira dei in eo permanebit.	³⁶ ... in filium <i>credit in filium</i> <i>vitam</i> , sed ira dei manet super illum. als b.	³⁶ als q. ... <i>cr. filio</i> ...
4, 2	et tamen is non <i>tinguebat</i> , verum discipuli eius Bapt 11	καίτοιγε Ἰησοῦς αὐτὸς οὐκ ἐβάπτιζεν ἀλλ' οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ,	quamquam iesus non <i>baptizabat</i> , sed discipuli eius.	als e. ... <i>baptizaret</i> ...	als e.	quamquam ipse iesus ... als b.

Joh.	TERT	Gr	e	b	q	ff ₂
4, 6	apud <i>puteum</i> vires resumit Bapt 9 Et alias semper sibi placentes erant Samaritani de montibus et <i>puteis</i> patrum Marc 4, 35	ἦν δὲ ἐκεῖ πηγὴ τοῦ Ἰακώβ ὁ οὖν Ἰησοῦς κεκοπιακῶς ἐκ τῆς ὁδοπορίας ἐκαθέζετο οὕτως ἐπὶ τῇ πηγῇ . . .	erat autem illic <i>fons</i> iacob. iesus itaque fatigatus ab itinere sedebat supra <i>fontem</i> , . . .	als <i>e</i> : om illic. . . . igitur f. super <i>fontem</i> , . . .	als <i>e</i> igitur sedebat sic super <i>fontem</i> , . . .	erat autem ibi <i>fons</i> iacob. iesus autem fatigatus ex itinere, sedebat super <i>puteum</i> , . . .
4, 12	. . . in evangelio Johannis Samaritana illa in colloquio domini apud <i>puteum</i> : <i>ne tu maior sis?</i> et cetera; Marc 4, 35	μὴ σὺ μείζων εἶ τοῦ πατρὸς ἡμῶν Ἰακώβ, ὃς ἔδωκεν ἡμῖν τὸ φρέαρ, . . .	<i>ne tu maior es</i> patre nostro iacob, qui dedit nobis <i>puteum</i> hunc, . . .	<i>numquid tu maior es</i> patre nostro iacob, qui dedit nobis <i>puteum</i> hunc, . . .	als <i>b</i> qui nobis dedit . . .	<i>numquid maior es</i> tu . . als <i>b</i> .
4, 20	patres nostri in <i>isto monte adoraverunt</i> , et vos dicitis, <i>quia Hierosolymis oportet adorare</i> Marc 4, 35	οἱ πατέρες ἡμῶν ἐν τῷ ὄρει τούτῳ προσεκύνησαν καὶ ὑμεῖς λέγετε ὅτι ἐν Ἱεροσολύμοις ἐστὶν ὁ τόπος ὅπου προσκυνεῖν δεῖ.	patres nostri in <i>isto monte adoraverunt</i> , et vos dicitis, <i>quia in hierosolymis est locus, ubi oportet adorare</i> in <i>hoc</i> monte . . . als <i>e</i> <i>ubi adorare oportet</i> in monte <i>hoc</i> <i>hierusalem</i> . . . als <i>b</i> .	als <i>q</i> <i>quia hierosolymis</i> . . .

JOH.	TERT	Gr	e	b	q	ff ₂
4, 22	quoniam ex Iudaeis salus. Marc 4, 35	... ὅτι ἡ σωτηρία ἐκ τῶν Ἰουδαίων ἐστίν·	... quoniam salus ex iudaeis est.	alse. ... ex iudaea est.	als e.	... quia ... als e en q.
4, 23	veniet hora, cum veri adoratores adorabunt patrem in spiritu et veritate. Or 28	ἀλλὰ ἔρχεται ὥρα καὶ νῦν ἐστίν, ὅτε οἱ ἀληθινοὶ προσκυνήται προσκυνήσουσιν τῷ πατρὶ ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ· ...	sed <i>veniet hora et nunc est, quando</i> veri adoratores adorabunt patrem in spiritu et veritate ...	sed <i>venit</i> ... als e. ... <i>cum</i> ...	sed <i>veniet</i> ... als b.	als e. ... et adorabunt ...
4, 24	deus enim spiritus est, (et adoratores itaque tales requirit). Or 28 cf. 2 Cor. 3, 17 deus enim spiritus. Marc 2, 9	πνεῦμα ὁ θεός· ...	spiritus est deus ...	als e.	als e en b.	als vorigen.
4, 34	<i>meum est</i> , ut faciam voluntatem eius, qui me misit, ut consummem opus eius. Prax 21 Kroym.: <ci-bus> <i>meus est</i> fort. (cf. Iei 25)	... ἐμὸν βρώμᾳ ἐστί· ἵνα ποιῶ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με καὶ τελειώσω αὐτοῦ τὸ ἔργον.	als Cy.	... <i>mea esca</i> ... als Cy en e. ... et ut <i>perf.</i> <i>mea est esca</i> als Cy en e.	als Cy en e.

Joh.	TERT	Gr	e	b	q	ff.
	<p><i>escam</i> profitebatur non quam discipuli existimabant, sed paterni operis perfectionem</p> <p>Jei 15</p>					
5,2-4	<p>angelum aquis intervenire si novum videtur, exemplum futuri praecurrit. <i>piscinam</i> Bethsaidam angelus interveniens commovebat. observabant qui valetudinem querebantur. nam si quis praevenerat descendere illuc, queri post lavacrum desinebat.</p> <p>Bapt 5</p>	<p>² ἔστιν δὲ ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις ἐπὶ τῇ προβατικῇ κολυμβήθρα, ἣ ἐπιλεγομένη Ἑβραϊστὶ Βηθζαθά, . . .</p> <p>³ ἐν ταύταις κατέκειτο πλῆθος τῶν ἀσθενούντων, . . .</p>	<p>²est autem in hierosolymis <i>probatica natatoria</i>, quae dicitur hebreice bezatha. . . ³in quibus recumbebat multitudo infirmantium . . . expectantium motum aquae.</p> <p>⁴angelus enim catta tempus descendebat in natatoriam et turbabat aquam; qui primus igitur descendisset post turbationem aquae, sanus efficiebatur . . .</p>	<p>¹ . . . ascendit iesus hierosolymis ²in inferiorem partem <i>natatoriae piscinae</i> quae dicitur hebreice betzeta . . .</p> <p>³in his decumbentibus turbae infirmorum . . . expectantium aquae motum.</p> <p>⁴angelus autem descendebat et movebataquam, et quicumque prior descendebat in natatoriam, sanus fiebat . . .</p>	<p>²est autem in hierosolymis <i>probatica piscina</i>, quae dicitur hebreice bethesda . . .</p> <p>³in quibus iacebat multitudo infirmantium . . .</p> <p>—</p>	<p>²est autem hierosolymis in inferiore parte <i>natatoria piscina</i> quae dicitur hebreice betzetha . . .</p> <p>³in his decumbentibus multitudo languentium . . . expectantium aquae motus.</p> <p>⁴als <i>b</i>. . . descendisset in natatoria . . .</p>

JOH.	TERT	Gr	e	b	q	ff ₂
5, 17	pater meus usque modo operatur, et ego operor Prax 12	... ὁ πατήρ μου ἕως ἄρτι ἐργάζεται, καὶ ἐγὼ ἐργάζομαι.	... pater meus usque modo operatur et ego operor.	als e ... usque adhuc ...	als e.	als e en q.
5, 18	propter hoc magis Judaei illum interficere volebant, non tantum quod solveret sabbatum, sed quod patrem suum deum diceret, aequans se deo Prax 21	διὰ τοῦτο οὖν μάλ- λον ἐζήτουν αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι ἀποκτεῖναι, ὅτι οὐ μόνον ἔλυεν τὸ σάββατον, ἀλλὰ καὶ πατέρα ἰδίου ἔλεγεν τὸν θεόν, ἴσον ἑαυτὸν ποιῶν τῷ θεῷ. ¹⁹ ... ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ δύναται ὁ υἱὸς ποιεῖν ἄφ' ἑαυτοῦ οὐδέν, ἂν μὴ τι βλέπῃ τὸν πατέρα ποιῶντα· ἃ γὰρ ἂν ἐκεῖνος ποιῇ ταῦτα καὶ ὁ υἱὸς ὁμοίως ποιεῖ. ²⁰ ὁ γὰρ πατήρ φιλεῖ τὸν υἱὸν καὶ πάντα δεικνυσιν αὐτῷ ἃ αὐτὸς ποιεῖ, καὶ μείζονα	propter hoc quaerebant eum magis iudaei occidere, quia non solum solvebat sabbatum, sed quia et patrem suum dicebat deum, aequalem se faciens deo ...	propter hoc magis quaerebant eum iudaei interficere quod non solum solvebat sabbatum, sed et quod patrem suum diceret deum, aequalem se faciens deo ...	propter hoc ergo magis quaerebant eum iudaei occidere, quoniam non solum solvebat sabbatum, sed etiam patrem suum dicebat esse deum, aequalem se faciens deo ...	propterea ergo magis quaerebant iudaei interficere eum, quia non solum, ... sed et patrem s. ... als e.
5, 19	filius nihil a semetipso potest facere, nisi viderit patrem facientem Prax 15	¹⁹ ... ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ δύναται ὁ υἱὸς ποιεῖν ἄφ' ἑαυτοῦ οὐδέν, ἂν μὴ τι βλέπῃ τὸν πατέρα ποιῶντα· ἃ γὰρ ἂν ἐκεῖνος ποιῇ ταῦτα καὶ ὁ υἱὸς ὁμοίως ποιεῖ.	¹⁹ amen, amen dico vobis, non potest filius quicquam facere a se, nisi viderit patrem suum facientem; quae enim pater facit, eadem et filius facit.	¹⁹ amen, amen dico vobis non potest filius ab se facere quicquam, nisi quod viderit patrem facientem; quae quae enim ille facit, eadem et filius facit similiter.	¹⁹ amen, amen dico vobis, non potest filius quicquam facere ab se, nisi viderit patrem facientem; quae enim ipse facit, eadem et filius similiter facit.	¹⁹ als b. ... a se quaecumque fecerit ...
5, 19-27	¹⁹ nihil filius facere potest a semetipso, nisi videat patrem facientem; quae	²⁰ ὁ γὰρ πατήρ φιλεῖ τὸν υἱὸν καὶ πάντα δεικνυσιν αὐτῷ ἃ αὐτὸς ποιεῖ, καὶ μείζονα	²⁰ pater enim diligit filium et om-	²⁰ pater enim di-	²⁰ als e. ... ostendit ...	²⁰ als b. ... et maiora horum demonstrabit ei opera. ... miremini. ²¹ als b.

Joh.	Text	Gr	e	b	q	ff ₂
5, 19-27	<p>enim ille facit, eadem et filius facit.</p> <p>²⁰pater enim diligit filium et omnia <i>demonstrat</i> illi, quae ille facit, et maiora istis opera <i>demonstrabit</i> illi, ut vos <i>miremini</i>.</p> <p>²¹quomodo enim <pater> suscitavit mortuos et vivificat, <i>ita</i> et filius quos vult vivificat.</p> <p>²²neque enim pater <i>iudicat</i>, sed omne iudicium <i>dedit</i> filio,</p> <p>²³uti omnes <i>honorant</i> filium, sicut <i>honorant</i> patrem, qui non <i>honorat</i> filium, non <i>honorat</i> patrem, qui <i>filium misit</i>.</p>	<p>τούτων δείξει αὐτῷ ἔργα, ἵνα ὑμεῖς θαυμάζητε.</p> <p>²¹ὡσπερ γὰρ ὁ πατήρ ἐγείρει τοὺς νεκροὺς καὶ ζωοποιεῖ, οὕτως καὶ ὁ υἱὸς οὓς θέλει ζωοποιεῖ.</p> <p>²²οὐδὲ γὰρ ὁ πατήρ κρίνει οὐδένα ἀλλὰ τὴν κρίσιν πᾶσαν δέδωκεν τῷ υἱῷ,</p> <p>²³ἵνα πάντες τιμῶσι τὸν υἱὸν καθὼς τιμῶσι τὸν πατέρα. ὁ μὴ τιμῶν τὸν υἱὸν οὐ τιμᾷ τὸν πατέρα τὸν πέμψαντα αὐτόν.</p>	<p>nia ei <i>ostendet</i>, quae ipse facit, et maiora opera his <i>ostendet</i>, ut vos <i>admiremini</i>.</p> <p>²¹quomodo enim pater suscitavit mortuos et vivificat, <i>ita</i> et filius quos vult vivificat.</p> <p>²²nec enim pater <i>iudicat</i> quemquam, sed iudicium omne <i>dedit</i> filio.</p> <p>²³ut omnes <i>honorificent</i> filium, sicut <i>honorificant</i> patrem, qui non <i>honorificat</i> filium, non <i>honorificat</i> patrem, qui <i>misit eum</i>.</p>	<p>ligit filium et omnia <i>demonstrat</i> ei quae ipse facit et maiora opera <i>demonstrabit</i> ei ut vos <i>admiremini</i>.</p> <p>²¹sicut enim pater suscitavit mortuos et vivificat <i>sic</i> et filius quos vult vivificat.</p> <p>²²als e.</p> <p>²³als e.</p> <p>... illum.</p>	<p>om: opera.</p> <p>²¹als e.</p> <p>²²non enim . . . als e en b.</p> <p>²³ut omnes <i>honorificent</i> filium, sicut <i>honorificant</i> patrem, qui <i>honorificat</i> filium, <i>honorificat</i> patrem qui <i>eum misit</i>.</p>	<p>²²neque enim . . . als e en b.</p> <p>²³als b.</p>

JOH.	TERT	Gr	e	b	q	ff ₂
5, 19-27	<p>²⁴amen, amen dico vobis, quod qui audit <i>sermones</i> <meos> et credit ei qui me misit habet vitam aeternam et in iudicium non veniet, sed transit de morte in vitam.</p> <p>²⁵amen dico vobis, quod veniet hora <i>qua</i> mortui audient vocem filii dei, et <i>cum audierint</i>, vivent.</p> <p>²⁶sicut enim pater habet <i>vitam aeternam a semetipso</i>, ita et filio dedit <i>vitam aeternam</i> habere <i>in semetipso</i>.</p> <p>²⁷<i>et iudicium dedit illi facere in potestate</i>, quia filius hominis est.</p> <p style="text-align: right;">Prax 21</p>	<p>²⁴ ἀμήν ἀμήν λέγω ὑμῖν ὅτι ὁ τὸν λόγον μου ἀκούων καὶ πιστεύων τῷ πέμψαντί με ἔχει ζωὴν αἰώνιον, καὶ εἰς κρίσιν οὐκ ἔρχεται ἀλλὰ μεταβέβηκεν ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν.</p> <p>²⁵ ἀμήν ἀμήν λέγω ὑμῖν ὅτι ἔρχεται ὥρα καὶ νῦν ἐστὶν ὅτε οἱ νεκροὶ ἀκούσουσιν τῆς φωνῆς τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ καὶ οἱ ἀκούσαντες ζήσουσιν.</p> <p>²⁶ ὡς περ γὰρ ὁ πατήρ ἔχει ζωὴν ἐν ἑαυτῷ, οὕτως καὶ τῷ υἱῷ ἔδωκεν ζωὴν ἔχειν ἐν ἑαυτῷ.</p> <p>²⁷ καὶ ἐξουσίαν ἔδωκεν αὐτῷ κρίσιν ποιεῖν, ὅτι υἱὸς ἀνθρώπου ἐστίν.</p>	<p>²⁴amen amen dico vobis, quoniam qui <i>sermonem</i> meum audit et credit ei qui me misit, habet vitam aeternam et in iudicio damnationis non veniet, sed transit a morte ad vitam.</p> <p>²⁵amen amen dico vobis, quia veniet hora <i>et nunc est, quando</i> mortui audiant vocem filii dei et vivant.</p> <p>²⁶quomodo enim pater habet <i>vitam in se</i>, sic dedit et filio habere <i>vitam in semetipso</i>.</p> <p>²⁷<i>et potestatem dedit illi iudicium facere</i>, quia filius hominis est.</p>	<p>²⁴als e. ... <i>verbum</i> et in iudicium non v. . . . sed transiit de morte ad vitam.</p> <p>²⁵amen amen dico vobis, quoniam veniet hora <i>in qua</i> audient mortui vocem filii dei et <i>qui audierint</i> vivent</p> <p>²⁶sicut enim . . . als e. als e. sic et f. dedit . . .</p> <p>²⁷<i>et potestatem dedit ei iudicium faciendum</i> quoniam filius hominis est.</p>	<p>²⁴amen amen dico vobis, quia qui <i>verbum</i> meum audit et credit ei qui me misit, habet vitam aeternam et in iudicio non veniet, sed transiit a morte in vitam.</p> <p>²⁵als e. . . . dei et <i>qui audierint</i> vivent.</p> <p>²⁶sicut enim pater habet <i>vitam</i>, sic dedit et filio <i>vitam in se</i> habere.</p> <p>²⁷<i>et potestatem dedit illi et iudicium faciendi</i>, quia filius est hominis.</p>	<p>als b. . . . in iudicio transiet a morte in v. aeternam.</p> <p>²⁵als q. . . . venit audient . . .</p> <p>²⁶sicut . . . als e. . . . <i>in semetipso</i> . . .</p> <p>²⁷als e. . . . <i>ei</i> . . .</p>

Joh.	TERT	Gr	e	b	q	ff ₂
5, 21	<p><i>sicut</i> pater vivificat, <i>ita</i> et filius Prax 24</p>					
5, 22	<p><i>non</i> iudicat pater <i>quemquam</i>, sed omne iudicium <i>tradidit</i> filio. Prax 16</p>					
5, 24	<p>qui audit <i>sermone</i>s meos et credit in eum qui me misit, habet vitam aeternam et in iudicium non veniet sed transiet*) de morte ad vitam. *) Gel.: transibit. Res 37</p>					
5, 25	<p>veniet enim hora <i>cum</i> mortui audient vocem filii dei et <i>qui audierint</i> vivent. Res 37</p>					

JOH.	TERT	Gv	e	b	q	ff ₂
5, 28-29	<p><i>ne miremini, quod veniet hora, in qua omnes, qui in monumentis sunt, audient vocem filii dei</i> ²⁹<i>et procedent qui bona fecerunt in vitae resurrectionem, qui mala in resurrectionem iudicii</i> Res 37</p>	<p>²⁸ μὴ θαυμάζετε τοῦτο, ὅτι ἔρχεται ὥρα ἐν ἣ πάντες οἱ ἐν τοῖς μνημείοις ἀκούσουσιν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ²⁹ καὶ ἐκπορεύσονται οἱ τὰ ἀγαθὰ ποιήσαντες εἰς ἀνάστασιν ζωῆς, οἱ τὰ φαῦλα πράξαντες εἰς ἀνάστασιν κρίσεως.</p>	<p>²⁸<i>nolite admirari istud, quia veniet hora, in qua omnes, qui in monumentis sunt audiant vocem eius.</i> ²⁹<i>et exeant, qui bona faciunt in resurrectionem, vitae, qui male egerint, in resurrectionem iudicii.</i></p>	<p>²⁸<i>nolite mirari haec, quoniam</i> . . . als <i>e.</i> ²⁹<i>et resurgent, qui bona fecerunt in resurrectionem vitae, qui autem iniqua gesserunt in resurrectionem iudicii.</i></p>	<p>²⁸<i>nolite mirari hoc, quia veniet hora in qua omnes qui fuerint in monumento audient vocem illius.</i> ²⁹<i>et prodient et qui bona gesserunt in resurrectionem vitae, qui autem mala in resurrectionem iudicii.</i></p>	<p>²⁸<i>nolite mirari in hoc quia venit...</i> als <i>b.</i> ²⁹<i>et procedunt, qui bona fecerunt...</i> als <i>e.</i> . . . egerunt . . .</p>
5, 29	<p>est autem et in iudicium resurrectio Res 50 . . . ut pariter tunc aut in vitam aut in iudicium suscitentur . . . Paen 3</p>					
5, 35	<p>Ille fuit, inquit, lucerna ardens et lucens, Jud 9</p>	<p>ἐκεῖνος ἦν ὁ λύχνος ὁ καιόμενος καὶ φαίνων, . . .</p>	<p>ille fuit lucerna ardens et lucens, . . .</p>	<p>. . . erat . . . als <i>e.</i></p>	<p>als <i>e.</i></p>	<p>ille erat lucerna ardens et [lucet] lucens, . . .</p>

JOH.	TERT	Gr	e	b	q	ff ₂
5, 36-37	ego autem habeo <i>maius quam Johannis</i> testimonium; opera enim, quae pater mihi dedit <i>consummare, illa ipsa</i> de me <i>testimonium perhibent</i> , quod me pater miserit; ³⁷ et qui me misit pater, ipse <i>testimonium dixit</i> de me Prax 21	³⁶ ἐγὼ δὲ ἔχω τὴν μαρτυρίαν μείζω τοῦ Ἰωάννου· τὰ γὰρ ἔργα αὐτοῦ δέδωκεν μοι ὁ πατήρ· ἵνα τελειώσω αὐτά, αὐτὰ τὰ ἔργα ἀποιῶ, μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ ὅτι ὁ πατήρ με ἀπέσταλκεν. ³⁷ καὶ ὁ πέμψας με πατήρ, ἐκεῖνος μεμαρτύρηκεν περὶ ἐμοῦ . . .	³⁶ ego autem habeo testimonium eius <i>maius iohanne</i> : opera enim quae dedit mihi pater, <i>ut ea perficiam, ipsa opera, quae ego facio, testimonio sunt</i> de me, quia pater me misit. ³⁷ et qui me misit pater, ipse <i>testimonium perhibuit</i> de me . . .	³⁶ ego autem habeo testimonium <i>maius iohanne</i> : opera enim quae dedit mihi pater <i>ut perficiam ea, ipsa opera quae facio testimonium perhibent</i> de me, quoniam pater me misit. ³⁷ als e. . . . perhibet . . .	³⁶ als b. . . . illa ego f. <i>testificantur</i> de me . . . ³⁷ et qui misit me pater, ipse <i>testificatur</i> de me . . .	³⁶ als b. om <i>quae facio</i> quia . . . ³⁷ als b. . . . ille . . .
5, 37	neque vocem eius audistis <i>umquam</i> neque <i>formam</i> eius vidistis Prax 21	οὔτε φωνὴν αὐτοῦ πώποτε ἀκηκόατε οὔτε εἶδος αὐτοῦ ἐώρακατε,	. . . neque vocem <i>umquam</i> audistis neque <i>figuram</i> vidistis.	als e.	als e en b. . . . <i>fig.</i> eius . . .	als q.
5, 39	Scrutamini <i>scripturas, in quibus salutem speratis</i> , illae enim de me <i>loquuntur</i> . Praescr 8	ἐραυνᾶτε τὰς γραφάς, ὅτι ὑμεῖς δοκεῖτε ἐν αὐταῖς ζωὴν αἰώνιον ἔχειν· καὶ ἐκεῖναί εἰσιν αἱ μαρτυροῦσαι περὶ ἐμοῦ.	scrutamini <i>scripturas, in quibus putatis</i> vos <i>vitam aeternam</i> habere, et haec <i>testimonio sunt</i> de me.	scrutamini*) <i>scripturas quoniam putatis in ipsis vitam aeternam</i> habere et ipsae sunt quae <i>testimonium perhibent</i> de	als e. . . . haec sunt quae <i>testificantur</i> de me.	als e. . . . vos <i>putatis</i> et illae sunt quae <i>testiomnium perhibent</i> de me [in qui bus <i>putatis</i> vos <i>vitam habere</i>].

Joh.	TERT	Gr	e	b	g	ff ₂
5, 43	ego veni in nomine patris Or 3 ego veni in patris mei nomine Prax 17 ego veni in patris mei nomine, et non me <i>recepistis</i> Prax 21 ego veni in patris nomine Prax 23	ἐγὼ ἐλήλυθα ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ πατρὸς μου, καὶ οὐ λαμβάνετε με·	ego enim veni . . . als Cy.	me [in quibus putatis vos vitam habere, haec sunt quae testificantur de me]. *) ms. scrutate. als Cy. . . . <i>accepistis</i> . . .	als Cy en e.	als b. om me.
6, 29	interrogantibus autem quid facere debeant respondit: ut credatis in eum, quem <i>deus</i> misit Prax 21	²⁸ . . . τί ποιῶμεν ἵνα ἐργαζώμεθα τὰ ἔργα τοῦ θεοῦ; ²⁹ ἀπεκρίθη Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς· τοῦτό ἐστιν τὸ ἔργον τοῦ θεοῦ, ἵνα πιστεύητε εἰς ὃν ἀπέστειλεν ἐκεῖ-	²⁸ . . . quid faciemus ut operemur opera dei? ²⁹ respondit iesus et dixit illis: hoc est opus dei, ut credatis in eum quem <i>ille</i> misit.	²⁸ als e. ²⁹ als e. . . . eis <i>ipse</i> . . .	²⁸ als e en b. ²⁹ als b. . . . <i>ille</i> . . .	²⁸ als vorigen. ²⁹ respondens iesus et dixit eis: hoc est opus dei, ut credatis in eum qui me misit ille.

JOH.	TERT	Gr	e	b	q	ff ₂
6, 32	panem quoque se adfirmat, quem pater praestaret de caelo Prax 21	... ὁ πατήρ μου δίδωσιν ὑμῖν τὸν ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρα- νοῦ τὸν ἀληθινόν'	... pater dat vo- bis panem de caelo illum ve- rum.	... pater meus dat vobis pa- nem de caelo il- lum verum pa- nem.	... pater meus dedit vobis pa- nem de caelo ve- rum.	als <i>b</i> . om: panem (2).
6, 33	panis est sermo dei vivi qui des- cendit de caelis Or 6	ὁ γὰρ ἄρτος τοῦ θεοῦ ἐστὶν ὁ κατα- βαίνων ἐκ τοῦ οὐ- ρανοῦ καὶ ζωὴν δι- δοὺς τῷ κόσμῳ.	panis enim est de caelo, qui de cae- lo descendit et vitam dat sac- culo.	panis enim dei est, qui descen- dit de caelo et vitam dans huic mundo.	als <i>b</i> et vitam de- dit huic saeculo.	dei enim panis est, qui de caelo descendit et vi- tam dat huic mundo.
6, 35	ego sum panis vitae Or 6	... ἐγὼ εἰμι ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς' ...	als <i>Tert</i>	als <i>Tert</i> en <i>e</i> .	als vorigen.	als vo igen.
6, 37- 38	³⁷ ergo omne, quod ei daret pater, ad se venire, nec <i>reiecurum</i> se, ³⁸ quia de caelo descendisset, non ut suam, sed ut patris fa- ceret volunta- tem Prax 21	³⁷ πᾶν ὃ δίδωσιν μοι ὁ πατήρ πρὸς ἐμέ ἦξει, καὶ τὸν ἐρχό- μενον πρὸς με οὐ μὴ ἐκβάλλω ἔξω, ³⁸ ὅτι καταβέβηκα ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ οὐχ ἵνα ποιῶ τὸ θέ- λημα τὸ ἐμὸν ἀλλὰ τὸ θέλημα τοῦ πεμ- ψαντός με.	³⁷ omne quod mihi pater dat, ad me veniet, et qui venerit ad me, non <i>repello</i> eum. ³⁸ quoniam non descendi de caelo, ut faciam voluntatem meam, sed vo- luntatem eius, qui me misit pater.	³⁷ omne quod dat mihi pater, ad me veniet et eum qui venit ad me, non <i>apello</i> . ³⁸ nec enim des- cendi de caelo ut faciam vo- luntatem meam, sed voluntatem patris qui me misit.	³⁷ omne quod mi- hi dat pater, ad me veniet, et venientem ad me non <i>repello</i> foras. ³⁸ quoniam des- cendi de caelo ut non faciam voluntatem meam, sed vo- luntatem eius qui me misit.	³⁷ als <i>b</i> non <i>eicio foras</i> . ³⁸ quia descendi de caelo non ut fa- ciam volunta- tem <meam>, sed vol. eius qui me misit pater. < > ms: om.
6, 38	ipse pronuntiavit non suam, sed patris facere se voluntatem Or 4					

JOH.	TERT	Gr	e	b	q	ff ₂
	nec suam, sed patris perfecit voluntatem. Prax 8 ego veni non ut meam sed ut patris, qui me misit, faciam voluntatem Res 34					
6, 39	ut omne, quod dedit mihi, <i>non perdam ex eo quicquam</i> sed resuscitem <i>illum</i> novissima die. Res 34 ut omne, quod pater mihi dedit, <i>non perdam ex eo quicquam</i> Res 35	τοῦτο δὲ ἐστὶν τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με, ἵνα πᾶν ὃ δέδωκέν μοι μὴ ἀπολέσω ἐξ αὐτοῦ, ἀλλὰ ἀναστήσω αὐτὸ ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ	haec est enim voluntas eius*) qui me misit, ut omne quod mihi dedit <i>non perdam</i> , sed resuscitem <i>illum</i> novissima die. *) ms. om. eius.	haec est autem voluntas eius qui misit me, ut omne quod dedit mihi <i>non perdam ex eo quicquam</i> , sed resuscitem <i>illum</i> in novissima die.	haec est enim voluntas eius, qui me misit ut omne quod dedit mihi <i>non amit-tam aliquid ex eo</i> , sed resuscitem ego <i>illum</i> in novissima die.	haec est autem voluntas eius qui me misit pater, ut omne quod dedit mihi pater <i>non perdam nihil ex eo</i> , sed resuscitem <i>illum</i> in novissima die.
6, 40	hoc est patris voluntas, ut omnis, <i>qui aspiciit</i> filium et credit in eum, habeat vitam aeternam	τοῦτο γάρ ἐστιν τὸ θέλημα τοῦ πατρός μου, ἵνα πᾶς ὁ θεωρῶν τὸν υἱὸν καὶ πιστεύων εἰς αὐτὸν ἔχῃ ζωὴν αἰώνιον,	haec est enim voluntas patris mei, ut omnis, <i>qui viderit</i> filium et crediderit in eum, ha-	als e. ... <i>videt</i> ... credit eum in novissima die.	als b. ... in illum. ... et <i>resuscitem</i> ego illum ...	als b. ... patris mei, qui me misit, ut et ego <i>res.</i> ...

JOH.	TEXT	Gr	e	b	g	ff ₂
6, 40	et <i>suscitem</i> illum novissimo die. Res 34 Voluntatem autem patris esse, uti <i>qui viderit</i> filium et crediderit in eum, vitam et resurrectionem consequatur Prax 21	καὶ ἀναστήσω αὐτὸν ἐγὼ ἐν τῇ ἑσχατῇ ἡμέρᾳ.	beat vitam aeternam, et <i>resuscitabo</i> illum ego novissima die.			
6, 44	nemo ad me venit nisi pater eum <i>adduxerit</i> Prax 24 nenimem porro ad se venire posse, nisi quem pater <i>adducat</i> Prax 21	οὐδεὶς δύναται ἐλθεῖν πρὸς με εἰὰν μὴ ὁ πατὴρ ὁ πέμψας με ἐλκύσῃ αὐτόν, . . .	nemo potest venire ad me, nisi quem pater, qui me misit, <i>traxerit</i> ad me, . . .	nemo potest venire ad me, nisi pater qui me misit, <i>adtraxerit</i> eum, . . .	als <i>b</i> qui misit me, <i>trahat</i> eum, . . .	nemo pot. ad me ven. . . als <i>b</i> .
6, 45	omnem <autem,> qui a patre audisset et didicisset, venire ad se Prax 21	. . . πᾶς ὁ ἀκούσας παρὰ τοῦ πατρὸς καὶ μαθὼν ἔρχεται πρὸς ἐμέ.	. . . omnis qui audit a patre et didicit, venit ad me.	als <i>e</i> didicerit omnis ergo . . . als <i>e</i> audivit . . . als <i>e</i> .

Joh.	TERT	Gr	e	b	q	ff ₂
6, 46	... non quasi patrem aliquis viderit Prax 21	οὐχ ὅτι τὸν πατέρα ἔώρακεν τις, εἰ μὴ ὁ ὢν πρὸ τοῦ θεοῦ, οὗτος ἔώρα- κεν τὸν πατέρα.	non quia patrem vidit aliquis, nisi qui a deo est, hic vidit deum.	non quod patrem viderit quis- quam, nisi qui est a deo, hic vi- det deum.	als e. ... quis est a deo vidit patrem.	non quia patrem quisquam vidit, nisi qui est a deo, hic vidit patrem.
6, 51	Panis, quem ego dedero <i>pro sa- lute mundi</i> , caro mea est. Carn 13	ἐγὼ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ ζῶν ὁ ἐκ τοῦ οὐρα- νοῦ καταβάς· ἐάν τις φάγη ἐκ τούτου τοῦ ἄρτου, ζήσει εἰς τὸν αἰῶνα καὶ ὁ ἄρτος δὲ ὃν ἐγὼ δώσω ἡ σὰρξ μου ἐστίν ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς.	ego sum panis vivus, qui de caelo descendi. si quis mandu- caverit de meo pane ... als Cy.	als e. ... ex eo pane ... panis quem ego dederō, caro mea est <i>pro huius mundi vita</i> .	als e. ... de isto pane dabo, caro mea est, quam ego dabo <i>pro saeculi vita</i> .	als b. ... descendit ex hoc p. ... et hic panis quem ego dabo caro mea est <i>pro huius mundi vita</i> .
6, 63	spiritus ... est qui vivificat ... caro nihil pro- dest. Res 50 spiritus est qui vivificat ... ca- ro nihil prodest. Res 37 verba, quae lo- cutus sum vo- bis, <i>spiritus sunt, vita sunt</i> ibid.	τὸ πνεῦμά ἐστιν τὸ ζωοποιοῦν, ἡ σὰρξ οὐκ ὠφελεῖ οὐδέν.	spiritus est qui vivificat, caro nihil prodest; verba ista, quae ego locutus sum vobis, <i>spiritus et vita est</i> .	als e. ... nam caro ... om: ista. ... <i>spiritus est et vita</i> .	spiritus est enim ... als e. om: ista. ... <i>sp. est et v. est</i> .	spiritus est qui vivificat, nam caro non pro- dest quicquam ... om: ista. als e.

JOH.	TERT	Gr	e	b	q	f ₂
6, 66	Nonne ab ipso domino quidam <i>discentium</i> scandalizati <i>devertunt</i> ? Praescr 3	⁶⁶ ἐκ τούτου πολλοὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ἀπήλθον εἰς τὰ ὀπίσω καὶ οὐκέτι μετ' αὐτοῦ περιεπάτουν.	⁶⁶ exinde multi ex <i>discentibus</i> eius <i>abierunt retrorsum</i> et iam non ambulabant cum eo.	⁶⁶ ex hoc ergo multi ex <i>discipulis</i> eius <i>abierunt retro</i> et iam cum eo non ambulabant.	⁶⁶ ex hoc multi <i>recesserunt ex discipulis</i> eius <i>retro</i> et cum illo non ambulabant.	⁶⁶ ex hoc ergo multi <i>discipulorum</i> eius <i>abierunt retro</i> et amplius cum illo non ambulabant.
6, 66-69	at cum <i>discedunt</i> ab eo multi et apostolis suis offert si velint <i>discedere</i> et ipsi, quid respondit Simon Petrus? quo <i>discedimus</i> ? verba vitae habes, et nos credimus, quod tu sis Christus Prax 21	⁶⁷ εἶπεν οὖν ὁ Ἰησοῦς τοῖς δώδεκα· μὴ καὶ ὑμεῖς θέλετε ὑπάγειν; ⁶⁸ ἀπεκρίθη αὐτῷ Σίμων Πέτρος· κύριε, πρὸς τίνα ἀπελευσόμεθα; ῥήματα ζωῆς αἰωνίου ἔχεις. ⁶⁹ καὶ ἡμεῖς πεπιστεύκαμεν καὶ ἐγνώκαμεν ὅτι σὺ εἶ ὁ ἅγιος τοῦ θεοῦ.	⁶⁷ dixit ergo iesus ad XII discipulos suos: numquid et vos vultis <i>ire</i> ? ⁶⁸ respondit simon petrus: domine, ad quem <i>imus</i> ? verba vitae aeternae habes. ⁶⁹ et nos credimus et cognovimus, quia tu es christus filius dei.	⁶⁷ dixit autem iesus ad XII: numquid et vos vultis <i>ire</i> ? ⁶⁸ respondens autem simon petrus dixit: domine ad quem <i>ibimus</i> ? . . . ⁶⁹ als e. . . . quoniam tu es filius dei.	⁶⁷ dixit ergo iesus ad duodecim: . . als b. ⁶⁸ respondit ergo illi simon petrus: als b. ⁶⁹ et nos credimus et cognovimus quoniam tu es christus filius dei vivi.	⁶⁷ dixit ergo iesus illis duodecim discipulis: . . als b. ⁶⁸ respondit ei simon petrus et dixit: als b. ⁶⁹ als e. . . . dei vivi.
6, 67-69	nec tamen propterea ceteri quoque <i>discedendum</i> a vestigiis eius putaverunt: sed qui scierunt illum vitae esse verbum et a deo venisse, perseveraverunt in comitatu eius					

JOH.	TERT	Gr	e	b	q	ff ₂
6, 67 -69	usque ad finem: cum illis, si vel- lent et ipsi <i>dis-</i> <i>cedere</i> , placide obtulisset Praescr 3					
7, 5	Fratres domini non crediderant in illum: sicut et in evangelio ante Marcionem edi- to continetur Carn 7	οὐδὲ γὰρ οἱ ἀδελ- φοὶ αὐτοῦ ἐπίστευ- ον εἰς αὐτόν.	neque enim fra- tres eius tunc credebant in il- lum.	als e. . . . credebant tunc in eum.	neque enim tunc fratres eius cre- diderunt in eum.	als q. . . . credebant . . .
7, 28- 29	non dixit, quia ipse sum, et ipse me misit, sed <i>ille</i> me misit Prax 22	²⁸ καὶ ἐγὼ οἶδατε καὶ οἴδατε πόθεν εἰμί. καὶ ἀπ' ἐμαυτοῦ οὐκ ἔληλυθα, ἀλλ' ἔστιν ἀληθινὸς ὁ πέμψας με, ὃν ὑ- μεῖς οὐκ οἴδατε. ²⁹ ἐγὼ οἶδα αὐτόν, ὅτι παρ' αὐτοῦ εἰμι καὶ κείνός με ἀπέ- στειλεν.	²⁸ . . . et me <i>nostis</i> <i>et scitis</i> , unde sim, et a me non veni, sed est ve- rus qui me mi- sit, quem vos <i>non nostis</i> . ²⁹ ego novi eum, quoniam apud illum sum, et <i>ipse</i> me misit.	²⁸ . . . et me <i>scitis</i> <i>et</i> unde sim <i>nos-</i> <i>tis</i> , nec enim a me veni, sed est verax qui me misit, quem vos <i>ignoratis</i> . ²⁹ ego autem novi illum, quoniam ab eo sum, et <i>ipse</i> me misit.	²⁸ . . . et me <i>scitis</i> <i>et scitis</i> unde sum, et a me ipso non veni, sed est verus qui misit me, quem vos <i>nesci-</i> <i>tis</i> . ²⁹ ego scio illum quoniam ab illo sum et <i>ipse</i> me misit.	²⁸ als e. . . . a me ipso. . . . <i>scitis</i> . ²⁹ als b. . . . quia ipso . . .
7, 28	meque <i>scitis</i> un- de sim; et non veni a me ipso, sed est verus qui me misit, quem vos <i>non</i> <i>nostis</i> ; ego no- vi illum, quia apud illum sum. Prax 22					

JOH.	TERT	Gr	e	b	q	ff ₂
7, 33	<i>modicum</i> adhuc <i>temporis</i> vobiscum sum et vado ad eum, qui me misit Prax 22	... ἔτι χρόνον μικρόν μεθ' ὑμῶν εἰμι καὶ ὑπάγω πρὸς τὸν πέμψαντά με.	... adhuc <i>tempus pusillum</i> vobiscum sum et vado ad eum, qui me misit.	... adhuc <i>pusillum tempus</i> als e.	... t. <i>modicum</i> . als e.	als q. ... illum, qui misit me.
8, 16	— sed ego et qui me misit pater — Prax 22	... ἀλλ' ἐγὼ καὶ ὁ πέμψας με.	... sed ego et qui me misit pater.	... sed ego sum ... als e.	als e.	als e en q.
8, 17	... legem proponens <i>duorum hominum testimonium</i> confirmantem ... Prax 22	καὶ ἐν τῷ νόμῳ δὲ τῷ ὑμετέρῳ γέγραπται ὅτι δύο ἀνθρώπων ἡ μαρτυρία ἀληθής ἐστιν.	sed et in lege vestra scriptum est, quia <i>duorum hominum testimonium</i> verum est.	in lege quoque scriptum est: quoniam ... als e.	et in lege autem v. ... als e.	et in lege vestra scriptum est, quia <i>duorum testimonium hominum</i> verum est.
8, 18	<i>ego testimonium dico</i> de me, et testimonium dicit de me qui me misit pater. Prax 22	ἐγὼ εἰμι ὁ μαρτυρῶν περὶ ἑαυτοῦ καὶ μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ ὁ πέμψας με πατήρ.	<i>ego sum</i> , qui testimonium dicit de me, et qui me misit pater testimonio est de me.	<i>ego sum</i> qui testifcor de me, et qui me misit pater testimonium perhibet de me.	<i>ego sum</i> qui testimonium perhibeo de me ipso, et testimonium perhibet de me qui misit me pater.	als q. ... test. meum ... qui me misit pater.
8, 19	item interrogatus ubi esset pater, neque se neque patrem notum esse illis respon-	ποῦ ἐστὶν ὁ πατήρ σου; ἀπεκρίθη Ἰησοῦς· οὐτε ἐμὲ οἴδατε οὐτε τὸν πατέρα μου· εἰ ἐμὲ	... ubi est pater tuus? respondit illis iesus et dixit: neque me nostis neque pa-	als e. om: illis... et dixit eis sciretis sciretis.	als b. ... resp. iesus: neque me scitis, neque patrem meum; si enim	... ubi est pater tuus? et respondit iesus: neque me nostis neque patrem

JOH.	TERT	Gr	e	b	q	ff ₂
		ἤδείτε, καὶ τὸν πατέρα μου ἂν ἤδείτε.	trem meum; si me nossetis, et patrem meum sciebatis.		me sciretis, et patrem meum sciretis utique.	meum scitis; si enim me nossetis, et patrem meum sciretis.
8, 26	qui me misit verax est, et ego quae ab eo audivi, <i>ea</i> et loquor <i>in mundum</i> Prax 22	... ἀλλ' ὁ πέμψας με ἀληθὴς ἐστίν, καὶ γὰρ ἂ ἤκουσα παρ' αὐτοῦ, ταῦτα λαλῶ εἰς τὸν κόσμον.	... qui me misit verax est, et ego quae audii ab eo, <i>haec</i> loquor <i>in saeculum</i> .	als <i>e</i> audivi <i>in hoc mundo</i> .	als <i>b</i> . <i>in hunc mundum</i> qui misit me ... als <i>q</i> .
8, 28 -29	tunc <i>cognoscetis</i> , quod ego sim et a <i>memetipso</i> nihil loquar, sed sicut me docuit <pater, > <i>ita et</i> loquor, <i>quia</i> et qui me misit mecum est. Prax 22	²⁸ ... τότε γνώσεσθε ὅτι ἐγὼ εἰμι, καὶ ἀπ' ἐμαυτοῦ ποιῶ οὐδέν, ἀλλὰ καθὼς ἐδίδαξέν με ὁ πατήρ, ταῦτα λαλῶ. ²⁹ καὶ ὁ πέμψας με μετ' ἐμοῦ ἐστίν· οὐκ ἀφήκεν με μόνον, ὅτι ἐγὼ τὰ ἀρεστὰ αὐτῷ ποιῶ πάντοτε.	²⁸ ... tunc <i>scietis</i> , quia ego sum, et a <i>me facio</i> nihil, sed sicut me docuit pater, <i>ita et</i> loquor, ²⁹ <i>quoniam</i> et qui me misit mecum est...	²⁸ ... tunc <i>scietis</i> , quoniam ego sum, et nihil a <i>me facio</i> , sed sicut docuit me pater, <i>haec</i> loquor, ²⁹ <i>et qui</i> me misit mecum est...	²⁸ ... tunc <i>cognoscetis</i> , quia ego sum, et a <i>me ipso facio</i> nihil, als <i>b</i> pater meus ...	²⁸ als <i>q</i> nihil <i>facio</i> , sed sicut docuit me pater <i>haec</i> loquor, ²⁹ <i>et qui</i> me misit mecum est...
8, 38	ego quae vidi penes patrem meum loquor, et vos quod vidistis penes pa-	ἂ ἐγὼ ἐώρακα παρὰ τῷ πατρὶ λαλῶ· καὶ ὑμεῖς οὖν ἂ ἠκούσατε παρὰ τοῦ πατρὸς ποιεῖτε·	ego, quod vidi apud patrem meum, loquor, et vos itaque, quae vidistis	als <i>e</i> hoc loquor, et vos ergo ...	als <i>b</i> quod ...	als <i>e</i> et vos quod vidistis ...

Joh.	TERT	Gr	e	b	g	ff ₂
8, 40	trem vestrum id facitis Prax 22 nunc <i>vultis</i> occidere hominem veritatem vobis locutum, quam audivit a deo Prax 22 nunc autem <i>vultis</i> occidere hominem, veritatem ad vos locutum Carn 15	νῦν δὲ ζητεῖτέ με ἀποκτείνειαι, ἀνθρώπον ὃς τὴν ἀλήθειαν ὑμῖν λέλάηκα, ἣν ἤκουσα παρὰ τοῦ θεοῦ . . .	<i>apud</i> patrem vestrum, facitis. nunc autem <i>quaveritis</i> interficere hominem, qui veritatem locutus est vobis, quam audiit a deo; . . .	als e. ... <i>me</i> occidere I. sum . . . audivi . . .	als b.	als e. ... <i>me</i> interf. ... audii . . .
8, 42	si deus esset pater vester, <i>dilexissetis</i> me; ego enim ex deo exivi et veni Prax 22	. . . εἰ ὁ θεὸς πατὴρ ὑμῶν ἦν, ἠγαπατε ἂν ἐμέ· ἐγὼ γὰρ ἐκ τοῦ θεοῦ ἐξήλθον καὶ ἤκω· οὐδὲ γὰρ ἀπ' ἐμαυτοῦ ἐλήλυθα, ἀλλ' ἐκεῖνός με ἀπέστειλεν.	. . . si deus pater vester esset <i>diligissetis</i> me, ego enim de deo exii; non enim a me veni, sed ille me misit.	. . . si deus pater vester esset, <i>diligeretis</i> utique me, ego enim ex deo processi et veni; nec enim a me veni, sed ille me misit.	als b. ... a deo exivi . . . non en. a me ipso . . .	als b. om: utique. ... non enim a me ipso . . .
8, 44	vos ex diabolo patre estis An 16 ipse . . . a <i>primordio</i> mendax est Prax 1 cf. 1 Joh. 3, 8	ὑμεῖς ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστέ καὶ τὰς ἐπιθυμίας τοῦ πατρὸς ὑμῶν θέλετε ποιεῖν. ἐκεῖνος ἀνθρωποκτόνος ἦν ἀπ' ἀρχῆς, καὶ τῇ ἀληθείᾳ οὐκ ἔστηκεν. . . .	vos de patre diabolo estis et concupiscentias patris vestri facere vultis. ille homicida fuit ab initio et in veritate non stetit, . . .	vos ex patre diabolo estis et concupiscentiam patris vestri vultis facere. ille homicida fuit ab initio et in veritate non stetit, . . .	als b. ... desideria erat . . .	als g.

JOH.	TERT	Gr	e	b	q	ff ₂
8, 49	Si . . . mendacium divinitatis diabolus operatur, in hac etiam specie a <i>primordio</i> mendax . . . Cor 7 ego daemonium non habeo, sed honoro patrem meum, Prax 22	. . . ἐγὼ δαιμόνιον οὐκ ἔχω, ἀλλὰ τιμῶ τὸν πατέρα μου, ego daemonium non habeo, sed <i>honifico</i> patrem meum; . . .	als e.	als e en b.	als e, b en q.
8, 54-55	si ego me ipse glorificem, nihil est gloria mea; est qui me glorificet pater, quem vos dicitis deum esse vestrum nec nostis illum; at ego novi eum et si dicam non novi, ero <i>similis vestri</i> mendax; sed novi illum et sermonem eius servo Prax 22	⁵⁴ . . . ἐὰν ἐγὼ δοξάσω ἑμαυτόν, ἡ δόξα μου, οὐδὲν ἔστιν ἔστιν ὁ πατήρ μου ὁ δοξάζων με, ὃν ὑμεῖς λέγετε ὅτι θεὸς ἡμῶν ἐστίν, ⁵⁵ καὶ οὐκ ἐγνώκατε αὐτόν, ἐγὼ δὲ οἶδα αὐτόν, κἂν εἶπω ὅτι οὐκ οἶδα αὐτόν, ἔσομαι ὁμοῖος ὑμῖν ψεύστης· ἀλλὰ οἶδα αὐτόν καὶ τὸν λόγον αὐτοῦ τηρῶ.	⁵⁴ . . . si ego me clarificavero, claritas mea nihil erit; est pater meus, qui me clarificet, quem vos dicitis, quia deus vester est. ⁵⁵ et non scitis eum, ego autem cognovi illum; et si dixerō, quia non novi illum, ero <i>similis vobis</i> mendax; sed novi illum et verbum	⁵⁴ . . . si ego honorifico me, honor meus nihil est; pater meus est qui honorificat me, quem vos dicitis, quoniam deus vester <est>. ⁵⁵ et non nostis eum, ego autem novi eum et si dixerō, quoniam non novi eum, ero <i>similis vobis</i> mendax; sed scio illum et verbum eius custo-	⁵⁴ . . . si ego honorificavero me ipsum, honor meus nullus est; est pater meus qui honorificat me, quem vos dicitis, quia deus vester est. ⁵⁵ et non cognovistis eum, ego autem cognovi eum; — ero <i>similis vobis</i> mendax; sed scio illum et verbum eius et verbum	⁵⁴ si ego clarificavero me ipsum, claritas mea nihil est; est pater meus qui clarificat me, quem vos dicitis quia deus vester est. ⁵⁵ et non cognovistis eum, ego autem cognovi eum; — ero <i>similis vobis</i> mendax; sed scio eum et sermonem eius servo.

JOH.	TERT	Gr	e	b	q	ff ₂
8, 56	Abraham diem meum vidit et laetatus est Prax 22	Ἀβραάμ ὁ πατήρ ὑμῶν ἠγαλλίασατο ἵνα ἴδῃ τὴν ἡμέραν τὴν ἐμήν, καὶ εἶδεν καὶ ἐχάρη.	abraham pater vester exultatus est, ut videret diem meum, et vidit et gavisus est.	abraham pater vester laetabatur . . . als e.	. . . exultavit . . . als e.	als q.
9, 35	tu credis in filium dei? Prax 22	. . . σὺ πιστεύεις εἰς τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου;	. . . tu credis in filium dei?	als e.	als e en b.	. . . tu credis filium dei?
10, 11	bonus pastor animam <i>pro pecoribus ponit</i> Fug 11 illam (sc. animam) et ipse bonus pastor <i>pro pecudibus suis ponit</i> An 13	. . . ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς τὴν φυχὴν αὐτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων.	. . . pastor bonus animam suam <i>ponit pro ovibus suis.</i>	. . . pastor enim bonus animam suam <i>tradet pro ovibus suis.</i>	—	als e. . . . <i>dat</i> . . .
10, 12	malus pastor est qui viso lupo fugit et <i>pecora</i> diripienda derelinquit Fug 11	ὁ μισθωτὸς καὶ οὐκ ἂν ποιμὴν, οἱ οὐκ ἔστιν τὰ πρόβατα ἴδια, θεωρεῖ τὸν λύκον ἐρχόμενον καὶ ἀφίησιν τὰ πρόβατα καὶ φεύγει, . . .	mercennarius autem, cuius non sunt oves propriae, videt lupum venientem et relinquit <i>oves</i> et fugit, . . .	mercennarius autem, et qui non est pastor, cuius non sunt propriae oves, videt lupum venientem et dimittit <i>oves</i> et fugit, . . .	—	als b. . . . non s. oves propriae, . . .

JOH.	TERT	Gr	e	b	q	ff ₂
10, 15	dehinc cognosci se profitetur a patre et patrem a se Prax 22	... καθὼς γινώσκει με ὁ πατήρ καὶ γὼ γινώσκω τὸν πατέρα, ...	sicut agnoscit me pater, et ego agnosco patrem ..	als e.	—	als e. ... cognoscit.
10, 17 -18	ed ideo se diligi a patre, quod animam suam ponat, quia hoc <i>praeceptum</i> accepisset a patre. Prax 22	¹⁷ ... δια τοῦτό με ὁ πατήρ ἀγαπᾷ ὅτι ἐγὼ τίθημι τὴν ψυχὴν μου, ἵνα πάλιν λάβω αὐτήν. ¹⁸ οὐδεὶς ἤρεν αὐτήν ἀπ' ἐμοῦ, ἀλλ' ἐγὼ τίθημι αὐτήν ἀπ' ἐμαυτοῦ... ταύτην τὴν ἐντολὴν ἔλαβον παρὰ τοῦ πατρός μου.	¹⁷ propterea me pater diligit, quoniam ego pono animam pro ovibus meis, ut iterum summam illam. ¹⁸ nemo tollit eam a me, sed ego pono illam a me; ... hoc <i>mandatum</i> accepi a patre meo ipso.	¹⁷ als e. ... quia ... om: pro ov. m. ¹⁸ nemo tollit eam a me, sed ego pono eam a me ipso. ... hoc <i>praeceptum</i> accepi a patre meo.	—	¹⁷ als b. ... animam meam pono eam. ¹⁸ als b, om: meo.
10, 25	<i>loquor</i> vobis, et non creditis; opera quae ego facio in nomine patris, <i>ipsa</i> de me testimonium dicunt. Prax 22	... εἶπον ὑμῖν, καὶ οὐ πιστεύετε· τὰ ἔργα ἃ ἐγὼ ποιῶ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ πατρός μου ταῦτα μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ·	... <i>loquor</i> vobis, et non creditis; opera, quae ego facio in nomine patris mei, <i>ipsa</i> testimonium dicunt de me.	als e. ... <i>haec</i> testimonium perhibent de me.	—	als b.
10, 27 -28	(de ovibus etiam suis*), quod nemo illas de manu eius <i>eriperet</i> Prax 22	²⁸ ... καὶ οὐχ ἀρπάσει τις αὐτὰ ἐκ τῆς χειρός μου.	²⁸ ... et nemo <i>rapit</i> illas (sc. oves) de manu mea.	²⁸ ... et non <i>quisquam rapiet</i> eas de manu mea.	—	als b. ... <i>rapit</i> ...

Joh.	TERT	Gr	e	b	q	ff ₂
10, 29 -30	pater enim, quod mihi dedit, maius est omnibus, et ego et pater unum sumus. Prax 22	²⁹ ὁ πατήρ μου ὃ δέδωκεν μοι πάντων μείζον ἐστίν, . . . ³⁰ ἐγὼ καὶ ὁ πατήρ ἐν ἑσμεν.	²⁹ pater quod dedit mihi, maius est omnibus, . . . ³⁰ et ego et pater meus unum sumus.	²⁹ als e. . . . maius omn. est, . . . ³⁰ ego et pater unum sumus.	—	²⁹ als b. ³⁰ als b.
10, 30	ego enim, et pater unum sumus Or 2 ego et pater unum sumus Herm 18 Prax 8; 20; 24; 25					
10, 32	addit etiam, multa se opera a patre ostendisse, quorum nihil lapidari mereretur. Prax 22	. . . πολλὰ ἔργα ἔδειξα ὑμῖν καλὰ ἐκ τοῦ πατρός· διὰ ποῖον αὐτῶν ἔργον ἐμέ λιθάζετε;	. . . multa opera bona ostendi vobis a patre; propter quid me lapidatis?	. . . multa opera ostendi vobis ex patre meo; propter quod eorum opus me lapidatis?	—	als b. , . . opera bona . .
10, 34 -38	si in lege scriptum est: ego dixi, vos dii estis*), et non potest solvi scriptura, quem pater sanctifi-	³⁴ . . . οὐκ ἔστιν γεγραμμένον ἐν τῷ νόμῳ ὑμῶν ὅτι ἐγὼ εἶπα· θεοί ἐστε; ³⁵ εἰ ἐκενίνους εἶπεν	³⁴ . . . non est scriptum in lege, quoniam ego dixi: dii estis? ³⁵ si illos dixit deos, ad quos	³⁴ . . . nonne scriptum est in lege, quia ego dixi: dii estis? ³⁵ als e. . . . p. solvi scrip-	—	³⁴ als b. ³⁵ als b. ³⁶ als e.

JOH.	TERT	Gr	e	b	q	ft ₂
10, 34 -38	cavit et misit <i>in mundum</i> vos <i>eum blasphemare</i> dicitis, quia dix- erit: filius dei sum? si non fa- cio opera patris mei, nolite cre- dere; si vero fa- cio et mihi cre- dere non vultis, vel propter ope- ra credite; et scitote, quod ego in patre sim et pater in me Prax 22 *) lac.	θεοὺς πρὸς οὐδὲ ὁ λόγος τοῦ θεοῦ ἐγένετο, καὶ οὐ δύναται λυθῆναι ἢ γραψή, ³⁶ ὃν ὁ πατὴρ ἡ- γάσεν καὶ ἀπέ- στειλεν εἰς τὸν κόσμον ὑμεῖς λέγετε ὅτι βλασφημεῖς, ὅτι εἶπον· υἱὸς τοῦ θεοῦ εἶμι; ³⁷ εἰ οὐ ποιῶ τὰ ἔργα τοῦ πατρὸς μου, μὴ πιστεύ- ετε μοι· ³⁸ εἰ δὲ ποιῶ, κἂν ἐμοὶ μὴ πιστεύητε, τοῖς ἔργοις πισ- τεύετε, ἵνα γνῶτε καὶ γινώσκητε ὅτι ἐν ἐμοὶ ὁ πατὴρ καὶ γὰρ ἐν τῷ πατρί.	sermo fiebat dei, <i>et non potest solvi.</i> ³⁶ quem pater sanctificavit et misit <i>in hunc mundum</i> , vos di- citis <i>quia blas- phemat</i> , quia dix- i: filius dei sum. ³⁷ si non facio opera patris, no- lite mihi cre- dere. ³⁸ operibus credite et scitote, quo- niam in me est pater et ego in patre.	<i>tura.</i> ³⁶ als e. . . . blasfemat quoniam . . . ³⁷ als e. ³⁸ quod si facio et mihi non vultis credere, vel ope- ribus credite et cognoscetis quia in me est pater et ego in eo.		³⁷ als e. ³⁸ als b. . . . et non vultis mihi cr., operi- bus cr. . . .

11, 41	pater, . . . gratias ago tibi, quod me semper <i>exaudias</i> : <i>propter istas turbas circumstantes</i> dixi, ut credant, quod tu me miseris. Prax 23	⁴¹ . . . πάτερ, εὐχαριστῶ σοι ὅτι ἤκουσάς μου. ⁴² ἐγὼ δὲ ἤδειν ὅτι πάντοτέ μου ἀκούεις ἀλλὰ διὰ τὸν ὄχλον τὸν περιεστῶτα εἶπον, ἵνα πιστεύσωσιν ὅτι σὺ με ἀπέστειλας.	⁴¹ . . . pater, gratias ago tibi, quod audisti me. ⁴² et ego sciebam, quod semper me audis, sed <i>propter turbam circumstantem</i> dixi, ut credant, quia tu me misisti.	⁴¹ als e. . . . quia . . . ⁴² als e. . . . quia . . . <i>t. quae circumstat</i> . . .	—	⁴¹ als b. ⁴² als e. . . . quia . . .
12, 27-28	et quid dicam? pater <i>salvam me fac</i> de ista hora: <i>atquin</i> propter hoc veni in istam horam; <i>verum</i> , pater, glorifica nomen tuum Prax 23	²⁷ . . . καὶ τί εἶπω; πάτερ, σῶσόν με ἐκ τῆς ὥρας ταύτης. ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἦλθον εἰς τὴν ὥραν ταύτην. ²⁸ πάτερ, δόξασόν σου τὸ ὄνομα. ἦλθεν οὖν φωνὴ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ· καὶ ἐδόξασα καὶ πάλιν δοξάσω.	²⁷ . . . et quid dicam: pater <i>libera me</i> de ista hora, <i>sed</i> ideo veni in hanc horam. ²⁸ pater, glorificetur nomen tuum. venit ergo vox de caelo dicens; et honorificavi et <i>iterum</i> honorificabo.	²⁷ . . . et quid dicam: pater <i>salvifica</i> me [pater] ex hac hora, <i>sed</i> propterea veni in horam istam. ²⁸ pater clarifica tuum nomen. venit ergo vox de caelo: et clarificavi et <i>iterum</i> clarificabo.	—	²⁷ . . . et dicam: pater <i>libera me</i> ex hac hora . . . als e. ²⁸ als b. . . . nomen t. . . .
12, 28	pater, glorifica nomen tuum. Or 3 glorificavi et glorificabo <i>rursus</i> Prax 23 et glorificavi et glorificabo Prax 23; 24					

JOH.	TERT	Gr	e	b	q	ff ₂
12, 30	non propter me <i>ista vox</i> venit, sed propter vos Prax 23	... οὐ δι' ἐμὲ ἢ φωνὴ αὐτῆ γέγο- νεν ἀλλὰ δι' ὑμᾶς.	... non propter me <i>vox haec</i> ve- nit, sed propter vos.	als e.	—	als e en b. ... <i>haec vox</i> ...
12, 44	qui credit in me, non in me cre- dit, sed in eum credit, qui me misit Prax 23	... ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ οὐ πιστεύει εἰς ἐμὲ ἀλλὰ εἰς τὸν πέμψαντά με,	... qui credit in me, non credit in me, sed in eum qui me misit.	... qui credit in me, credit et in eum qui misit me.	als e. ... non in me cr. ...	als e.
12, 45	et qui me <i>conspi- cit, conspicit</i> eum qui me misit Prax 23	καὶ ὁ θεωρῶν ἐμὲ θεωρεῖ τὸν πέμ- ψαντά με.	et qui <i>videt</i> me, <i>videt</i> et eum qui me misit.	—	et qui me <i>vidit,</i> <i>vidit</i> eum qui me misit.	als e. ... <i>videt</i> eum ...
12, 49	quoniam . . . a <i>memetipso</i> non sum locutus, sed qui me misit pa- ter ipse mihi <i>mandatum</i> de- dit, quid dicam et quid loquar; Prax 23	ὅτι ἐγὼ ἐξ ἑμαυτοῦ οὐκ ἐλάλησα, ἀλλ' ὁ πέμψας με πα- τῆρ αὐτός μοι ἐν- τολὴν δέδωκεν τί εἶπω καὶ τί λαλή- σω.	quia ego a me non sum locutus, sed qui me misit pater, ipse mihi <i>mandatum</i> de- dit, quid faciam et quid loquar.	quia ego ex me <i>ipso</i> non sum lo- cutus, sed qui misit me pater, ipse mihi <i>prae- ceptum</i> dedit, quid dicam et quid loquar.	quoniam ego non ex me ipso locu- tus sum, sed qui me misit pater, ipse mihi <i>man- datum</i> dedit, quid dicam et quid loquar.	als b.
12, 50	sicut mihi pater dixit, <i>ita et lo- quor</i> Prax 23	... καθὼς εἴρηκέν μοι ὁ πατήρ, οὕ- τως λαλῶ.	... secundum quod dixit mihi pater, <i>ita et lo- quor.</i>	... sicut dixit mihi pater, <i>sic loquor.</i>	als b.	als b. ... <i>haec loquor.</i>

JOH.	TERT	Gr	e	b	q	ff ₂
13,1-3	ante autem <i>sollemnitatem paschae</i> , sciens Jesus omnia sibi tradita a patre esse et se ex deo exisse*) et ad deum vadere. Prax 23 *) PMF: esse.	¹ Πρὸ δὲ τῆς ἑορτῆς τοῦ πάσχα εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς ὅτι ἦλθεν αὐτοῦ ἡ ὥρα ἵνα μεταβῆ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου πρὸς τὸν πατέρα . . . ³ εἰδὼς ὅτι πάντα ἔδωκεν αὐτῷ ὁ πατήρ εἰς τὰς χεῖρας, καὶ ὅτι ἀπὸ θεοῦ ἐξῆλθεν καὶ πρὸς τὸν θεὸν ὑπάγει, ⁵ εἶτα βάλλει ὕδωρ εἰς τὸν νιπτῆρα, καὶ ἤρξατο νίπτειν τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν καὶ ἐκμάσσειν τῷ λεντιῷ ᾧ ἦν διεζωσμένος.	¹ ante <i>diem</i> autem <i>festum paschae</i> sciens, quia venit hora eius, ut transiret de saeculo isto ad patrem, . . . ² sciens, quia omnia dedit illi pater in manus, et quia a deo exiit et ad deum vadit, ⁵ deinde mittit aquam in pelvem et coepit lavare pedes <i>discipulorum</i> et tergere linteo quo erat cinctus.	¹ ante <i>diem</i> autem <i>festum paschae</i> sciens iesus, quia venit eius hora, ut transiret ex hoc mundo ad patrem, . . . ³ sciens autem iesus . . . ei . . . als e. . . . exivit . . . ⁵ als e. . . misit extergere de linteo quo erat praecinctus.	¹ ante <i>diem</i> autem <i>sollemnem paschae</i> sciens iesus, quod venit hora illius, ut transiret de isto mundo ad patrem, . . . ³ sciens iesus quia . . . als e. . . . in manu . . . ⁵ als b. . . . <i>disc.</i> suorum et tergere eodem linteo . . .	¹ als b. om: autem . . . pascae hora eius de hoc m. . . . ³ als e. . . . ei exivit . . . ⁵ als b. . . . quo praecinctus erat.
13, 4-12	Bapt 9 agnoscam necesse est et recumbentem in lectulo Christum et cum pelvem <i>discipulorum</i> pedibus offert et cum aquam ex urceo ingerit et cum linteo circumstringitur. Cor. 8					
13, 10	qui semel <i>lavit</i> , non habet necesse rursum Bapt 12	. . . ὁ λελουμένος οὐκ ἔχει χρεῖαν [εἰ μὴ τοὺς πόδας] νίψασθαι, qui <i>lotus est</i> , non habet causam nisi pedes lavare, qui <i>lotus est</i> , non indiget nisi ut pedes lavet, qui <i>lotus est</i> , non habet necessitatem nisi pedes lavandi, . . .	als b.

Joh.	TERT	Gr	e	b	q	ff ₂
13, 31	nunc glorificatus est filius hominis, et deus glorificatus est in illo Prax 23	... νῦν ἐδοξάσθη ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ὁ θεὸς ἐδοξάσθη ἐν αὐτῷ.	... nunc glorificatus est filius hominis, et deus glorificatus est in eo.	³¹ ... nunc clarificatus est filius hominis ³² et deus clarificatus est in eo.	... nunc honorificatus est filius hominis, et deus honorificatus est in illo.	als b.
13, 32	et deus glorificabit*) illum in semetipso Prax 23 *) PMF: glorificavit.	... καὶ ὁ θεὸς δοξάσει αὐτὸν ἐν αὐτῷ. et deus glorificabit eum in semetipso ... ms: glorificavit.	... et deus clarificabit eum in semetipso et deus honorificabit illum in semetipso ...	et deus clarificabit eum in semetipso ...
14, 2	quomodo <i>multae mansiones</i> apud patrem, Scorp 6 licet <i>multae mansiones</i> penes patrem eundem Monog 10 ... dominus <i>multas mansiones</i> quasi domus apud patrem repromittit Res 41	ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ πατρὸς μου μοναὶ πολλαὶ εἰσίν' ...	in domo patris mei <i>multae</i> sunt <i>mansiones</i> ; ...	in domo patris mei <i>mansiones multae</i> sunt; <i>multae mansiones</i> s; ...	als b.

John.	TERT	Gr	e	b	q	ff ₂
14, 5	domine, non scimus quo eas. et quomodo viam novimus? Prax 24	... κύριε, οὐκ οἴδαμεν ποῦ ὑπάγεις· πῶς οἴδαμεν τὴν ὁδόν;	... domine domine non scimus, quo eas, et quomodo viam novimus?	... domine nescimus quo vadis, quomodo viam scimus?	... domine nescimus quo vadis, et unde possumus viam scire?	als q. ... et quomodo p. ...
14,6-7	ego sum via veritas et vita: nemo venit ad patrem nisi per me; si cognovissetis me, cognovissetis et patrem; sed abhinc nostis illum et vidistis illum Prax 24	⁶ ... ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωὴ· οὐδείς ἔρχεται πρὸς τὸν πατέρα εἰ μὴ δι' ἐμοῦ. ⁷ εἰ ἐγνώκειτέ με, καὶ τὸν πατέρα μου ἂν ᾔδειτε. ἀπ' ἄρτι γινώσκετε αὐτὸν καὶ ἐωράκατε.	⁶ als Cy. ⁷ si cognovistis me, et patrem meum cognoscitis et amodo nostis illum et videtis eum.	⁶ als Cy en e. ⁷ als e. ... cognovistis eum vidistis ...	⁶ als vorigen. ⁷ et si me nostis, et patrem meum cognoscitis et ex nunc cognoscitis eum et vidistis eum.	⁶ als vorigen. ⁷ als b.
14, 6	ego sum via, nemo ad patrem venit nisi per me Prax 24					
14, 7	si me cognovistis, et patrem cognovistis Prax 24					
14, 8	ostende nobis patrem, et sufficit nobis Prax 24	... δείξον ἡμῖν τὸν πατέρα καὶ ἀρκεῖ ἡμῖν.	... ostende nobis patrem, et sufficit nobis.	als e.	als e en b.	als e, b en q.

JOH.	TERT	Gr	e	b	q	ff ₂
14, 9	Philippe, <i>tanto tempore</i> vobiscum sum, et non cognovistis me? Prax 24 qui me <i>videt</i> , patrem <i>videt</i> Prax 24 qui me <i>videt</i> , <i>videt</i> et patrem Prax 24	... τοσοῦτον χρόνον μεθ' ὑμῶν εἰμι καὶ οὐκ ἔγνωκάς με, Φίλιππε; ὁ ἑωρακῶς ἐμὲ ἑώρακεν τὸν πατέρα' <i>tanto tempore</i> vobiscum sum, et non nostis me, philippe? qui me <i>vidit</i> , patrem <i>vidit</i> ; <i>tanto temporis</i> vobiscum sum, et non cognovistis me, philippe? qui <i>vidit</i> me, <i>vidit et patrem</i> ; ...	als e. ... filippe <i>vidit et patr.</i> m.; <i>tantum temporis</i> ... als b.
14, 9-10	qui me <i>viderit</i> , <i>vidit</i> et patrem et ego in patre et pater in me Prax 20	¹⁰ οὐ πιστεύεις ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ πατρὶ καὶ ὁ πατὴρ ἐν ἐμοὶ ἐστιν, τὰ ῥήματα ἃ ἐγὼ λέγω ὑμῖν ἀπ' ἑαυτοῦ οὐ λαλῶ· ὁ δὲ πατὴρ ἐν ἐμοὶ μένων ποιεῖ τὰ ἔργα αὐτοῦ.	¹⁰ non credis, quoniam ego in patre et pater in me est? verba, quae ego <i>dico</i> vobis, a me non loquor, pater autem in me manens <i>facit</i> facta.	¹⁰ non credis quia ego in patre et pater in me est? verba quae ego <i>loquor</i> vobis, a me ipso non loquor, pater autem in me manens ipse loquitur et opera quae ego facio <i>ipse facit</i> .	¹⁰ als b. ... <i>dico</i> vobis sed pater qui in me manet, <i>ipse facit</i> opera.	¹⁰ als b.
14, 10	non credis, quia ego in patre et pater in me? Prax 24 (bis) verba quae ego <i>loquor</i> vobis, non sunt mea, ... pater autem manens in me <i>facit</i> opera Prax 24					... qui in me manet ... om: ego.

JOH.	TERT	Gr	e	b	q	ff ₂
	ego sum in patre et pater in me Prax 24 ego in patre Prax 8					
14, 11	credite . . . quia ego in patre et pater in me, <i>si</i> <i>quo minus, vel</i> <i>propter opera</i> credite Prax 24	πιστεύετε μοι ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ πατρὶ καὶ ὁ πατὴρ ἐν ἐμοί· εἰ δὲ μὴ, διὰ τὰ ἔργα αὐτὰ πιστεύετε.	credite mihi, quia ego in pa- tre et pater in me est, <i>si quo-</i> <i>minus, propter</i> <i>facta ipsa cre-</i> <i>dite.</i>	¹¹ credite mihi quia ego in pa- tre et pater in me ¹² <i>alioquin</i> <i>propter opera</i> <i>ipsa credite mi-</i> <i>hi . . .</i>	¹¹ als b. . . . <i>vel propter</i> <i>opera credite</i> <i>mihi.</i>	¹¹ als q. ¹² als q. . . . <i>opera ista . . .</i>
14, 16	rogabo . . . pa- trem, et alium <i>advocatum mit-</i> <i>tet</i> vobis, spiri- tum veritatis, sic alium a se*) <i>paracletum, . . .</i> Prax 9 *) lacuna. . . . filius . . . <i>pa-</i> <i>raclatum</i> quoque a patre se postu- laturum . . . et <i>missurum</i> repro- mittit Prax 25	καγὼ ἐρωτήσω τὸν πατέρα καὶ ἄλλον παράκλητον δώσει ὑμῖν, ἵνα ᾗ μεθ' ὑμῶν εἰς τὸν αἰ- ῶνα, ¹⁷ τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, . . .	et ego rogabo pa- trem, et alium <i>advocatum dabit</i> vobis, ut sit vo- biscum in aeter- num, ¹⁷ spiritum veritatis, . . .	et ego rogabo pa- trem et alium <i>paracletum da-</i> <i>bit</i> vobis, ut vo- biscum in aeter- num sit, ¹⁷ spiri- tum veritatis, . .	als e. . . . qui vobiscum sit in aeternum, ¹⁷ spiritum veri- tatis, . . .	als b. . . . ut vobisc. sit in aet. . . .

JOH.	TERT	Gr	e	b	q	ff ₂
14, 28	quia pater maior me est Prax 9 pater maior me est Prax 14	... ὅτι ὁ πατήρ μείζων μου ἐστίν.	. . . qui pater maior me est.	als Cy.	. . . quoniam pater meus maior me est.	. . . quia . . . als Cy en b.
16, 12 -13	Adhuc multa habeo <i>quae loquar ad vos</i> , sed <i>nondum</i> potestis portare ea, cum venerit <i>spiritus sanctus</i> , ille vos <i>ducat in omnem veritatem</i> , Monog 2 Adhuc multa habeo <i>loqui vobis</i> , sed <i>nondum</i> potestis ea <i>baiulare</i> : cum venerit ille <i>spiritus veritatis</i> , <i>deducet vos in omnem veritatem</i> et <i>supervenientia</i> renuntiabit vobis. Virg 1	¹² Ἐτι πολλὰ ἔχω ὑμῖν λέγειν, ἀλλ' οὐ δύνασθε βαστάζειν ἄρτι. ¹³ ὅταν δὲ ἔλθῃ ἐκεῖνος, τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὁδηγήσει ὑμᾶς εἰς τὴν ἀλήθειαν πᾶσαν' ... καὶ τὰ ἐρχόμενα ἀγγελεῖ ὑμῖν.	¹² adhuc multa habeo <i>de vobis dicere</i> , sed <i>non</i> potestis portare ea <i>modo</i> . ¹³ cum venerit <i>ille spiritus veritatis</i> , <i>inducet vobis veritatem omnem</i> ; . . . et <i>future</i> nuntiabit vobis.	¹² adhuc habeo multa <i>vobis dicere</i> , sed <i>non</i> potestis ea portare <i>modo</i> . ¹³ cum enim venerit <i>ille spiritus veritatis deducet vos in veritate</i> omni; . . . et <i>quae venient</i> adnuntiabit vobis.	¹² adhuc multa habeo <i>vobis dicere</i> , sed <i>non</i> potestis portare <i>modo</i> . ¹³ cum autem venerit <i>ille spiritus veritatis</i> , <i>diriget vos in omnem veritatem</i> ; . . . et <i>ventura</i> adnuntiabit vobis.	¹² als q. . . . illa <i>modo</i> portare. ¹³ als b. . . . in omni veritate; . . . <i>quae ventura sunt</i> adnuntiabit vobis.

JOH.	TERT	Gr	e	b	q	ff ₂
16, 12	Multa habeo adhuc loqui vobis, sed non potestis modo ea sustinere. Praescr 22					
16, 13	cum venerit ille spiritus veritatis, ipse vos deducet in omnem veritatem, Praescr 22					
16, 13	. . . consecuturi mox Spiritum sanctum Paracletum, qui illos deducturus esset in omnem veritatem Praescr 8					
16, 13	non enim ab se loquetur, sed quae mandantur a Christo Virg 1	. . . οὐ γὰρ λαλήσει ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ὅσα ἀκούει λαλήσει, non enim loquitur ab se, sed quae audit loquitur non enim loquitur a semetipso, sed haec quae audit loquitur non enim loquetur ab se, sed quaecumque audierit, ea loquitur . . .	als b. . . ., sed quaecumque audierit, loquitur . . .
16, 14	de meo sumet Prax 25	. . . ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήμψεται de meo accipit de meo accipiet . . .	als b.	als b en q.

JOH.	TERT	Gr	e	b	q	ff ₂
16, 15	omnia patris mea sunt Prax 17	πάντα ὅσα ἔχει ὁ πατήρ ἐμά ἐστιν'...	omnia quae habet pater, mea sunt; . . .	omnia quaecumque habet pater, mea sunt; . . .	als b.	als b.
16, 20	<i>saeculum gaudebit, vos tristes eritis</i> Spect 28 <i>saeculum gaudebit, vos vero lugebitis</i> Idol 13 <i>saeculum enim gaudebit, vos vero lugebitis</i> Cor 13	ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι κλαύσετε καὶ θρηνηήσετε ὑμεῖς, ὁ δὲ κόσμος χαρήσεται ὑμεῖς ἢ λύπη ὑμῶν εἰς χαρὰν γενήσεται.	amen amen dico vobis, quia plorabitis et plangebitis vos, <i>saeculum</i> autem <i>gaudebit</i> ; vos <i>tristes eritis</i> , sed tristitia vestra in gaudium veniet.	amen amen dico vobis quia vos flebitis et lugebitis, <i>mundus</i> autem <i>gaudebit</i> ; vos <i>tristes eritis</i> , sed tristitia vestra in gaudium convertetur.	als b. . . . plangebitis. . . . in g. veniet.	als b. . . . quoniam vos <i>contristamini</i> in g. veniet.
17, 6	nomen tuum manifestavi hominibus Prax 17 Or 3	Ἐφάνησά σου τὸ ὄνομα τοῖς ἀνθρώποις . . .	manifestavi nomen tuum apud homines, . . .	als e. . . . hominibus, . . .	als b.	als b. . . . tuum n. . .
19, 12	si hunc dimiseris, non es amicus caesaris, Jud 8 ἐὰν τοῦτον ἀπολύσῃς, οὐκ εἶ φίλος τοῦ καισαρος si hunc dimiseris, non eris amicus caesaris; si hunc dimittes, non es amicus caesaris; . . .	als e. . . . es . . .	als b. . . . dimittis . . .

JOH.	TERT	Gr	e	b	g	ff ₂
19, 37	tunc et cognoscent eum qui <i>compugerunt</i> Marc 3, 7 et videbunt et agnoscent qui eum <i>confixerunt</i> Carn 24 agnoscentes quem <i>rupugerunt</i> Res 22 videbunt in eum quem <i>confixerunt</i> Res 26 agnoscendus . . . eis qui illum <i>convulneraverunt.</i> Res 51	. . . ὄψονται εἰς ὃν ἐξέκέντησαν.	. . . viderunt, in quem <i>rupugerunt.</i>	. . . videbunt in quem <i>confunxerunt.</i>	. . . viderunt in quem <i>confuxerunt.</i>	als g.
20, 17	<i>ne contigeris me,</i> nondum ascendi ad patrem meum, vade autem ad fratres meos . . . et <i>dic</i> eis: ascendo ad patrem meum et patrem vestrum et deum meum et deum vestrum Prax 25	. . . μή μου ἄπτου, οὕτω γὰρ ἀναβέβηκα πρὸς τὸν πατέρα· πορεύου δὲ πρὸς τοὺς ἀδελφούς μου καὶ εἰπὲ αὐτοῖς· ἀναβαίνω πρὸς τὸν πατέρα μου καὶ πατέρα ὑμῶν καὶ θεὸν ὑμῶν.	. . . <i>noli me tangere,</i> nondum enim ascendi ad patrem; vade autem ad fratres et <i>dic</i> illis: ascendo ad patrem meum et patrem vestrum, deum meum et deum vestrum.	als e. . . . fratres me os et <i>dic</i> eis et deum m. <i>noli me tangere,</i> nondum ascendi ad patrem meum; vade ergo ad fratres meos et <i>dic</i> illis: ascendo ad patrem meum et ad patrem vestrum, ad deum meum et ad deum vestrum.	als b. . . . patr. meum illis et ad patr. vestrum, deum meum et deum vestrum.

JOH.	TERT	Gr	e	b	q	ff ₂
	ascendo ad patrem meum et patrem vestrum, et deum meum et deum vestrum Prax 28					
20, 29	<i>feliciores enim qui non vident et credent</i> Res 34	... μακάριοι οἱ μὴ ἰδόντες καὶ πιστεύσαντες.	... <i>beati</i> , qui non viderunt et credent,	als <i>e</i> crediderunt.	als <i>b</i> .	—
20, 31	ut credatis <i>Jesum Christum filium dei?</i> Prax 25	... ἵνα πιστεύητε ὅτι Ἰησοῦς ὁ χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, ut credatis, <i>quia</i> iesus christus filius dei est, als <i>e</i> est f. dei, ut vos credatis, <i>quoniam</i> iesus est christus filius dei, . .	—

VI - BESPREKING VAN HET MATERIAAL (JOH.)

§ 1

In het voorafgaand materiaal zijn in totaal 212 plaatsen opgenomen waar TERT het Joh.-evangelie citeert. Van deze 212 citaten vinden we er alleen al 120 in het geschrift ADVERSUS PRAXEAN, waarin TERT zich mengt in den dogmatischen strijd over de Triniteits-leer: welke is de verhouding van den Zoon tot den Vader. Aan de hand van het Evangelie van Johannes bestrijdt TERT de leer van PRAXEAS. Het is dus wel waarschijnlijk dat TERT hier den Johannes-tekst bij de hand had. Immers het lange, doch niettegenstaande dat, nauwkeurige citaat Joh. 5, 19—27 (Prax 21) schijnt het vermoeden te wettigen dat hij hier niet uit het hoofd citeerde. Toch wil dit geenszins zeggen dat hij, bij alle in dit geschrift voorkomende aanhalingen den bijbeltekst nageslagen heeft.

1, 1 ἐν ἀρχῇ] TERT leest met al de anderen 4 ×: *in principio*, doch daarnaast 2 ×: *in primordio*, bovendien nog Prax 16: *a primordio*, welke woorden KROYMANN uitsluit. Toch gebruikt hij in het voorafgaande op deze plaats 2 ×: *a primordio*. Joh. 8, 44 vertaalt TERT ἀπ' ἀρχῆς 2 × (Prax 1; Cor 7) door: *a primordio*. Doch er dient aanstonds aan toegevoegd, dat deze laatste citaten zeer vrij en onnauwkeurig zijn. Verder vergelijkte men nog Monog 9 (Matth. 19, 8) waar we: *a primordio* naast: *ab initio* vinden.

ὁ λόγος] TERT gebruikt in de talrijke citaten slechts éénmaal *verbum* (Apol 21), doch in nauwe aansluiting bij het voorafgaande, waarin hij de heilsdaden van Christus, door Zijn woord (*verbo*) verricht, opnoemt, zoodat duidelijk blijkt¹, dat dit niet zijn vertaling is voor het praedicaat van Christus.

¹ Zooals ook G. R. HAUSCHILD opmerkt in: Die Grundsätze und Mittel der Wortbildung bei Tertullian II, 1881, pg. 22.

Naar alle waarschijnlijkheid is in het citaat Prax 21 (ed KROYMANN, p. 263), waar P *verbum* heeft, *sermo* de juiste lezing. Derhalve kunnen we zeggen dat *sermo* TERT's vertaling is. Zoo ook Joh. 1, 14, waar we slechts Carn 18 *verbum* aantreffen. H. VON SODEN¹ merkt op dat *λόγος* als praedicaat van Christus in den ouderen Afrikaanschen bijbel geregeld door *sermo* wordt vertaald. Als getuigen voert hij slechts aan CY en TERT. Eveneens wijst hij er op dat *sermo* ook gebruikt wordt als vertaling voor *λόγος* in de beteekenis van: *woord*. Talrijke evangeliën-plaatsen uit CY, *k* en *e* worden als bewijs hiervoor aangevoerd. Hier zij aan toegevoegd dat TERT in laatstgenoemden zin *sermo* bezigt: Mt. 5, 37; Joh. 5, 24 (2 ×); 6, 60; 7, 36, terwijl ik hierbij opmerk dat hij *ῥῆμα* door *verbum* vertaalt: Mt. 4, 4; 18, 16; Joh. 6, 63; 6, 68; 14, 10, door *sermo* slechts 1 Petr. 1, 25 (Prax 27).

Of TERT een getuige is voor een schriftelijke Latijnsche bijbelvertaling door zijn gebruik van *sermo* als vertaling van *λόγος*, lijkt mij tenzeerste de vraag. *Sermo* behoort ongetwijfeld reeds tot de orale Schriftvertaling en zóó dient ook te worden gezien de passage Prax 5: hanc (sc. rationem) Graeci *λόγον* dicunt, quo vocabulo etiam *sermonem* appellamus, sqq. Duidelijkheidshalve voert TERT hier zijn vertaling *ratio* niet in. (Zie pg. 11). Uit Apol 21: . . . *verbum dei*, id est *λόγον* sqq. blijkt m. i. dat TERT dicht bij den Grieksch en tekst leeft; en dat niet alleen maar dat hij ook bij zijn lezers bekendheid met dien tekst veronderstelt. *Verbum* is, zooals we gezien hebben², niet TERT's gewone vertaling. Ter verduidelijking voegt hij er dus aan toe: id est *λόγον*. Opvallend is het zeker, dat hij *verbum* niet nader verklaart met zijn gewone vertaling: id est *sermonem*, maar het Grieksch er tot verduidelijking aan toevoegt.

- 1, 2 ῥῆ] TERT met *e*, *b*, *q*, *ff*₂ en VULG: *erat*; CY: *fuit*. VON SODEN³ wijst erop, dat *e* 5 × *erat* leest n.l. Joh. 1, 1 . 2 . 4 . 9 . 10, waar CY *fuit* heeft, en hij voegt er aan toe, dat dit laatste

¹ LNTA, pg. 71.

² Zie ook HAUSCHILD a.h.w., pg. 22.

³ LNTA, pg. 158.

wel de beste Afrikaansche vertaling zal zijn, evenals *sermo* t.o.v. *verbum*. Wanneer VON SODEN echter TERT aanvoert ten bewijze van de Africitas van *sermo*, dan moet hij eerlijkheidshalve ook thans TERT laten spreken, die echter *erat* biedt. Behoudens het verschil hic en hoc (*sermo-verbum*) is TERT geheel gelijk aan de overigen.

1, 3 οὐδὲ ἐν ὃ γέγονεν] TERT zet klaarblijkelijk de interpunctie tusschen ἐν en ὃ, met verschillende Grieksche mss en Latijnsche vertalingen. Zie RÖNSCH, Das N. T. TERT, pg. 653.

1, 9 τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν.] TERT met *b, q, ff₂* en VULG: *lux*; CY en *e: lumen*. Zie hierover bespr. materiaal Matth. 5, 14. πάντα ἀνθρώπων] TERT: *hominem*. De anderen + VULG: *omnem hominem*. Het is de vraag, of TERT hier een afwijkende lezing heeft, of dat we te doen hebben met een persoonlijke vrijheid. Noch TISCHENDORF, N. T. ed VIIIa maior, noch HERM. VON SODEN geven hier varianten.

εἰς τὸν κόσμον] Opmerkelijk is het, dat TERT met de anderen leest: in *hunc* mundum, VULG echter in *mundum*. Het gebruik van *hic* als artikel komt veel voor in den Latijnschen bijbel, in het bijzonder bij *mundus*¹. Men zou geneigd kunnen zijn hieruit de gevolgtrekking te maken, dat TERT dus dit gebruik van het pron. demonstr. aan een Lat. bijbelvert. ontleend heeft. Toch is voorzichtigheid hier geboden, daar 1° TERT zich, bij zulk een bekenden tekst als deze, kan aansluiten bij het spraakgebruik der Kerk en omdat men 2° eerst zou moeten nagaan of bij TERT het pron. demonstr. in dezen zin ook buiten zijn Schriftcitaten voorkomt.

1, 12 ἔλαβον] TERT staat hier geheel alleen met *credere* tegenover de anderen + VULG: *recipere*. Het verschil zal wel te wijten zijn aan vrij citeeren uit de herinnering, wat bovendien nog aannemelijk gemaakt wordt door het volgende:

τέκνα θεοῦ γενέσθαι] TERT: ut filii dei *vocentur*, terwijl de anderen + VULG *γενέσθαι* vertalen (*fieri*). Ongetwijfeld is TERT's lezing ontstaan door verwarring met 1 Joh. 3, 1: ἵνα τέκνα θεοῦ κληθῶμεν.

¹ H. RÖNSCH, It. u. Vulg. ² pg. 420 vlg.; STOLZ—SCHMALZ, Lat. Gramm.⁵ (1928), pg. 482.

- 1, 13 *ἐξ αἱμάτων*] TERT evenals *q*: *ex sanguine*, welke lezing we ook vinden in Syr (behalve Sin), EUSEBIUS, HILARIUS, EPIPHANIUS, AUG. (confess., in de epp. echter de plur.).
ἐκ θεοῦ ἐγεννήθησαν] TERT (2 ×), IRENAEUS en *b*: *natus est*. (*ἐγεννήθη*). In Carn 19 bestrijdt TERT juist de lezing van de Valentinianen: *οἱ . . . ἐγεννήθησαν*, waaruit blijkt dat hij de later in gebruik gekomen lezing wel gekend heeft. Het spreekt van zelf, dat hieruit weinig valt af te leiden omtrent den Griekschen tekst die aan TERT's bijbel ten grondslag ligt, evenmin wat betreft de kwestie of hij een Latijnsche vertaling heeft gebruikt of niet¹. Uit het verband mogen we wel besluiten dat TERT het relativum niet las. Ook in den cod. Bezae in in *a* (Verc.) ontbreekt dit.
- 1, 14 *λόγος*] TERT: *sermo* (7 ×); *verbum* slechts 1 × Carn 18, waar TERT dit zijn tegenstanders laat zeggen. Terecht wees dan ook G. R. HAUSCHILD² er op dat dit weinig zegt voor TERT's vertaling van *λόγος*. Zie bij Joh. 1, 1.
μονογενοῦς παρὰ πατρός] TERT zoowel *unicus a p.*, als *unigeniti a p.* In de Itala-codd. wordt *μονογ.* eveneens afwisselend door *unicus* en *unigenitus* vertaald. Cf. 1, 18.
- 1, 18 *ἐξηγήσατο*] Moeilijk uit te maken is het, of TERT met: *qui sinum patris ipse disseruit* een Grieksche lezing in dezen zin vertegenwoordigt. Noch TISCHENDORF VIIIa maior, noch HERM. VON SODEN vermelden zulk een lezing. We moeten wel aannemen, dat TERT's tekst zóó juist is. De lezing van P (ed. KROYMANN): *qui est in sinu p.* en de wijziging van OEHLER: *qui esse in sinu p.* hebben tegen zich Prax 21: *hic unicus sinum patris disseruit* en Prax 8: . . . *filius . . . sinum patris ipse exposuit . . .*, welke laatste woorden een duidelijke toespeling zijn op Joh. 1, 18.
- 2, 19 *λύσατε*] TERT staat met *evertite* en *diruite* geheel alleen tegenover de anderen + VULG met *solvite*.
ἐγεῖρω] Ook hier staat TERT alleen met *resuscitabo* (2 ×). De beide citaten Pud 16 en Res 18 vertoonen, hoewel ze nauwkeurig zijn, vrij groote afwijkingen van de anderen.
- 2, 21 *περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ σώματος αὐτοῦ*] TERT en IRENAEUS laten

¹ Zie ook: RÖNSCH, Das N. T. TERT, pg. 654.

² Die Grundsätze und Mittel d. Worth. bei TERT, pg. 22.

τοῦ ναοῦ weg. *b, q, ff₂*, VULG: *de templo corporis sui*; *e*: *de templo de corpore suo*.

- 3, 5 γενηθῆ] *e, b, q, ff₂*, VULG: *renatus fuerit*. CY in vier citaten: *natus fuerit*, evenals de Itala-codex *f*. TERT bezigt in een vrije toespeling: *natus erit* en *nascetur* (of: *nascatur*). Bij CY treffen we in een toespeling: *renatus f.*, wat we bij hem, volgens VON SODEN¹, buiten tekstverband geregeld vinden. VON SODEN merkt op dat het simplex gemakkelijker door het compositum verdrongen wordt dan omgekeerd. Dat hij daaruit de conclusie trekt dat *natus* ouder is, blijkt wanneer hij zegt dat CY in zijn bijbeltekst archaisch is. Bij TERT vinden we in het citaat Bapt 13 eveneens: *renatus f*. Wanneer we den Griekschen tekst raadplegen, zien we dat γενηθῆ de lezing is, zoodat de veronderstelling voor de hand ligt dat de vertaling *renatus f*. ontstaan is onder invloed van γενηθῆ ἄνωθεν uit vs. 3. Opmerkelijk is het zeker, dat TERT in het citaat Bapt 13 het compositum en in het citaat An 39 het simplex gebruikt. De vraag is hoe dit te verklaren. Voorop gesteld zij, dat we in het oog moeten houden dat TERT hier, zooals dikwijls, uit het hoofd citeert, hetgeen m. i. gedemonstreerd wordt door het citaat Bapt 12: *non habet vitam*. Zoodoende kan TERT ongemerkt vs. 3 in de gedachte zijn gekomen: γενηθῆ ἄνωθεν. Dat hij in ieder geval γενηθῆ in vs. 5 las, wordt bewezen door het citaat An 39. Er bestaat geen gegronde reden, om aan te nemen dat TERT het compositum in een ev. door hem gebruikte Latijnsche vertaling las en dat *natus* zijn eigen vertaling is. Tenslotte bestaat altijd nog de mogelijkheid, dat *renatus* te danken is aan een afschrijver die dezen in onzen tekst later algemeen gebruikten term (cf. VULG) schreef in plaats van *natus f*. Hoe het ook zij, wij hebben hier te weinig houvast om tot een bepaalde gevolgtrekking te komen.
- οὐ δύναται εἰσελθεῖν] CY, *e, ff₂*, VULG: *non potest introire*; *q*: *non poterit introire*; *b*: *non potest renasci*. TERT: *non intrabit* en *non inibit*. (B leest: *introibit*). Opmerking verdient dat TERT δύναται mist, dat we eveneens aantreffen o.a. bij

¹ LNTA, pg. 100.

IUSTINUS en IRENAEUS. De laatste heeft ook het fut.: οὐ μὴ εἰσελεύσεται.

τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ] CY, *b*, *q*, *ff*₂, VULG: regnum dei; *e*: r. caelorum. TERT beide. TISCHENDORF VIIIa maior: οὐρανῶν, wat we ook lezen bij IRENAEUS en ORIG.. HERM. VON SODEN in zijn ed. van het N. T.: θεοῦ. HANS VON SODEN, LNTA, pg. 175, houdt de eerste lezing voor de oudste en beschouwt de tweede als ingedrongen uit vs. 4.

- 3, 6 In het citaat Carn 18 laat TERT na *caro est* volgen: *quia ex carne natum est*, en na *spiritus est: quia deus spiritus est et de deo natus est*. Dergelijke toevoegingen komen ook voor bij *e* en *ff*₂; *b* en *q* hebben alleen de eerste: *quoniam de carne natum est*. Het is echter de vraag, of we deze woorden bij TERT hebben op te vatten als behoorend tot zijn bijbeltekst. RÖNSCH, Das N. T. TERT schijnt te meenen van niet. Om ze als wel tot zijn tekst behoorend te beschouwen, daarvoor pleit het voorkomen er van bij verschillende Latijnsche bijbelvertalingen; TERT's toevoeging: *et de deo natus est* vindt men ook bij Syr^{cu}; daarentegen geeft Prax 27 den tekst weer zooals CY dezen heeft, zonder toevoegingen.
- 3, 16 ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτόν] TERT volgt hier stellig geen bestaande Latijnsche vertaling, maar zijn: *in quem omnis qui crediderit* is een eigen weergave van het Grieksch. Des te opvallender is deze vertaling, daar we hier met een nauwkeurig en getrouw citaat te doen hebben.
- αἰώνιον] TERT alleen: *sempiternam*; alle anderen + VULG: *aeternam*. TERT gebruikt beide woorden. In zijn N. T.-citaten tel ik *aeternus* 7 × en *sempiternus* 3 ×, waar VULG overal: *aeternus* heeft.
- 3, 17 κόσμος] Alleen *e*: *saeculum*, doch vs. 16 met de anderen: *mundus*. Volgens VON SODEN, LNTA, pg. 69 vlg. wordt κόσμος in de oudere Afrikaansche bijbel dikwijls door *saeculum* vertaald, doch slechts in de geschriften van Johannes. Daarbuiten vinden we: *mundus*. TERT gebruikt, zooals Concordans-onderzoek ons leert, doorgaans: *mundus*, daarnaast: *saeculum*. Opmerking verdient dat TERT in de citaten uit Joh. 16, 20 (Idol 13, Spect 28, Cor 13) alle drie malen *saeculum* bezigt.

- 3, 30 ἀξάνειν] *e, b, q, ff₂*, VULG: *crescere*; TERT alleen: *augeri*, wat ongetwijfeld een eigen vertaling is en dichter staat bij het Grieksche woord dan *crescere*. Evenwel dient er op gewezen, dat we hier met een min of meer vrij citaat te doen hebben.
- 3, 31 ὁ ἄνωθεν ἐρχόμενος] TERT: *qui de supernis venit*. Deze woorden dienen wel als vertaling opgevat te worden van ὁ ἄνωθεν ἐρχ., hoewel ze na *qui* — *loquitur* staan. (Bapt 10). Zie ook TISCHENDORF VIIIa maior t.p. . ὁ ὦν ἐκ τῆς γῆς etc.: Of de omissie van ἐκ τῆς γῆς ἐστὶν bij TERT een persoonlijke vrijheid is, of op den Griekschen tekst teruggaat, is niet vast te stellen. Wel vinden we bij ORIGENES: ὁ γὰρ ὦν ἐκ τῆς γῆς, ἐκ τῆς γῆς λαλεῖ, doch in het verband waarin deze woorden voorkomen kunnen deze een vrije toespeling zijn. Cf. TISCHENDORF VIIIa maior t.p., die er geen waarde aan hecht
- 3, 36 ζώην] TERT: *deum* in pl v. *vitam*. Zonder twijfel een vergissing, waaruit dan zou kunnen afgeleid dat TERT hier uit het hoofd citeerde.
- 4, 2 ἐβάπτισεν] TERT alleen: *tinguebat*. De anderen + VULG: *baptizare*. In de door TERT uit N. T. geciteerde teksten vond ik 30 × *tinguere* tegen 3 × *baptizare*. Deze drie in citaten van 1 Cor. 15, 29 (Marc 5, 10; Res 48). Voor *doop* gebruikt TERT: *baptismus* (— *m*), *baptisma*, voor *dooper*: *baptizator*. Cf. bespr. mat. Matth. 28, 19.
- 4, 12 μὴ σὺ μεῖζων εἶ] *b, q, ff₂*, VULG: *numquid tu maior es?* (*maior es tu ff₂*). TERT en *e* vertalen μὴ letterlijk door: *ne = num*. Zie RÖNSCH, Das N. T. TERT, pg. 657 en It. und Vulg², pg. 400 vlg.
- 4, 20 οὐ — δεῖ] TERT laat met codex Sinaiticus τόπος weg. Daar hij evenwel ook ἐστὶν — ὅπου niet vertaalt, is het heel goed mogelijk, dat zijn citaat ons geen variant biedt, doch een vrije weergave is van onzen tekst. Dat deze woorden ontleend zouden zijn aan het evangelie van MARCION, zooals HERM. VON SODEN opmerkt in zijn N. T. crit. app. t.p., lijkt mij onjuist, in de eerste plaats wegens het verband, waarin de woorden voorkomen en in de tweede plaats om-

dat TERT uitdrukkelijk er bij vermeldt dat onze tekst in het Evangelie van Johannes staat.

- 4, 34 ἐμὸν βρῶμά ἐστιν] TERT: *meum est*. Dat hij toch wel βρῶμα las, bevestigt de toespeling Iei 15: *escam profitebatur . . . paterni operis perfectionem. meum est* is dus op te vatten als een vrije vertaling; in het verband komt het niet aan op het woord *spijs*, maar op de overdrachtelijke beteekenis ervan, terwijl dit wel het geval is Iei 15. De veronderstelling van KROYMANN dat er misschien gestaan heeft: *cibus meus est*, heeft geen grond.

τελειώσω] Cy, e, b, q, ff₂, VULG: *perficiam*. TERT alleen: *consummem*. Deze vertaling is zeker van TERT zelf afkomstig, en we vragen ons af, of hij met *consummare* niet beter het Grieksch weergeeft dan de anderen met *perficere*. Een dergelijke vertaling, niet in een vage toespeling, maar in een nauwkeurig citaat, duidt zeker niet op een afschrijven zonder meer van een Latijnsche vertaling, waarin naar willekeur een woord veranderd werd. Joh. 5, 36 heeft TERT ook *consummare*.

- 5, 18 ἐζητούν] e, b, q, ff₂, VULG: *quaerebant*. TERT: *volebant*, wat geen variant is. Merkwaardig is dat TERT Joh. 8, 40 dezelfde Grieksche verbum vertaalt door: *velle*, terwijl de anderen ook daar *quaerere* bieden. Dat we hier niet met een toevalligheid te doen hebben, bewijst wel het feit dat hij Joh. 8, 40 op twee verschillende plaatsen (Prax 22 en Carn 15) dezelfde vertaling heeft. Mc. 3, 32 heeft e ook *velle*¹.

ὄτι οὐ μόνον] TERT alleen: *non tantum quod*; de anderen laten, evenals in het Grieksch, de coniunctie voorop gaan. Uit het N. T. van HERM. VON SODEN blijkt, dat in het Grieksch de lezing οὐ μόνον ὄτι voorkomt in een ms. van het zogenaaemde I-type. Het blijft natuurlijk de vraag, of we bij TERT met zulk een variant te doen hebben, dan wel met een vrijheid in zijn vertaling.

ἴσον ἐαντὸν ποιῶν] e, b, q, ff₂, VULG: *aequalem se faciens*. TERT: *aequans se*. We zien hier dat de Latijnsche codices

¹ VON SODEN, LNTA, pg. 148.

woordelijk den Griekschen tekst weergeven, terwijl TERT zich meer vrijheid veroorlooft. Dat hij hier een Latijnsche bijbelvertaling volgt, is onwaarschijnlijk, daar het juist een kenmerk is van deze vertalingen dat zij zich angstvallig aan het Grieksche origineel houden.

- 5, 23 *τιμῶσι*] CY, *e*, *b*, *q*, ff₂, VULG: *honorificare*. TERT staat hier, evenals Joh. 8, 49, alleen met: *honorare*.
- 5, 24 *τὸν λόγον μου*] *b*, *q*, ff₂, VULG: *verbum*; *e*: *sermonem*. TERT: *sermones*, daar Prax 21 aan den plur. de voorkeur moet worden gegeven boven den sing. in tegenstelling met KROYMANN die *sermonem* wil lezen. Den plur. vinden we ook in codex *Γ* en bij CLEMENS.
- 5, 25 *καὶ νῦν ἐστίν*] TERT laat dit weg met *b*, *a*, cod. Sinaïticus, AMBROSIIUS.
οἱ ἀκούσαντες] TERT (Prax 21) leest TERT: *cum audierint*, alsof hij uitgaat van het partic. alleen, zonder het lidwoord. De omissie van het lidwoord biedt ons ook de Sinaïticus. Daar TERT in het citaat Res 37 blijkbaar wel teruggaat met zijn vertaling op het lidwoord + part., is moeilijk uit te maken of we hier met een werkelijke tekstvariant te doen hebben.
- 5, 27 *καὶ ἐξουσίαν ἔδωκεν αὐτῷ κρίσιν ποιεῖν*] TERT: *et iudicium dedit illi facere in potestate*. Sinaïticus: *καὶ κρίσιν ἔδωκεν αὐτῷ ἐξουσίαν ποιεῖν*.
- 5, 28 *τῆς φωνῆς αὐτοῦ*] *e*, *b*, ff₂, VULG: *eius*; *q*: *illius*. TERT echter: *vocem filii dei*. In het crit. app. bij HERM. VON SODEN zien we dat de lezing *ῥήματος τοῦ θεοῦ* gevonden wordt in H- en I-type, als ook bij ORIGENES en AMBR.
- 5, 36 *τελειώσω*] TERT staat ook hier, evenals Joh. 4, 34 (zie aldaar), met *consummare* tegenover de anderen met *perficiam*. *αὐτὰ τὰ ἔργα ἃ ποιῶ*] *e*, *q*, VULG: *ipsa opera quae ego facio*; *b* om. *ego*; ff₂: *ipsa opera*. TERT: *illa ipsa*. Uit TISCHENDORF VIIIa maior blijkt dat ook *a* (Vercell.), ATHANASIIUS en DIDYMIUS *ἃ ποιῶ* weglaten.
- 6, 37 *ἐκβάλλω ἔξω*] TERT, *e* en *b* laten evenals Sinaïticus, D, *a*, SYR^{cu} en HILARIUS *ἔξω* weg.
- 6, 51 RÖNSCH, Das N. T. TERT, pg. 659, wijst er op dat TERT's citaat Carn 13: *panis, quem ego dedero pro salute mundi*,

- caro mea est*, op twee onbeduidende afwijkingen na, geheel alleen overeenstemt met de lezing van den cod. Sinaït.:
 ὁ ἄρτος ὃν ἐγὼ δώσω ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς, ἣ σὰρξ μου ἐστίν.
- 6, 66 μαθητῶν] TERT en *e*: *discentes*; *b*, *q*, *ff*₂, VULG: *discipuli*. Volgens VON SODEN, LNTA, pg. 336, 350 is *discens* de oudere Afrikaansche vertaling. In de Afrikaansche mss *k* en *e* komt *discipulus* echter meer voor. Ook TERT gebruikt doorgaans *discipulus*. Joh. 13, 5 in een toespeling vinden we bij hem, evenals hier, ook *discens*, naast *discipulus*.
- 7, 29 κἀκεῖνος] TERT (Prax 22) legt er den nadruk op, dat het *ille* me misit moet zijn. Nu is het wel duidelijk dat hij hier de tegenstelling maakt in het geheele zinsdeel: non dixit . . . *ipse* me misi, sed *ille* me misit. Toch is deze passage interessant daar *e*, *b*, *q*, *ff*₂, VULG: *ipse* hebben, doch in de beteekenis van *ille*, een gebruik dat in het post-klassiek Latijn voorkomt¹. M. i. geeft TERT hier toch de voorkeur aan *ille* boven *ipse* (= *ille*) als vertaling van *ἐκεῖνος*.
- 8, 26 εἰς τὸν κόσμον] TERT: *in mundum*; *e*: *in saeculum*; VULG: *in mundo*. *b*, *q*, *ff*₂ plaatsen het demonstrativum *hic* vóór *mundus*. Wat het gebruik van dit demonstrativum betreft, zie bij Joh. 1, 9. In D vinden we: *εἰς τοῦτον τὸν κόσμον*, waarop laatstgenoemde vertalingen ook kunnen teruggaan. Zie over *mundus* en *saeculum* bij Joh. 3, 17.
- 8, 28 ταῦτα λαλῶ] TERT en *e*: *ita et*, hetgeen teruggaat op *οὕτως* wat we aantreffen in cod. Sinaït., Syr (behalve Cur.), *a* (sic), TATIANUS. TERT's lezing gaat dus hier wel op terug.
- 8, 38 ἠκούσατε] TERT, *e*, *b*, *q*, *ff*₂, VULG berusten op de lezing *ἐωράκατε* in cod. Sinaït. en andere Gr. mss.
- 8, 40 ζητεῖτε] *e*, *b*, *q*, *ff*₂, VULG: *quaeritis*; TERT (2 ×): *vultis*. Zie bij Joh. 5, 18, waar we hetzelfde vinden.
 με] *b*, *q*, *ff*₂, VULG: *me*. TERT en *e* laten dit weg. Varianten zijn hier niet aanwezig. Mogelijk is het dat het hier een vrijheid van TERT geldt, hoewel het merkwaardig is dat hij *me* in twee citaten weglaat.
 ὅς . . . λελάληκα] TERT bezigt in beide citaten (Prax 22

¹ STOLZ—SCHMALZ, Lat. Gramm.⁵ 1928, pg. 480.

en Carn 15) het partic. in plaats van een relat. zin, zooals in het Grieksch. Dit wijst op eigen vertaling.

- 8, 42 ἡγαπᾶτε ἄν] TERT en *e* hebben coni. plqf. . *b*, *q*, *ff*₂, VULG: *diligēretis*. Wat den vorm van *e* (*diligissetis*) aangaat, zie RÖNSCH, It. u. Vulg², pg. 287, die wijst op vormen als: *eregi* in pl. v. *erexi*, *porregi* in pl. v. *porrexi*.
- 8, 49 τιμῶ] TERT: *honoro*; de anderen + VULG: *honorifico*. Zie bij Joh. 5, 23.
- 8, 55 ὅμοιος ὑμῖν] TERT alleen: *similis vestri*; *e*, *b*, *q*, *ff*₂, VULG: *sim. vobis*. TISCHENDORF VIIIa maior leest met cod. Sinaït. en verschillende andere mss: ὑμῶν, evenzoo VON SODEN.
- 8, 56 Wegens de vrijheid van het citaat is het niet uit te maken of TERT met *laetatus est* een vertaling geeft van ἡγαλλιάσατο of van ἐχάρη.
- 10, 11 ἰδοῦσιν] TERT (2 ×), *e*: *ponit*; *b*: *tradet*; *ff*₂ en VULG: *dat. tradet* en *dat* berusten op de lezing *δίδωσιν* in cod. Sinaït., D, Syr^{sin}. Ook *a* (Vercell.) gaat hierop terug.
- 10, 25 εἰπον] TERT, *e*, *b*, *ff*₂, VULG: *loquor*, wat veronderstelt Grieksch *λαλῶ*, dat we vinden in D, Syr^{sin}. Alle Latijnsche codd. gaan hierop terug, uitgezonderd *a* en *d*: *dico*. Opmerking verdient dat, TERT hier aan den kant staat van de Latijnsche getuigen.
- 10, 36 ὅτι βλασφημεῖς] TERT gebruikt den acc. c. inf.: *eum blasphemare*, terwijl CY, *e*, *b*, *ff*₂, VULG het voegwoord hebben, zooals in het Grieksch. Joh. 8, 54 heeft TERT eveneens den acc. c. inf. (*dicitis deum esse*) waar de anderen met het Grieksch een conjunctie gebruiken (*quia* en *quoniam*). Hetzelfde geval: 20, 31.
- 12, 28 δόξασον] TERT's vertaling voor dit woord blijkt geregeld *glorificare* te zijn. Zoo ook Joh. 8, 54; 13, 31. 32; 16, 14 1 Cor. 6, 20; 1 Petr. 4, 16. Daarnaast 1 Cor. 6, 20 2 ×: *magnificare*. Ook de VULG heeft *glorificare* als vertaling voor *δοξ.* .
- 12, 30 γέγονεν] Het is duidelijk dat TERT, *e*, *b*, *ff*₂, VULG berusten op de lezing van D: ἦλθεν. Op te merken valt, dat TERT ook hier, evenals 10, 25 overeenstemt met IT en VULG.
- 12, 49 ἐξ ἐμαντοῦ] TERT en *e*: *a*, wat een vertaling is van de lezing ἀφ' in L (VON SODEN vermeldt er nog getuigen van 't I-type

- bij). Ook de Latijnsche codd. *a* en *l* lezen als TERT; *b*, *q*, *ff*₂, VULG: *ex*.
- 13, 5 *μαθητῶν*] TERT: *discentes* en *discipuli* (Zie Joh. 6, 66).
- 14, 5 *πῶς οἶδαμεν*] *q*, *ff*₂, VULG hebben *possumus* na *πῶς*, zooals verschillende Grieksche mss *δυνάμεθα*. TERT, *e* en *b* stemmen overeen met D.
- 14, 10 *λέγω*] TERT, *b*, *ff*₂, VULG: *loquor*, wat beantwoordt aan *λαλῶ* in o.a. Sinaït. en A. *e* en *q*: dico.
ποιεῖ τὰ ἔργα αὐτοῦ] Zoo leest *e* met cod. Sinaït., B en D, en naar alle waarschijnlijkheid ook TERT. (Zie TISCHENDORF VIIIa maior). *b*, *q*, *ff*₂, VULG gaan terug op *αὐτός*, welke lezing VON SODEN heeft.
- 14, 16 *παράκλητον*] TERT, *e*, *q*: *advocatum*; *b*, *ff*₂, VULG: *paracletum*, welk woord TERT buiten de citaten geregeld gebruikt. (Zie RÖNSCH, Das N. T. TERT, pg. 282—285). Iei 13 zegt hij *paracletus*, id est *advocatus ad exorandum iudicem*¹
- 16, 13 *ὁδηγήσει*] TERT: *ducet* (1 ×); *deducere* (3 ×). Dat hij aan dit laatste woord de voorkeur geeft, blijkt uit de vele toespeelingen op dezen tekst. (Zie RÖNSCH, Das N. T. TERT, pg. 284). *b*, *ff*₂: *deducet*; *q*: *diriget*. VULG: *docebit omnem veritatem* en *e*: *inducet vobis omnem veritatem*, berusten op de lezing: *δηγήσεται ὑμῖν τὴν ἀλ. πᾶσαν*, o.a. bij EUSEBIUS en TAT. DIATESS.
- 16, 20 *κόσμος*] TERT: *saeculum* (3 ×), eveneens CY, *e*; *b*, *q*, *ff*₂, VULG: *mundus*. Zie bij Joh. 3, 17.
- 20, 17 *μὴ μου ἅπτου*] TERT: *ne contigeris me*. *e*, *b*, *q*, *ff*₂, VULG: *noli me tangere*. Ook Joh. 5, 28 heeft TERT *ne miremini* tegenover de anderen + VULG: *nolite* + inf.
- 20, 29 *μακάριοι*] TERT, CY: *felices*; anderen: *beati*. Zie over *felix-beatus* bij Matth. 5, 2—11 (bespr. materiaal) en VON SODEN, LNTA, pg. 69.
- 20, 31 *ἵνα πιστεύητε ὅτι*] *e*, *b*, *q*, VULG: *quia* of *quoniam*, zooals in het Grieksch, TERT bezigt echter den acc. c. inf. Zie bij Joh. 8, 54 en 10, 36 waar we twee dezelfde gevallen hebben.

¹ Cf. G. KOFFMANE, Gesch. d. Kirchenlateins I, 1, pg. 14.

§ 2 - OVERZICHT

Evenals in hoofdstuk IV bij MATTH., volge ook thans hier een overzicht van de voornaamste woorden uit TERT's Joh.-citaten naast de overeenkomstige woorden uit de Latijnsche bijbelcodices.

JOH.	TERT	<i>e</i>	<i>b</i>	<i>q</i>	<i>ff</i> ₂
1, 1	in principio (4 ×) in primordio (2 ×) sermo verbum (1 ×)	} in principio ¹	} in principio	} in principio	} in principio
		} verbum ²	} verbum	} verbum	} verbum
1, 3	per ipsum — sine ipso per illum — sine illo				
1, 9	vera lux of (lux vera) hominem in hunc mundum	} lumen verum omnm hom. ³	} lux vera ³ omn. hom.	} lux vera omn. hom.	} lux vera omn. hom.
1, 12	qui in eum crediderint ut filii dei vo- centur	} quotquot eum receperunt ⁵ ut filii dei fie- rent ⁵	} quotquot au- tem rec. eum ³ filios dei fieri ³	} qui autem rec. eum filios dei fieri	} quotquot aut. rec. eum filios dei fieri
1, 13	ex sanguine natus est				
1, 14	sermo (7 ×) verbum (1 ×) gloriam tamquam (2 ×) unigeniti a unici a	} verbum ² gloriam-glo- riam ³ tamquam unici + gen.	} verbum honorem-glo- riam quasi ³ unigeniti a ³	} verbum gloriam-glo- riam tamquam unici a	} verbum gloriam-glor. quasi unigeniti a
1, 18	unigenitus filius qui <i>sinum</i> . . . diss.				
1, 51	disseruit (2 ×) sub ficu ³ ideo credis	} narravit sub arbore fici credis ³	} enarravit ³ sub arbore fi- culnea credis	} enarravit sub arbore fici credis	} enarravit sub arbore ficus propterea credis
2, 16	aedem				
2, 19	evertite diruite in triduo triduo	} in tribus diebus ³	} in triduo in triduo	} in tribus die- bus	} in tribus die- bus

¹ Cy en VULG id. ² VULG id., Cy sermo. ³ VULG id. ⁴ VULG: in mundum. ⁵ Cy id.

JOH.	TERT	e	b	q	// ₂				
21	resuscitabo (2 ×) de corpore suo	restaurabo de templo de corp. suo	suscitabo de templo corporis sui ¹	suscitabo de t. corpo- ris sui	excitabo ¹ de t. corporis sui				
5	natus erit ² renatus fuerit nascetur non intrabit non inibit regnum cae- lorum regnum dei	} renatus fuerit ¹ } non potest in- troire ³ } regnum cael.	} renatus fuerit } non potest re- nasci } regnum dei ³	} renatus fuerit } non poterit in- troire } regnum dei	} renatus fuerit } non potest in- troire } regnum dei				
6	in carne (2 ×) de spiritu (2 ×)					de carne ⁴ de spiritu ⁵	de carne de spiritu	de carne de spiritu	de carne de spiritu
16	ita unicum dederit in quem omnis qui crediderit					sic unicum mitteret ut omnis qui crediderit in eum	sic ⁶ unicum daret ut omnis qui credit in eum ⁶	sic unigenitum ⁶ daret ut omnis qui credit in eum	sic unigenitum mitteret ut omnis qui credit in eum
17	sempiternam mundus salvus sit	aeternam ⁶ saeculum salvetur ⁶	aeternam mundus ⁶ salvus fiat	aeternam mundus salvetur	aeternam mundus salvetur				
18	qui crediderit qui non credi- derit	qui credit ⁶ qui non credi- derit ⁸	qui credit qui non cre- dit ⁶	qui credit qui non credit	qui credit qui non credit				
30	augeri deminui	crescere ⁶ minui ⁶	crescere minorari	crescere minui	crescere minui				
31	de supernis de terra (1) om. terrena fatur de terra lo- quitur	de susum super terram de terra est } de terra loq. ⁶	de susum ex terra de terra est } de terra loq.	de susum de terra ⁶ de terra est ⁶ } de terra loq.	de sursum ⁶ (de terra?) de terra est } de terra loq.				
35	tradidit (2 ×)	dedit ⁶	dedit	dedit	dedit				
36	qui non credit in non videbit deum	qui non obau- dierit ⁷ non habebit ⁸ vitam ³	qui . . . non credit non videbit ⁶ vitam aeter- nam	qui . . . non credit in non videbit vitam	qui . . . non cre- dit non videbit vitam				

VULG id. ² Cy natus fuerit (4 ×), renatus f. (1 ×, toesp.).

Cy en VULG id. ⁴ Cy id.; VULG ex carne. ⁵ Cy id.; VULG ex sp.

⁶ VULG id,

VULG qui . . . incredulus est; Cy qui non in dicto audiens est.

⁸ Cy id.

JOH.	TERT	e	b	q	ff ₂
4, 2	tinguebat	baptizabat	baptizaret ²	baptizabat	baptizaret
4, 12	ne tu maior sis	ne tu maior es	numquid tu m. es ²	numquid tu m. es	numquid tu m. tu
4, 20	te adoraverunt quia . . . oportet adorare	adoraverunt ² quia . . . est lo- cus, ubi oportet ad.	adoraverunt quia . . . est lo- cus ubi ad. oportet ²	adoraverunt quia . . . est lo- cus ubi ad. oportet	adoraverunt quia . . . est lo- cus ubi ad. oportet
4, 23	om. ³	et nunc est ³	et nunc est	et nunc est	et nunc est
4, 34	meum est (esca toesp.) consummem	meus cibus est ¹ perficiam ¹	mea esca est perficiam	mea est esca perficiam	meus cibus e perficiam
5, 18	volebant interficere non tantum quod sed quod aequans se	quaerebant ² occidere quia non so- lum ⁴ sed quia et aequalem se faciens ⁴	quaerebant interficere ² quod non so- lum sed et quod aequalem se fac.	quaerebant occidere quoniam non solum sed etiam aequalem se fac.	quaerebant interficere quia non solu sed et ⁴ aequalem se fa
5, 19	nihil (2 ×) a semetipso (2 ×) om. <i>ὁμοίως</i>	non . . . quic- quam ⁴ a se ⁴ om. <i>ὁμοίως</i>	non . . . quic- quam ab se similiter ⁴	non . . . quic- quam ab se similiter	non . . . quic- quam a se similiter
5, 20	demonstrat demonstrabit miremini ⁴	ostendet ostendet admiremini	demonstrat ⁴ demonstrabit ⁴ admiremini	ostendet ostendit admiremini	demonstrat demonstrabit miremini
5, 22	neque enim . . iudicat non iudic. quemquam dedit tradidit	nec enim . . . iudicat quemquam dedit ⁵	nec enim . . . iudicat quemquam dedit	non enim . . . iudic. quemquam dedit	neque enim . . iudic. quemquam ⁴ dedit
5, 23	honorare	honorificare ⁵	honorificare	honorificare	honorificare
5, 24	sermones (2 ×)	sermonem	verbum ⁴	verbum	verbum
5, 25	om. (2 ×) hora, <i>qua</i> hora, <i>cum</i> cum audierint qui audierint	et nunc est ⁴ hora . . . <i>quando</i> ⁴ om.	om. hora, <i>in qua</i> qui audierint ⁴	et nunc est hora . . . <i>quando</i> qui audierint	et nunc est hora . . . <i>quando</i> qui audierint
5, 26	vitam aeter- nam (bis)	vitam (bis) ⁴	vitam (bis)	vitam (bis)	vitam (bis)

¹ CY en VULG id.² VULG id.³ CY om. in toesp.⁴ VULG id.⁵ CY en VULG id.

JOH.	TERT	e	b	q	ff ₂
	<i>a</i> semetipso ⁽¹⁾	in se	in se	om.	in semetipso ¹
5, 27	et iud. dedit illi et pot. dedit facere in potestate	illi iudicium facere	et pot dedit ei iud. facien- dum	et pot. dedit illi et iudicium facienti	et pot. dedit ei iud. facere ³
5, 28	ne miremini	nolite admiri- rari	nolite mirari ¹	nolite mirari	nolite mirari
	om. <i>τοῦτο</i>	istud	haec	hoc ¹	in hoc
	fili dei	eius ¹	eius	illius	eius
5, 29	procedent ¹	exeant	resurgent	prodient	procedunt
5, 36	maius quam + gen.	maius + abl. ¹	maius + abl.	maius + abl.	maius + abl.
	consummare illa ipsa	perficiam ¹ ipsa opera quae ego facio ¹	perficiam ipsa opera quae facio	perficiam ipsa opera quae ego facio	perficiam ipsa opera
	testimonium perhibent	testimonio sunt	testimonium perh. ¹	testificantur	testimonium perh.
5, 37	testimonium dixit	test. perhibuit ¹	test. perhibet	testificatur	test. perhibet
	formam	figuram ⁴	figuram	figuram	figuram
5, 39	in quibus	in quibus ⁶	quoniam . . . in ipsis ⁵	in quibus	in quibus
	speratis salutem	putatis ² vitam aeter- nam ²	putatis vitam aeter- nam	putatis vitam aeter- nam	putatis vitam aeter- nam
	loquuntur	testimonio sunt ⁶	test. perhi- bent ¹	testificantur	test. perhibent
5, 43	recepistis	recepistis ⁷	accepistis	recepistis	accepistis
5, 37	reicere	repello	apello	repello foras	eicio foras ⁸
5, 39	non perdam ex eo quicquam	non perdam ⁹	non perdam ex eo quicquam	non amittam aliquid ex eo	non perdam ni- hil ex eo
5, 40	qui aspicit qui viderit	} qui viderit resuscitabo ¹⁰	qui videt ¹⁰	qui videt	qui videt
	suscitem		resuscitabo	resuscitem	resuscitabo
5, 44	adduxerit adducat	} traxerit ¹⁰	adtraxerit	trahat	adtraxerit
5, 51	pro salute mundi		pro saeculi <i>vita</i> ¹¹	pro huius mundi <i>vita</i>	pro saeculi <i>vita</i>

VULG id. ² Cy en VULG id. ³ VULG . . . et iud. facere. ⁴ VULG speciem.
 VULG quia . . . in ipsis. ⁶ Cy id. ⁷ Cy id.; VULG accipitis.
 VULG eiciam foras. ⁹ VULG non perdam ex eo. ¹⁰ VULG id.
¹¹ Cy id.; VULG pro mundi *vita*.

JOH.	TERT	e	b	q	ff ₂
6, 63	spiritus sunt, vita s.	spiritus et vita est ²	spiritus est et vita	sp. est et vita est	sp. et vita est
6, 66	discentium deverterunt discedere (2 ×)	discentibus abierunt re- trorsum	discipulis abierunt retro ¹	discipulis recesserunt retro	discipulorum ¹ abierunt retro
6, 67	discedere (2 ×)	ire ³	ire	ire	ire
6, 68	discedimus	imus	ibimus ¹	ibimus	ibimus
7, 28	non nostis scitis	non nostis nostis et scitis	ignoratis scitis et . . . nostis	nescitis ¹ scitis et scitis ⁴	non scitis nostis et scitis
7, 29	ille	ipse ¹	ipse	ipse	ipse
7, 33	modicum tem- poris	tempus pusil- lum	pus. tempus	tempus modi- cum ⁵	tempus modi- cum
8, 18	ego testimoni- um dico	ego sum qui —	ego sum qui —	ego sum qui— ¹	ego sum qui —
8, 28	cognoscetis a memetipso loquar ita et	scietis a me ¹ facio ¹ ita et	scietis a me facio haec ¹	cognoscetis ¹ a me facio ita et	cognoscetis a me facio haec
8, 29	quia et qui me misit	quoniam et qui me m.	et qui me m. ¹	et qui me m.	et qui me m.
8, 38	quae — quod penes vidistis	quod — quae apud ¹ vidistis ¹	quod — quae ¹ apud vidistis	quod — quod apud vidistis	quod — quod apud vidistis
8, 40	vultis (2 ×) om. me	quaeritis ¹ om. me	quaeritis me ¹	quaeritis me	quaeritis me
8, 42	dilexissetis	diligissetis	diligeretis ¹	diligeretis	diligeretis
8, 44	a pimordio (2 ×)	ab initio ¹	ab initio	ab initio	ab initio
8, 49	honorō	honorifico ¹	honorifico	honorifico	honorifico
8, 54	deum esse	quia deus . . . est ¹	quoniam deus . . . est	quia deus . . . est	quia deus . . . est
8, 55	similis vestri	sim. vobis ¹	sim. vobis	sim. vobis	sim. vobis
10, 11	ponit (2 ×) pro pecoribus pro pecudibus	ponit pro ovibus ⁶	tradet pro ovibus	— —	dat ⁶ pro ovibus
10, 12	pecora	oves ⁶	oves	—	oves
10, 18	praeceptum	mandatum ⁷	praeceptum	—	praeceptum
10, 25	loquor ipsa	loquor ⁶ ipsa	loquor haec ⁶	— —	loquor haec

¹ VULG id. ² VULG spiritus et vita sunt. ³ CY id. VULG abire.

⁴ VULG scitis et . . . scitis. ⁵ VULG modicum. tempus. ⁶ VULG id.

⁷ CY en VULG id.

JOH.	TERT	e	b	q	ff ₂
10, 28	eripere	rapere ¹	rapere	—	rapere
10, 35	non potest solvi scriptura	non pot. solvi ²	non pot. solvi scriptura ¹	—	non pot. solvi scriptura
10, 36	eum blasphemare	quia blasphemat ³	quia blasphemat	—	quia blasphemat
11, 41	exaudias	audisti ¹	audisti	—	audisti
11, 42	turbas circumstantes	turbam — tem ⁴	t. quae circumstat	—	turbam — tem
12, 27	salvum me fac	libera me	salvifica me ¹	—	libera me
12, 28	rursus	iterum ¹	iterum	—	iterum
12, 45	conspicere	videre ¹	videre	videre	videre
12, 49	a memetipso mandatum	a me mandatum ¹	ex me ipso ¹ praeceptum	ex me ipso mandatum	ex me ipso praeceptum
12, 50	ita et	ita et	sic ¹	sic	haec
13, 1	sollemnitatem	diem . . festum ¹	diem . . festum	diem . . sollemnem	diem festum
13, 5	discentibus discipulorum	} discipulorum ¹	discipulorum	discipulorum	discipulorum
13, 10	lavit		lotus est ¹	lotus est	lotus est
14, 2	mansiones (3 ×)	mansiones ⁵	mansiones ¹	mansiones	mansiones
14, 5	non scimus quo eas	non scimus quo eas	nescimus ¹ quo vadis ¹	nescimus quo vadis	nescimus quo vadis
14, 7	cognovissetis — cognovissetis ¹ cognovistis — cognovistis	} cognovistis — cognoscitis	cognovistis — cognovistis	nostis — cognoscitis	cognovistis — cognovistis
14, 9	abhinc tanto tempore		a modo ¹ tanto tempore ¹	amodo tanto temporis	ex nunc tanto tempore
14, 10	videt — videt videt, videt et viderit, vidit et	} vidit — vidit	vidit — vidit et ¹	vidit, vidit et	vidit — vidit et
14, 10	loquor facit		dico facit	loquor ⁶ ipse fac. ⁶	dico ipse fac.

¹ VULG id. ² CY id. ³ CY quoniam blasphemat; VULG quia blasphemus.

⁴ VULG populum qui circumstat. ⁵ CY habitationes. ⁶ VULG id.

JOH.	TERT	e	b	g	ff ₂
14, 11	si quo minus vel propter opera	si quo minus propter facta ipsa	alioquin ¹ propter opera ipsa	alioquin vel propter opera	alioquin vel propter opera ista
14, 16	advocatum paracletum mittet missurum (toesp.)	advocatum dabit ¹	paracletum ¹ dabit	advocatum dabit	paracletum dabit
16, 12	loqui (3 ×) nondum (2 ×) non — modo (1 ×) portare (1 ×) baiulare (1 ×) sustinere (1 ×)	dicere ¹ non — modo ¹ portare ¹	dicere non — modo portare	dicere non — modo portare	dicere non — modo portare
16, 13	ducet in (1 ×) deducere in (3 ×) supervenientia	inducet vobis ² futura	deducet . . . in quae venient	diriget . . . in ventura	deducet . . . in qua ventura sunt ¹
16, 14	sumet	accepit	accipiet ¹	accipiet	accipiet
16, 20	saeculum (3 ×) gaudebit (3 ×) tristes eritis (1 ×) lugebitis (2 ×)	saeculum ³ gaudebit ⁴ tristes eritis ³	mundus ¹ gaudebit tristes eritis	mundus gaudebit tristes eritis	mundus gaudebit contristamini ⁵
19, 37	compugerunt confixerunt (2 ×) pupugerunt convulnerave- runt	pupugerunt ⁶	compunxerunt	compuxerunt	compuxerunt
20, 17	ne contigeris me dices	noli me tan- gere ¹ dic ¹	noli me tan- gere dic	noli me tan- gere dic	noli me tangere dic
20, 29	feliciores ⁷	beati ¹	beati	beati	—
20, 31	credatis + acc. c. Inf.	credatis, quia ¹	credatis, quia	credatis, quo- niam	—

¹ VULG id. ² VULG (berust op zelfde lezing): docebit vos. ³ Cy id. ⁴ Cy en
VULG id. ⁵ VULG contristabimini. ⁶ VULG transfixerunt. ⁷ Cy felices, v.
SODEN, LNTA, pg. 69.

Totaal aantal, in het voorafgaand overzicht opgenomen, tekstwoorden: 169. (Indien TERT meer dan één vertaling heeft, is dit gerekend als één plaats).

A

1. Aantal plaatsen waar TERT en *e alléén* overeenstemmen, waar alle anderen afwijken en TERT geen synoniem heeft: 14.
2. id. TERT en *b* : 4.
3. id. TERT en *q* : 3.
4. id. TERT en *ff*₂: 0.

B

1. Aantal plaatsen waar TERT overeenstemt met *e*, doch waar TERT ook nog andere woorden heeft en tevens gelijk is aan een ander (A 1 ook meegerekend): 29
(tevens met CY 5 ×; VULG 4 ×; *b* 2 ×; *q* 7 ×; *ff*₂ 2 ×).
2. id. TERT en *b* : 24.
(tevens met CY 1 ×; VULG 13 ×; *e* 2 ×; *q* 7 ×; *ff*₂ 19 ×).
3. id. TERT en *q* : 20.
(tevens met CY 3 ×; VULG 9 ×; *e* 7 ×; *b* 7 ×; *ff*₂ 8 ×).
4. id. TERT en *ff*₂: 20.
(tevens met CY 2 ×; VULG 15 ×; *e* 2 ×; *b* 16 ×; *q* 7 ×).

C

1. Aantal plaatsen waar TERT *geheel* alleen staat: 96.
2. Aantal plaatsen waar TERT alleen staat, doch synoniemen heeft die bij de anderen voorkomen: 15.
3. Aantal plaatsen waar TERT met alle anderen overeenstemt: 15.

Als we het bovenstaande nader beschouwen, treft ons in groep A dat *e* meer dan de anderen, overeenstemt met TERT's citaten. Hoog is het aantal overeenstemmingen wel niet, doch in verhouding tot de andere bijbelvertalingen, frappeeren ze ons. Dat dit aantal veel geringer is, dan dat tusschen *k* en TERT bij Mattheus, kan daarin gelegen zijn dat *e* veel meer „Europeesche” elementen bevat dan *k*. Reeds bij Matth. zagen we, dat in het gedeelte waar *k* ontbrak en *e* ter vergelijking werd aangevoerd, het aantal overeenstemmingen aanzienlijk daalde. Uit groep B blijkt ons echter

dat we ons moeten hoeden voor overhaaste conclusies. Dat er geen bijzondere verwantschap bestaat tusschen TERT's Joh.-citaten en één der andere Latijnsche bijbelvertalingen (*b*, *q*, *ff₂*), laten de groepen A en B duidelijk zien. Het belangrijkste is m. i. ook hier weer groep C. Het aantal plaatsen waar TERT geheel alleen staat is zeer groot. Om dit duidelijk te doen uitkomen, meenden we niet beter te kunnen doen dan aan te geven hoe groot het aantal plaatsen is waar *e*, *b*, *q*, *ff₂* alleen staan ten opzichte van elkaar en TERT. We voeren dus een groep D in:

D

1.	Aantal plaatsen waar <i>e</i> alleen staat t.o.v. TERT en de anderen:	25.
2.	id. <i>b</i>	21.
3.	id. <i>q</i>	20.
4.	id. <i>ff₂</i>	11.

§ 3 - CONCLUSIES

Wanneer we TERT's citaten uit JOH. vergelijken met de aan MATTH. ontleende, dan valt ons terstond op dat de JOH.-citaten, over het algemeen veel nauwkeuriger zijn. De verklaring hiervoor ligt voor de hand. In zijn geschrift tegen PRAXEAS loopt TERT het geheele Joh.-evangelie door, om daaruit PRAXEAS' ketterijen betreffende de verhouding van den Zoon tot den Vader te bestrijden. Het is waarschijnlijk, dat TERT voor de samenstelling van dit geschrift Joh. grondig heeft bestudeerd en bij het op schrift stellen ervan het Evangelie bij de hand had en in bepaalde gevallen raadpleegde. Cf. § 1, pg. 171. Daar nu, zooals boven ook reeds werd opgemerkt, 120 van de 212 opgenomen Joh.-citaten alleen al in adv. Prax. voorkomen, is het ons duidelijk waarom TERT's aanhalingen uit dit Evangelie een nauwkeuriger indruk maken dan de Matth.-citaten. Vergelijken we weer de Joh.-citaten onderling, dan zullen we bemerken dat in de citaten buiten PRAX naar verhouding meer onnauwkeurigheden en vrijheden voorkomen dan in dit geschrift.

Een tweede punt waarop de aandacht dient gevestigd, is, dat we TERT's Joh.-citaten gemakkelijk kunnen onderkennen, en niet de moeilijkheden hebben van parallelplaatsen zooals bij de Synoptische Evangelieën het geval is.

Voor we nu de vraag beantwoorden, tot welke conclusies we kunnen komen, op grond van het voorafgaand onderzoek, wat betreft den door TERT gebezigten Joh.-tekst, zij vooraf nog op het volgende gewezen.

Joh, 1, 13 stemt TERT met *natus est* overeen met IRENAEUS. *b* eveneens *natus est*, 2, 21 laten TERT en IRENAEUS beiden $\tau\omicron\upsilon\ \nu\alpha\omicron\upsilon$ weg. 3, 5 vinden we wederom een overeenkomst met IREN: bij beiden missen we $\delta\acute{\upsilon}\nu\alpha\tau\alpha\iota$, evenals bij IUSTINUS; bovendien treffen we bij TERT en IREN het futurum aan.

Meer dan één overeenstemming met cod. Sinait. trekt onze aandacht: 5, 25 laat TERT $\kappa\alpha\iota\ \nu\acute{\upsilon}\nu\ \acute{\epsilon}\sigma\tau\acute{\iota}\nu$ weg met *b*, *a*, AMBROS en \aleph^* . Eveneens veronderstelt zijn vertaling: *cum audierint* de lezing van \aleph^* . Mogelijk is ook, dat 5, 27: *et iudicium dedit illi facere in potestate* verband houdt met \aleph^* . Merkwaardig is de bijna woordelijke overeenkomst van 6, 51 bij TERT met \aleph . 8, 28 stemt TERT met *ita et* overeen met \aleph , Syr (behalve Cur), TAT, *e* en *a*. 8, 55 is TERT met *similis vestri* gelijk aan \aleph en verschillende anderen, tegenover de Latijnsche getuigen.

14, 10 gaat TERT met *loquor* evenals *b*, *ff*₂, VULG terug op \aleph en A. Deze overeenkomsten, in het bijzonder 6, 51, zijn frappant, hoewel het in verschillende gevallen natuurlijk niet met zekerheid is uit te maken, of we bij TERT met vrijheden dan wel met varianten te doen hebben. Over de hier genoemde plaatsen zie men de bespreking van het materiaal t.p. .

Bij de behandeling van TERT's Matth.-citaten vonden we enkele merkwaardige overeenstemmingen met de Afrikaansche mss *k* en *e*, waarop gewezen werd in hoofdst. IV, § 3. Ook in de Joh.-citaten treffen we zulke „Afrikaansche” woorden: *sermo* (Joh. 1, 1; 1, 14) als praedicaat van Christus. 5, 24 in de beteekenis van *woord*. Zie VON SODEN, LNTA, pg. 71 vlg. *Discentes* vinden we 6, 66; 13, 5. TERT's gewone vertaling is echter: *discipulus*. VON SODEN, pg. 336. *Felices*, 20, 29. Zie bespr. mat. Matth. 5, 3—11. *Tinguere*, 4, 2. Bij de bespreking van het mat. t.p. zagen we, dat TERT geregeld „doopen” vertaalt door *tinguere*. $\kappa\acute{\omicron}\sigma\mu\omicron\varsigma$ vertaalt TERT in Joh.-citaten door *mundus* (8 ×); *saeculum* (5 ×; waarvan 2 × in toespelingen); *aevum* (2 ×; eveneens in toespelingen). Ook buiten Joh. is zijn vertaling: *mundus*. Zie VON SODEN, pg. 69. Bespr. mat. Matth. 5, 14 zagen we, dat bij Concordansonderzoek bleek dat TERT in N. T.-citaten

15 × *lumen* gebruikt en 14 × *lux* als vertaling voor φῶς. In zijn Joh.-citaten treffen we slechts 2 ×: *lux*. Het behoeft geen betoog, dat bovenstaande „Afrikaansche” woorden te gering in aantal zijn dat ze ons het recht geven om er uit af te leiden dat TERT's citaten uit Joh., ontleend zouden zijn aan een Afrikaansch-Latijnsche bijbelvertaling.

Wanneer we nu verder de in de vorige § voorkomende groepen A, B, C, D nagaan, dan schijnt het ons gerechtvaardigd om op grond van het groote aantal plaatsen waar TERT geheel alleen staat, of alleen staat met een andere in de overige bijbelvertalingen voorkomende vertaling naast zich (totaal 111 (96 + 15) plaatsen), de gevolgtrekking te maken, dat TERT geen schriftelijke Latijnsche vertaling volgt in zijn Joh.-citaten. We willen echter deze plaatsen nader bezien, ten einde te bepalen wat het *karakter* is van TERT's afwijkingen. Korthedshalve worden slechts de belangrijkste plaatsen afzonderlijk besproken.

Van genoemde 111 plaatsen dienen *in de eerste plaats* 25 als *weinig zeggend* te worden uitgeschakeld, n.l.: 1, 18 (qui s. diss.); 1, 51; 2, 19 (resuscitabo); 3, 5; 3, 6; 3, 16 (ita); 3, 16 (dederit); 3, 31 (om. de terra); 4, 23; 5, 18 (sed quod); 5, 19 (nihil); 5, 19 (a semetipso); 5, 25 (hora qua en h. cum); 5, 37 (test. dixit); 6, 40 (suscitem); 6, 66; 6, 67; 6, 68; 8, 28 (a memetipso. Zie echter 5, 19); 8, 38 (quaequod); 10, 28; 12, 27; 13, 10; 14, 9.

2°. *Vrijheden* van TERT zijn waarschijnlijk: 1, 9; 1, 12; 1, 12; 1, 14 (gloriam); 3, 36; 4, 20 (te ador.); 4, 34 (meum est); 5, 22; 5, 22 (tradid.); 5, 24; 5, 26; 5, 26; 5, 28; 5, 28 (filii d.); 5, 36 (illa ipsa); 5, 39; 5, 39; 5, 39; 6, 51 (salute. cf. echter ook 5, 39); 6, 63; 7, 28; 8, 28 (loquar); 11, 42; 16, 13 (ducet in); 19, 37; 20, 17 (dices). Totaal 26 plaatsen.

3°. „*Afrikaansche*” woorden zijn: 1, 1 . 14 (sermo); 4, 2 (tinguebat); 6, 37 (reicere. Volg. VON SODEN, LNTA, pgg. 199, 217 mischien Afrik.); 13, 5 (discentibus); 20, 29 (feliciores). Totaal 6 plaatsen.

4°. Op varianten berusten of kunnen berusten: 2, 21; 4, 20 (om. locus est. Cf. ⚭); 5, 18 (Gr. *δὲ οὐ μόνον*); 5, 25 (cum aud. cf. ⚭*); 5, 27; 8, 55. Totaal 6 plaatsen.

5°. Er blijven thans nog 48 plaatsen over, die ervoor pleiten, dat TERT zelfstandig vertaalt, zonder een bestaande schriftelijke

vertaling te volgen: 1, 1 (in primordio); 1, 18 gebruikt hij tweemaal disseruit; 2, 19 (evertite en diruite in nauwkeurige citaten); 2, 16 (aedem) is onzeker daar het hier een vrije toespeling geldt; 3, 5; 3, 16 (in quem omnis qui credid.); 3, 16 (sempiternam); 3, 17 (salvus sit. Misschien: cf. VON SODEN, LNTA, pg. 148); 3, 18 (TERT staat hier tgo de anderen, die het praes. hebben); 3, 30 (augeri. cf. VON SODEN, o.l. pg. 335); 3, 30 (deminui); 3, 31 (de supernis); 3, 31 (terr. f.); 3, 35; 4, 34 (consummum); 5, 18 (volebant); 5, 18 (aequans); 5, 23 (honoro. Misschien); 5, 28 (ne miremini); 5, 36 (maius quam. TERT's vertaling geeft hier ongetwijfeld beter den Griekschen tekst weer); 5, 36 (consummare. cf. 4, 34); 5, 37 (formam)¹; 6, 40 (qui aspicit in nauwkeurig citaat, naast het gewone *videre* in vrije aanhaling); 6, 44; 7, 29; 7, 33 (Misschien); 8, 18 (Misschien); 8, 38 (penes); 8, 40; 8, 44 (a primordio. cf. 1, 1); 8, 49 (honoro. cf. 5, 23); 8, 54; 10, 11 (pro pecoribus en pro pecudibus. Ongetwijfeld geeft TERT een juistere vertaling van πρόβατα dan de anderen met *oves.*); 10, 12 (versterkt ons in onze opvatting van eigen vertaling); 10, 36; 11, 41; 12, 28 (rursus m.i. een betere en juistere vert. van πάλιν dan iterum); 12, 45 (conspicere (bis). Opvallend is dat TERT θεωρεῖν in 6, 40 vertaalt door *aspicere*); 13, 1; 14, 7; 14, 16 (Misschien); 16, 12 (loqui (3 ×). Misschien); 16, 12 (baiulare; sustinere. Daarnaast het gewone portare. cf. VON SODEN, o.l., pg. 144 A 1); 16, 13 (superv.). Hier zij nog aan toegevoegd, dat TERT in dezen tekst ἀναγγελεῖ vertaalt door: *renuntiabit*, terwijl *b*, *q*, *ff*₂, VULG: *adn.* hebben; *e*: *nunt.* TERT's vert. wijst dus sterk op zelfstandig werk. 16, 14; 16, 20; 20, 17 (ne cont. me); 20, 31.

We zien dus in het bovenstaande dat er, naast veel dat als onzeker moest worden uitgesloten, of dat op rekening kwam van onnauwkeurigheid en vrije aanhaling, bij TERT verschillende vertalingen in zijn Joh.-citaten voorkomen, die de vraag schijnen te wettigen: heeft TERT toch niet zelf uit het Grieksch vertaald?

¹ εἶδος komt in de Evv. driemaal voor: Lc 3, 22, waar *e* leest *forma*; *b*, *q*, *ff*₂, VULG: *species*; TERT: *figura*. Lc 9, 29: *e*: *figura*; *b*, *ff*₂, VULG: *species*; *q*: *spectus*; TERT ontbreekt. Joh. 5, 37: *e*, *b*, *q*, *ff*₂: *fig.*; VULG: *species*; TERT: *forma*. Op de twee overige plaatsen in het N. T. waar het woord voorkomt, heeft VULG eveneens *species* (2 Cor. 5, 7; 1 Thess. 5, 22). Dat TERT hier een Latijnsche vertaling volgt, lijkt me niet waarschijnlijk. De overeenkomst met *e* kan zuiver toeval zijn.

Men kan daar tegen inbrengen, dat er toch vele en somtijds merkwaardige overeenstemmingen zijn met de Latijnsche bijbelvertalingen. Het spreekt toch immers van zelf, dat, wanneer twee personen, onafhankelijk van elkaar, een zelfde origineel vertalen, in beider vertalingen veel overeenkomstigs zal zijn. Daar komt nog bij, dat er in het Joh.-evangelie groote gedeelten zijn waar de mogelijkheden voor verschillen zeer gering zijn. Een tweede tegenwerping die men zou kunnen maken is, dat het heel goed mogelijk is dat TERT een Latijnsche vertaling heeft gebruikt bij zijn Joh.-citaten, doch bekend als hij was met den Griekschen tekst, deze vertaling zelf heeft gewijzigd. Daar tegenover pleit echter dat TERT ons op plaatsen als Apol. 21: verbum dei, id est *λόγον* etc. en Prax. 5 hanc (sc. rationem) Graeci *λόγον* dicunt toont dat hij dichtbij den Griekschen tekst staat. Tenslotte: is het waarschijnlijk dat voor een man als TERT, dien we uit zijn geschriften kennen als zeer vertrouwd met de Grieksche taal en die zelfs enkele van zijn geschriften in het Grieksch deed verschijnen, een Latijnsche *vertaling*, welker gebreken hij ongetwijfeld kende, de eerste plaats innam, en het Grieksche *origineel* de tweede? Neen, veeleer staat de zaak omgekeerd: de Grieksche tekst is de bron waaruit hij zijn citaten put, maar daarnaast oefenen één of meerdere Latijnsche vertalingen misschien hun invloed uit. Want ook bij Joh. geldt, wat hoofdst. IV, § 3 aangaande TERT's Matth.-citaten is gezegd: dat TERT één of meer vertalingen van het Joh.-evangelie gekend heeft, wil ik niet bestrijden, doch ik geloof niet dat zijn citaten eenig licht werpen op die vertaling(en). Daarvoor is er, naast de bewijzen dat TERT zelf uit het Grieksch vertaalt, gelijk ons in het voorafgaande bleek, te veel onzeker.

SUMMARY AND CONCLUSIONS

In the preceding Study an inquiry was made into TERTULLIAN'S quotations of the Gospels to answer the question whether TERT quotes the Gospels according to an existent written Latin Version or translates the Greek text himself.

After the *Introduction* (Chapter I, § 1 and 2), in which the old-Latin Versions of the Bible in general, the so-called „Itala” and „Afra”, and their time and place of origin were discussed, a summary was given in § 3 of what can be accepted in this respect as ascertained facts, as well as a definition of our inquiry. As TERT'S quotations of the Bible are an important factor in the history of the Latin Versions, it is interesting to submit these quotations to a further investigation. In this Study only TERT'S quotations of the Gospels have been examined except his Gospel of St Luke, on account of reasons to be mentioned later on.

Chapter II treats of TERT'S Bible-quotations in general. § 1 points out how the inquiry stands to day, in which two opposite opinions appear. The opinion now prevalent is that TERT has not only *known*, but also *used* a Latin Version. (AD. VON HARNACK, HANS VON SODEN, P. CAPELLE and others). On the other hand TH. ZAHN alone asserts that TERT has neither known, nor used a Latin Version. In § 2 the grounds for the opinions mentioned in § 1 have been given and refuted. Somewhat more amply we insisted on the work of P. CAPELLE, *Le texte du psautier latin en Afrique*, 1913, so far as TERT is concerned. CAPELLE holds that TERT has known as well as used a Latin Version of the Psalms. Objections are raised against his opinions and his method.

In § 3 a few remarks are made with regard to the ideas of the writers of Antiquity about making quotations in general, and in particular of the Christian authors.

Chapter III contains the material. TERT'S quotations from

St Matth. and St Mark are compared with the old-Latin Versions *k* (Bobiensis), an African MS, *e* (Palatinus), also African, but with far more European influences, *b* (Veronensis), European MS, *g*₁ (Sangermanensis), only St Matth. is old-Latin, and *q* (Monacensis), an Italian text. For the sake of convenience these MSS and the Tertullianean quotations are printed in columns side by side.

In *Chapter IV*, § 1 the material is discussed, whereas in § 2 the most important words of the material are printed side by side in tabular form. From this comparison it becomes obvious that TERT has special points in common with the African MSS *k* and *e*, but that he stands alone with his translation in a great number of cases. In § 3 of this chapter follow the conclusions to which the inquiry has led us. As TERT rarely quotes St Mark, we gave only the material.

St Luke was excluded, for the following reason. Much the greater number of quotations from St Luke occur in adv. Marcionem IV, in which TERT disputes MARCION's Evangelium, a corrupt Gospel of St Luke. According to VON HARNACK in his book: MARCION, pg. 160* (1921), TERT gives the text of his adversary and he deems it probable that TERT has used this Evangelium, as well as MARCION's Apostolicum in a Latin Version. If we accept this as right, we shall have to separate TERT's own quotations from St Luke from those drawn from MARCION's Evangelium. As this labour not is to be combined with the task which we have set ourselves, it was better to leave the quotations from St Luke out of the question.

With TERT's quotations from St John we have followed the same method as with those from St. Matth. *Chapter V* gives a comparison of these quotations with the old-Latin Versions *e*, *b*, *q* and *ff*₂ (Corbeiensis). In *Chapter VI*, § 1 the material has been discussed. § 2 again gives a survey in tabular form from the most important words of the material, whereas in § 3 the conclusions follow.

The inferences to which the consideration of TERT's quotations from St Matthew and St John has led us may follow here in a few words.

So far as TERT's quotations from St Matth. are concerned, we

observed that they showed a very free character. There were indeed a few peculiar points in common with the African MSS *k* and *e* which made us conjecture that TERT may have known a written Latin Version of St Matth., but the number of deviations in his translation from the old-Latin Versions is so great, that we came to the conclusion that he has borrowed his quotations from the Greek text. Of the places where TERT stood alone with his translation, only a few might possibly be reduced to variants. (Chapter IV, § 2 and 3).

It is a matter of course that the inquiry was greatly impeded by the freedom with which TERT quotes St Matth.. Accurate quotations are rarely found. In the survey in tabular form however, (Chapter IV, § 2) all that might have been caused by his free manner of quoting, was eliminated as much as possible. Nevertheless TERT's quotations from St Matth. do not entitle us to the conclusion that TERT follows a written Latin Version. His numerous own translations rather show an independent translation from the Greek, although we must take into account possible influences from a Version or Versions already in regular use in the Christian Church of his days. (Chapter IV, § 3).

In TERT's Gospel of St John things are slightly different. Here it struck us that he gives a great number of accurate quotations especially in his *adv. Praxean*. The quotations outside of this are somewhat less accurate. The explanation is, that TERT seems to have studied the Gospel of St John very closely before writing down this work. Nevertheless it was evident to us in studying the tables in § 2 Chapter VI that, just as in the case of St Matth. TERT stood alone with his translation in a very large number of places. Upon a closer examination of the character of those differences, we saw that there was much that might be due to free and inexact quoting and much that had to be eliminated as uncertain. Notwithstanding this, there remained 48 out of the 111 deviations of TERT which justified the supposition that he has here translated the Greek text independently, and among these several translations struck us which give a better rendering of the original Greek than the words of the compared Latin Versions. (Chapter VI, § 3).

It seems to us, therefore, that as a final conclusion of our in-

vestigation we may establish that much in TERT's quotations from St Matthew and St John raises a surmise that he goes back directly to the Greek original, although we will not deny that TERT has already known a Latin Version or Versions and that the influences of this Version or these Versions upon his quotations might be proved. This influence is to be explained by the circumstance that the language of this or these Version(s) used in the Christian Church became familiar to him, so that often, perhaps unnoticed words of these Versions slipped into his quotations, especially in quoting from memory.

To treat TERT's quotations from the Gospels as fragments of an African Latin Version or Versions is in my opinion a mistake. H. J. VOGELS¹ rightly recommends prudence in using TERT's quotations with regard to his text of the Apokalypse. That we must restrict our conclusions to the above mentioned Gospels goes without saying. Therefore we will end with the words of PAUL MONCEAUX²: „. . . il faut se garder de toute hypothèse générale: ce qui est vrai d'un livre, ne l'est pas nécessairement du voisin”.

¹ *Gesch. der lat. Apokalypse-Übertsetzung*, 1920, pg. 126.

² *Hist. litt. de l'Afr. chrét.* I, pg. 107.

20712

ADDENDA (hfdst. V, § 2).

In § 2 van hoofdstuk V werd enkele malen verwezen naar CYPRIANUS' citaten uit het Ev. van Joh., welke ik hier laat volgen.

- 1, 12 *quotquot eum receperunt, dedit illis potestatem, ut filii dei fierent,*
- 1, 29 *ecce agnus dei*
- 4, 34 *meus cibus est, ut faciam voluntatem eius qui me misit et perficiam opus eius.*
- 5, 43 *ego veni in nomine patris mei, et non recepistis me;*
- 6, 51 *ego sum panis vitae, qui de caelo descendi. Si qui ederit de meo pane, vivet in aeternum; panis autem, quem ego dederò, caro mea est pro saeculi vita.*
- 14, 6 *ego sum via et veritas et vita; nemo venit ad patrem nisi per me.*
- 14, 28 *quoniam pater maior me est.*

ERRATUM:

pag. 26 (Mt. 1, 23): *γαστερι* moet zijn: *γαστρι*.

STELLINGEN

I

Het is niet waarschijnlijk dat TERTULLIANUS zijn citaten uit de Evangelien van Mattheus, Marcus en Johannes ontleent aan schriftelijke Latijnsche vertalingen.

II

Overeenkomst van TERTULLIANUS' bijbelcitaten met oud-Latijnsche vertalingen, bewijst nog niet zijn afhankelijkheid van deze

III

TERTULLIANUS adv. Marc. 5, 8 (Kroymann, C. S. E. L. 47, pg. 600, 3), is de lezing: *proximum tibi* ongetwijfeld de juiste.

IV

Ten onrechte schrijft HERM. VON SODEN (Crit. app. van zijn editie van het N. T.) TERTULLIANUS' citaat van Joh. 4, 20 (adv. Marc. 4, 35) aan MARCION toe.

V

De door HANS VON SODEN in: Das lat. N. T. in Afrika zur Zeit Cyprians II Teil (1909) afgedrukte Afrikaansche tekst van het Lat. N. T., is als imaginair te beschouwen.

VI

MINUCIUS FELIX 26, 6 leze men met E. ORTH (Philol. Woch.schr. 1931, kol. 1135 sq.): *Philippi zelo* (ms.: ph. zaeno; edd.: *φιλιππίζειν*).

II

VII

LIVIUS XXVIII, 25, 10: seu *carptim* partes seu universi. Men leze met F. WALTER (Festschrift Poland, 1932, kol. 67): *carpti in*.

VIII

De termen „Patristisch Latijn”, „Kerk-Latijn” en „oud Christelijk Latijn” dekken elkaar niet.

IX

De poging van H. LAMER (Festschrift Poland, 1932, kol. 123) om aan te toonen dat *γέφυρα* óók bij HOM. „brug” beteekent, kan niet als geslaagd worden beschouwd.

X

Hetgeen DIOGENES LAERT. II, 6, 6 (ed. Cobet 1850) ons mededeelt van XENOPHON, wekt gegronnen twijfel of hij diens Anabasis gelezen heeft.

XI

Uit het feit dat EPICETUS, diss. IV, 7, 6 de Christenen *Γαλιλαῖοι* noemt, volgt niet dat hij waarschijnlijk N. T.-ische geschriften gelezen heeft.

(tegen: TH. ZAHN, Der Stoiker Epiktet u. sein Verhältnis zum Christentum², pg. 28).

XII

Het is onjuist in het Attische Rijk van de 5de eeuw een poging te zien tot nationale organisatie van de Helleense Staten.

XIII

HERACLITUS (H. DIELS, Die Fragmente d. Vorsokratiker⁴ (1922), 12 B 1, 2), staat afwijzend tegenover het begrip van den onveranderlijken *logos*.

III

XIV

In het belang van het onderwijs in het Grieksch en Latijn op de Gymnasiale afdeeling van het Lyceum, is het zeer gewenscht, de splitsing in onder- en bovenbouw reeds bij de 2de klasse te doen aanvangen.

XV

Het is overbodig en voor het overige onderwijs nadeelig indien op de scholen voor Middelbaar en Voorbereidend Hooger Onderwijs de lesuren voor lichamelijke oefening grootendeels besteed worden aan sport.

BIBLIOTHEEK VRIJE UNIVERSITEIT

3 0000 01465 2253